

A ZSIDÓSÁG TÉRFOGLALÁSA GYÖNGYÖSÖN 1919-TŐL NAPJAINKIG

Adalékok a magyarországi zsidóság
történetéhez

ÍRTA:
DEZSÉRI BACHÓ LÁSZLÓ

GYÖNGYÖS, 1942

PROHÁSZKA OTTOKÁR
EMLÉKÉNEK

Kiadja Polóny Zoltán, Gyöngyös.

Kapisztrán-Nyomda, Vác.

Művezető: Farkass Károly.

Előszó

A zsidókérdés nemcsak napjainknak kemény és szinte megoldhatatlan problémája, bogozgatta ezt már a középkor, sőt ókor is. Azonban hogyha e kérdést egész komolyságában érteni akarjuk, ismernünk kell az ószövetségi és újkori zsidóság lelkialkatát is. A zsidót ugyanis törvényei, szertartásai, erkölcsi felfogása és az anyagiakhoz való mérhetetlen ragaszkodása oly élesen elkülöníti ma minden más nemzetől, hogy ennek alig van mása az emberiség történetében. És ha a zsidó név fajt jelent, nem pedig vallást - s ez az általános vélemény ma -, akkor ezt a faji és nemzeti jelleget nem tünteti el semmi földi hatalom. A zsidó mindenkor és mindenütt zsidó marad, asszimilálódni sohasem fog.

Nem szólunk most az Isten kegyelmének mindent átalakító és megnevesítő erejéről, amely valóban csodálatos eredményeket mutat fel a nemzetek életében (germánok, frankok, magyarok megtérése), de viszont nem azonosíthatjuk magunkat azoknak véleményével, akik nagy bátran kinyilatkoztatják, hogy a keresztség árja sem mossa le ennek a fajnak évezredek hibáit és kikeresztelkedve változatlanul megmarad annak, aki volt azelőtt. Kár tehát szerintük az Egyház munkájáért és áldozatáért, amely esetleg még kellemetlen helyzetbe is sodorhatja. Az Egyház ugyanis mindig tiszteletben tartja és teljesíteni fogja Krisztus parancsát, amellyel útnak indította, hogy megkereszteljen minden nemzetet akkor is, ha egyeseknél (zsidóknál) kemény szívük és kemény nyakuk miatt a keresztség hatása nem olyan feltűnő.

Nem szabad elfelejtenünk azt sem, hogy mi nem az ószövetségi-mózesi zsidó vallással állunk szemben, hanem az elrontott és meghamisított talmudizmussal. S míg annak főséges dogmatikája, színes liturgiája, istenhívő vallásos költészete és kristálytisza erkölcstana a pogányok csodálatát is kiérdemelte és olyan erkölcsi és szellemi nagyságokat termelt, akikre minden nép büszke lehetne, ennek hitvány tanítása tökéletesen elrontotta a zsidóság erkölcsi érzékét. A szentírás isteni alapjairól lassan a talmudizmusra csúsztak át. Ez a talmudi nép az, amely közel kétezer esztendeje áll szöges ellentétben a kereszténységgel. Ez a nép az, amely asszimilálódni sohasem fog, faji bűneit soha el

nem hagyja, mert azok erények romlott erkölcstana szerint. S ez a nép az, amely ellen küzd nemcsak az állami hatalom, hanem az Egyház is. Mert ezeket először arra kellene kioktatni, hogy milyen volt az az ószövetségi zsidó nép, amely a szentírás törvényeinek és tanításának alapján állt, előbb tehát zsidóvá nevelni s azután megkeresztelni. Sajnos, Magyarországot ez a zsidóság lepte el a múlt század harmincas éveiben. Ekkor ömlött át a határon a sok galíciai bevándorló és lengyel zsidó, akik kíméletlenül kizsákmányolták a magyar parasztot. És ha a zsidóságnak - közöttük esetleg a becsületesebb elemnek is - ma bűnhődni kell, csak azokat az adósságokat törleszti részben, amelyeket ősei vétkeztek a magyar nép ellen.

A zsidóság gyöngyösi tér foglalásáról neves Szerzőnk tájékoztat majd bennünket, ismertette egyúttal azokat az óvintézkedéseket is, amiket a város hozott terjeszkedésük ellen. S mi, akik ismerjük a Szerző tökéletes tárgyilagosságát ebben a kényes kérdésben korábbi műveiből, tudjuk, hogy feladatát hazánk és városunk javára sikerrel fogja megoldani.

Gyöngyös, 1942. április

*Dr. Horváth P. Zsigmond O.F.M.,
az Ószövetség és héber nyelv tanára*

I.

Ellentétes felfogások a zsidókérdés lényegének meghatározásánál. - Radikális és mérsékelt antiszemita. - A vezető értelmiségi rétegek tartózkodó magatartása. - A zsidóellenes szervezkedés első hibái. - A városi képviselő-testület állásfoglalása a zsidókérdésben.

A proletárdiktatúra bukása után egy ideig úgy látszott, mintha a nemzet megújulásának korszaka köszöntött volna az országra. Az ellenforradalom azal a szándékkal indult meg, hogy okulva a vörös uralom tanulságain, megfelelő korlátok közé szorítsa a zsidóság terjeszkedését és hatalmát

Nem is hiányzott az akarat, hogy a magyarság a zsidóságot a saját életéből kikapcsolja, a gazdasági és társadalmi viszonyokat pedig gyökeresen átalakítsa. Az ellenforradalom a magyarságnak visszaadta önbizalmát, de az ellenforradalmat szervező erőknek nem volt átfogó, általánosan elfogadott programja és a jobboldal csak addig maradt egységes, amíg a körülmények győzelemre nem segítettek. Ezzel szemben a baloldali erők pontosan körülhatárolták célkitűzéseiket és azok keresztülvitelében egységes és céltudatos módon jártak el.

Hiányozván belőle a politikai és világnézeti egység, az ellenforradalmi megmozdulás nem is tudott megbirkózni feladataival. Az egyes jobboldali csoportok különféle módon magyarázták a jobboldaliság lényegét, az egyik a kereszténység fogalmát klerikalizmusnak, a másik antiszemitizmusnak, a nemzeti irányzatot az egyik a történelmi osztályok előjogainak, a másik csupán a bolsevizmus ellentétének tartotta. Gyöngyösön még a zsidóság fogalmának magyarázásában sem uralkodott egységes felfogás. A katolikus lap 1920 elején leszögezte ugyan álláspontját, hogy „...nem felekezeti kérdés többé a zsidóság, hanem faji probléma...”, „...a zsidóság nem felekezet, hanem egy külön faj, amely a magyartól teljesen eltérő tulajdonságokkal van megverve...”¹⁾ de ugyanakkor azt is megállapította, hogy művelt embernek minden zsidót csak azért, mert a zsidó fajhoz tartozik, lenézni nem szabad, mert hiszen „...vannak becsületes, szeretnivaló zsidók, akikkel szívesen szóbaállunk, akiket barátságunkra méltatunk. Az az antiszemitizmus, amely minden zsidót válogatás nélkül szeretne kipogromozni a világból, a kereszténység szellemével össze nem egyeztethető...”²⁾

Ez a felfogás, miután a zsidókérdésben radikális megoldást sürgető elemek kibúvókat nem tűrő, egyértelmű állásfoglalásával nem volt összeegyeztethető, magában hordozta az ellentétek, a testvérharcok csíráját. Ez a tág magyarázat Gyöngyösön már eleve kizárt minden egységes állásfoglalást, mert számosan éppen arra helyeztek súlyt, hogy a magyarság a zsidóság egyeteme ellen folytasson harcot, a zsidókat a nemzeti közösségből zárja ki, mert nem lehet mindenki egyéni elbírálására bízni, melyik az a zsidó, akivel szívesen állunk szóba. A katolikus

lapnak a zsidókérdésben nyilvánított, kevésbé radikális állásfoglalása érlelte meg a radikális antiszemitaokban azt az elhatározást, hogy mielőbb külön lapot indítsanak.

Minden ellenforradalmi erőt egyesítő, a zsidókérdésben egyértelműen fellépő új párt az országban nem alakult. A forradalmak előtt is megvolt, de kisebb szerepet játszott keresztényszocialista és kisgazdapárt felduzzadt, azonban a tömegeket sem jól beszervezni, sem pedig foglalkoztatni nem tudta.³⁾ Egyik sem képviselte eléggé erőteljesen a vörös uralom borzalmai után elemi erővel feltört nacionalista és fajvédő eszméket és nem követelte a zsidókérdésnek olyan gyökeres megoldását sem, amilyent a zsidóságban keservesen csalódott tömegek elvártak. Látva az ellenforradalmi erők tétova kapkodását, suta félintézkedéseit, amelyek már kezdetben ezernyi rést nyitottak meg előttük, a zsidók nyugodtan mozgósíthatták minden gazdasági hatalmukat, bel- és külföldi összeköttetéseiket s így nemcsak előbbi birtokállományukat tartották meg, hanem a pénz romlása, a tőzsdespekuláció és a valorizálatlan hitelek alakjában jelentkező lehetőségeket is kihasználták. A vezető körök az antiszemita mozgalmat nem támogatták, sőt támadták, a zsidóság pedig a szervezetlenségéből hasznot húzott és gyorsan ismét nyeregbe került.

Az ellenforradalomban az a kimagasló vezéregyéniség is hiányzott, akit a széthúzó erők összefogására mindenki alkalmasnak tartott volna. A nacionalista mozgalmak élére számos megalkuvó, alkalmazkodó, eszmékben, tervekben szűkölködő ember került, egyeseket pedig éppenséggel a szerencse és az érvényesülési vágy sodort vezető helyekre.⁴⁾ Kevesen voltak, akik azt hirdették a tömegek felé, hogy a zsidókérdés nemcsak faji és világnézeti kérdés, hanem egyszersmind az erkölcsi tisztesség kérdése is. A külön utakon járó nacionalista csoportok nem is voltak szellemileg felkészülve egy politikai és szociális életrendszer megalkotására.⁵⁾ A kiütköző ellentétek láttára a gyöngyösi keresztény sajtó fel is jajdult, hogy minden lelkesedésünk szalmaláng volt, mert „...nincs meg bennünk semmi, de semmi abból a keresztény és magyar irányból, annak nagyszerűségéből, összetartást, szeretetet hirdető elvéből, amelynek pedig szent esküvéssel fogadtak nem is régen örök hűséget. Ismét nem mi intézzük jövőnket, ismét bábok vagyunk azok kezében, akik pedig már egyszer bomlásba vitték az országot...”⁶⁾

Jöttek azután a közjogi harcok, a torzsalkodások a legitimisták és szabadválasztók között. A gyöngyösi katolikus lap már 1920 nyarán cikksorozatot kezdett a király kérdéstről⁷⁾ és mint a legitimizmus képviselője jelentkezett a porondon, de később maga is ellenezte a királykérdés felvetését. A közjogi harcok, a torzsalkodások a felekezetek között, eltávolították egymástól az ellenforradalmi csoportokat, egyes politikai törtetőik szereplése pedig csak elmélyítette a zsidó sajtó által is szított ellentéteket.

Amikor a proletárdiktatúra alatt elszenvedett erkölcsi megaláztatástól űzve, a gyöngyösi értelmiség gerinces része a történetek megismétlődését megakadályozó intézkedéseket és jóvátételt sürgetett, már többen akadtak, akik megérez-

ték, hogy ez a lázadozás a zsidók ellen nem bír a szükséges átütő erővel, tehát nem is tarthat soká. Ezek azonnal fel is csaptak közvetítőnek a felebaráti szeretet nevében. Ha zsidókkal beszéltek, szidták a kilengéseket, sürgették a jó katolikus emberhez nem illő antiszemitizmus letörését és a „felekezeti” béke helyreállítását; a magyarok felé pedig úgy nyilatkoztak, hogy a zsidóság bűnös ugyan, de vannak egészen tűrhető zsidók is, akik nem bánják, ha a zsidóság mellett a magyarok is keresnek valamit, ami pedig keresztény és nemzeti kötelesség. Még a zsidókérdésben a fajvédő felfogáshoz közelálló keresztény lap is elhitte a magyarországi zsidóság egy részének, hogy egyetért a magyar népnek a saját jövőjét a keresztény erkölcs és eszmék szilárd alapjára lerakni akaró törekvéseivel és hogy csak a zsidóság egy töredéke az, „...amely ebbe sehogysen tud belenyugodni, mely oly arcátlan módon inzultálja a felébredt keresztény és nemzeti gondolat minden emberét, hogy ökölbe szorul a kezünk...”⁸⁾

A gyöngyösi értelmiség nagy része nem is volt alkalmas arra, hogy a zsidóság túlhatalmának megszüntetéséért nyílt harcba bocsátkozzék. A minden hat évben választás alá kerülő városi tisztviselők többsége félt ujjat húzni a képviselő-testületben túltengő zsidósággal, az állami tisztviselők pedig látták azt, hogy a kormányhatalom habozik a zsidókérdéshez hozzányúlni, tehát ők is alkalmazkodtak a helyzethez. Ez érthető volt, mert az ország akkor tele volt állástalan diplomásokkal és a megszállott területekről kiüldözött tisztviselőkkel. Szépszámmal voltak Gyöngyösön olyanok is, akik szélesebb látókör hiányában még a vörös uralom után sem látták a zsidókérdés lényegét, vagy pedig a zsidósággal való tartós együttélés következtében elvesztették minden érzéküket a veszedelem iránt. Az utóbbi fertőzöttek közé elsősorban a szabadkőművesek tartoztak, bár akadt páholytag is, aki még a vörös uralom alatt szembefordult a zsidósággal. Nem hiányoztak az érdekeemberek sem, akikbe már belecsepegtették a racionalizmus, az anyagi szellem, a minden magasabb eszményben való kételkedés, sőt a korrupció mérgét. Voltak azután közömbösek és kényelmesek, sőt elvétve olyanok is akadtak, akik látva azt, hogy egyes hangoskodó, vagy a magyarsághoz alázatosan közeledő zsidók viselkedése nem talált egyértelmű visszautasításra, már eleve hiábavalónak hitték az antiszemiták fellépését és visszavonultak, bár titokban helyeselték azt.

Hasonlóképpen alakult ki a helyzet a többi társadalmi rétegnél is. A zsidóság, amely évszázadok mulasztásai folytán ezernyi gyökérszállal kapaszkodott bele a gyöngyösi talajba, a vele szövetséges szabadkőművesség segítségével a város gazdasági és társadalmi struktúráját a saját képére és hasonlatosságára alakította ki. A tömegek lelkében szunnyadó antiszemitizmust a proletárdiktatúra tapasztalatai lánggra lobbantották ugyan, de a vezető értelmiségi réteg nagyrészt tartózkodó magatartása ennek a lángnak táplálására nem volt alkalmas. A gazdatársadalom és az iparos- és kereskedőosztály értékes elemei között szép számmal akadtak, akikre egy antiszemita mozgalom biztosan számíthatott, de a zöm csatlakozását csak abban az esetben várhatta, ha sikerül megnyernie az ér-

telmiség többségét és nagy kezdeti sikereket ér el. Feltétel nélküli, nyílt kiállásra leginkább a fiatalság, különösen a vezető antiszemita befolyása alatt álló Gyöngyösi Atlétikai Klub tagjai vállalkoztak.

Noha eleve látniok kellett, hogy tömött phalanxok helyett eleinte inkább csak guerilla-harcosok fogják követni őket, a nehézségek nem riasztották el a radikális antiszemitaakat attól, hogy vállalják a zsidó befolyás visszaszorítására irányuló, sok fáradságot és még több csalódást ígérő küzdelmet. Derűs optimizmusukban meg voltak győződve arról, hogy bátor kiállításuk nem fogja eltéveszteni hatását az anyagi vagy más okokból még tétovázó tömegekre. A minduntalan felmerülő nehézségeket nem mindig méltatták jelentőségükhöz mérten, a hozzájuk csatlakozókat sem válogatták meg kellőképpen; ha rokonszenvének tanújelét adta, bárkit közel engedtek a mozgalomhoz, néha nem is mint közkatonát, hanem mint tisztségviselőt.

Ennek a szervezési hibának az volt a következménye, hogy idő előtt nyilvánosságra kerültek a szervezkedés összes célkitűzései. Mindenki hamarosan értesülhetett arról, hogy az antiszemita törekvése nemcsak a zsidóságtól való teljes társadalmi elkülönülésre, a zsidók közéleti és gazdasági visszaszorítására irányul, hanem arra is, hogy a munkájuktól várt eredmények tartós biztosítására a saját embereiket ültessék különösen a városháza legfontosabb órhelyeire és a választókerület képviselőjét maguknak megnyerjék, illetve saját politikai felfogásuknak parlamenti képviselőt szerezzenek. Ezek a törekvések nem találtak osztatlan tetszésre és csakhamar az érdekeltek ellenállásba ütköztek.

A nacionalista és zsidóellenes szellem megerősítésére az antiszemita vezetők elsősorban olyan közéleti férfiakat kívánlak mozgalmukba bevonni, akik a forradalmak alatt is hitvallást tettek rendíthetetlen magyarságukról s ezért üldöztetést szenvedtek. Ilyenek voltak dr. Bozsik Pál plébános, dr. Puky Árpád és dr. Somogyi István ügyvéd, lapszerkesztő. A kommunisták dr. Bozsik plébánost elhurcolták Gyöngyösről és több hónapig fogva tartották, dr. Puky mint az ellenforradalmi mozgalmak egyik szervezőjét üldözték, dr. Somogyit pedig, mert a népköztársaság idejében tollal harcolt a romboló szellem térhódítása ellen, családjával együtt összeverték és menekülésre kényszerítették.⁶⁾ Az antiszemita irányzat szóvivői arra törekedtek, hogy a bátor ellenforradalmi magatartásuk folytán népszerű három férfit megnyerjék mozgalmuk számára. Ennek a könyvnek szerzőjét, akinek ellenforradalmi múltja szintén közismert volt,¹⁰⁾ már előbb magukhoz számíthatták.

Élő kortársak szereplését méltatni, törekvéseik rúgóit, politikai működésüket és azoknak a közéletre gyakorolt hatását értékelni nemcsak azért nehéz és háládatlan történetírói feladat, mert a történelmi igazság maradéktalan feltárásához szükséges távlatot a közelmúlt eseményei még nélkülözik, hanem azért is, mert a legjobb szándékú, teljes tárgyilagosságra törekvő krónikás is túllőhet a célon: az eseményeknek hű és minden célzatosságtól mentes felderítésén. A feladat még kényesebb, amikor olyan kortársakról van szó, akik a köz szolgálatá-

ban töltötték el életük javát, vagy pedig értékes szolgálatot tettek a társadalomnak. Ennek a vázlatos korrajznak nem is lehet célja, hogy kivételes társadalmi megbecsülésben részesült közéleti férfiak működéséről mondjon általános bírálatot, hanem csakis az, hogy tárgyára szorítkozva csak azt igyekezzék megvilágítani, hogy ezek a férfiak - határozott vagy ingatag magatartásukkal - mennyiben mozdították elő vagy hátráltatták a zsidókérdés megoldására és a zsidóság visszaszorítására irányuló gyöngyösi mozgalmakat.

Az ellenforradalmi idők több szereplője, kiváltképpen dr. Puky Árpád és dr. Bozsik Pál, a közélet minden terén ható, sokoldalú és értékes tevékenységével kiérdemelte azt, hogy a város még életében utcát nevezzen el róla, illetve hogy az utókor a nevét a legkiválóbb gyöngyösi nevek között emlegesse. Mindannyian munkájuk javát vitték bele hivatali, képviselői vagy másirányú közéleti működésükbe és sok fényt hoztak a hatáskörükbe tartozó közületekre és intézményekre. Bizonyos, hogy ellenforradalmi múltjuktól a radikális jobboldali irányzat felé hajlók a fajvédelmi gondolat megértőbb, következetesebb és elszántabb védelmét várták el. A jövő történetírója lesz hivatva annak eldöntésére, hogy ezek a nagy közéleti súllyal rendelkező jó magyarok miért nem működtek közre hathatósabban a zsidó túltengés elleni küzdelemben, milyen megfontolások készítették őket arra, hogy a helyzettel megalkuvó, eszközökben és módokban válogató, a kíméletlen harcot kerülő módszert válasszák, sőt szembe is forduljanak azokkal a nem kevésbé jó magyarokkal, akiknek célkitűzéseit és harcmodorát napjaink eseményei igazolni látszanak.

Az első nemzetgyűlési választások előtt a gyöngyösi radikális jobboldal lelkesen támogatta dr. Bozsik Pál képviselő jelöltségét és örömmel látta, hogy ő a gyöngyösi, dr. Somogyi István pedig a hatvani választókerületben mandátumhoz jutott. Dr. Bozsik 1921. május 24-én tartott képviselőházi beszédében rá is mutatott arra, hogy a zsidókérdés megoldása annyira időszerű, mint azelőtt bármikor.¹¹⁾ Dr. Somogyi István a képviselőházban az árdrágítók ellen alkalmazandó botbüntetés előadója volt. A javaslatot, amelyet a botbüntetéstől a magyar népet féltő Bródy és Pető zsidó képviselők elleneztek legjobban, csak 25 szótöbbséggel szavazták meg, de a gyakorlatban sohasem alkalmazták. Dr. Somogyi gyöngyösi hetilapja a községi és megyei választások előtt olyanok megválasztása mellett szállott síkra, akik próbát tettek nemzeti meggyőződésükről, mert a kóservirilisták¹²⁾ szereplésének ellensúlyozására csak ilyenek alkalmasak. Dr. Somogyi a budapesti sajtóban is követelte, hogy a képviselő-testületeket, törvényhatósági bizottságokat fel kell oszlatni, zsidókat és szabadkőműveseket pedig a jövőben nem szabad megválasztani.¹³⁾ A gyöngyösi fajvédők lapja mindezt nagy rokonszenvvel vette tudomásul azt követelve, hogy távolítsák el a beszivárgókat, mert ezek a kiutasítási törvény ellenére itt vannak, iparendélyt kapnak, még keresztény jellegű városi vállalkozásoknál is olyan zsidók játszanak fontos és döntő szerepet, akik nem szívesen látják a keresztény irányzatot.¹⁴⁾

Nyomban az első nemzetgyűlési választások után megszűnt az ellenforra-

dalmi csoportok és a parlamenti pártok között az egyedüli kapocs: a proletárdiktatúra megbuktatásának óhaja. A politikai kérdések megoldása ismét a régi pártpolitikára várt. Miután az első nemzetgyűlésen a zsidókérdés intézményes és átfogó megoldása szóba sem került, dr. Bozsik Pál és dr. Somogyi István ebben a kérdésben fel sem szólalhatott. Ekkor már kiütközött az egyenetlenség a pártok, a radikális és mérsékelt jobboldal hívei között és a nemzeti ellenforradalom táborra egymást gyengítette.

A gyöngyösi városi képviselő-testület a proletárdiktatúra bukása után a városból megszökött kommunisták kézrekerítése tárgyában 1919. szeptember 7-én rendkívüli közgyűlést tartott, hogy megvizsgálja, a Budapesten letartóztatott kommunisták fogvatartása és Gyöngyösre kísérése ügyében történtek-e mulasztások, s ha igen, ezekért ki a felelős. A rendőrségi jelentés meghallgatása után a képviselő-testület nagy többsége, a városi tanács javaslatával szemben kimondotta, hogy a rendőrség vezetője ellen fegyelmi eljárást indít és őt mással helyettesíti.¹⁵⁾ A kézrekerített kommunisták ellen megindított megtorló eljárást az egri kir. törvényszék 1920. április kezdetétől június elejéig Gyöngyösön folytatta le. A zsidó kommunista vezetők közül Gergely Danó, Schwartz Ármin, Fenyvesi Gábor, Friedmann Ernő, Nádas Márton, Hersch Izsák, Stern Pál és mások kaptak börtönbüntetést.¹⁹⁾ Több zsidó kommunista külföldre szökött. Nemez József gyöngyösi kommunistavezért a törvényszék halálra ítélte és Egerben kivégeztette. A törvényszéki tárgyalás izgalmas részletei felújították a proletárdiktatúra emlékeit és felcsigázták a zsidóellenes hangulatot.

1919. november 2-án a városi képviselő-testület elhatározta, hogy feliratban kéri a kormányt, koboztassa el a vörös uralomban résztvett egyének vagyonát és ebből kárpótolja azokat, akik a proletárdiktatúra szerveinek hatalmaskodása folytán károkat szenvedtek. A képviselő-testület körlevelet intézett az ország többi városaihoz, hogy tegyenek hasonló lépéseket.¹⁷⁾

A proletárdiktatúra után a Gyöngyösön magas hullámokat vert antiszemitizmus a képviselő-testület más határozataiban is megnyilvánult. 1920 júniusában Tamasi Csépany Pál, Toldi József, Huba Ferenc és Kornits Antal indítványára a képviselő-testület egyhangúan elhatározta, hogy a nemzetgyűléstől a magyar faj intézményes védelmét kéri.¹⁸⁾ 1920. szeptember 2-án a képviselő-testületi közgyűlés Kornits Antal és társainak azt az indítványát tárgyalta, Gyöngyös város tegyen lépéseket, hogy a nemzetgyűlés a zsidókérdést Budaváry László javaslata értelmében oldja meg. De miután a fennálló törvények szerint csak a törvényhatóságnak van joga országos érdekű és politikai kérdésben tárgyalni és a kormányhoz feliratot intézni, a városi tanács javaslatára¹⁹⁾ a képviselő-testület a megyei törvényhatósághoz fordult azzal a kéréssel, hogy foglaljon állást és hasonló tartalmú feliratban kérje a nemzetgyűléstől a zsidókérdés megoldását.²⁰⁾

Hevesvármegye törvényhatósága a képviselő-testület indítványára ezt a határozatot²¹⁾ hozta: Miután a zsidókérdés megoldásának legfontosabb tényezőjét a gazdasági téren indítandó helyes versenyben látja, a törvényhatósági bizottság

az állandó választmány javaslatára elhatározta, hogy a hatósági szállításoknál a keresztény cégeknek ad előnyt, az alispánt pedig utasítja, hogy a vármegye üzleteinél és a szükségletek beszerzésénél az egyformán előnyös keresztény és zsidó ajánlat közül az előbbit fogadja el, zsidó ajánlatot pedig csak akkor, ha az a keresztény ajánlatnál sokkal kedvezőbb.

A városi képviselő-testület fajvédő érzelmű tagjai látván azt, hogy képviselő-testületi határozatokkal a zsidókérdést nem tudják közelebb hozni a megoldáshoz, erre vonatkozó indítványt nem is tettek többé. Az antiszemitizmus hangja a képviselő-testületben később sem szólalt meg, amikor már nyilvánvaló volt, hogy korlátozó intézkedések hiánya miatt a közéleti szerepléstől eleinte tartózkodó zsidóság nemcsak előnyös, hanem szinte kiváltságos szerepet élvez, a városi vezetésre tovább is-nagy befolyást gyakorol és a gyöngyösi közéletben mintegy uralkodó réteggént helyezkedik el.

¹⁾ Gyöngyös és Vidéke, 1920. február 29. ²⁾ u. o. ³⁾ Bosnyák Zoltán: A zsidókérdés, II. 158. ⁴⁾ Bosnyák: Harc a zsidó sajtó ellen, 61. ⁵⁾ Makkai János: A háború utáni Magyarország, 56. ⁶⁾ Gyöngyös és Vidéke, 1920. december 27. ⁷⁾ U. o. július 25. ⁸⁾ U. o. július 11. ⁹⁾ V. ö. a szerzőnek Gyöngyös város 1918/19-ben a forradalmak alatt c. könyvével. ¹⁰⁾ Gabányi János: Magyar Történet, V. kötet. ¹¹⁾ Gyöngyösi Néplap, 1921. május 28. ¹²⁾ Gyöngyös és Vidéke, 1920. október 31. ¹³⁾ Hazánk, 1921. augusztus 7. ¹⁴⁾ Gyöngyösi Néplap, 1921. augusztus 20. ¹⁵⁾ 1919. évi városi jk., 62/VIII. sz. ¹⁶⁾ A Gyöngyös és Vidéke egykorú számai. ¹⁷⁾ 1919. évi városi jk., 124/XVII. sz. ¹⁸⁾ Gyöngyösi Néplap, 1921. május 28. ¹⁹⁾ 1920. évi 7274./ki. számú tanácsi javaslat. ²⁰⁾ 1920. évi városi jk., 290/XXXIV. sz. határozat. ²¹⁾ Heves vármegye 1114—1775/kgy. a. 1920. sz. határozata.

II.

Nyílt és titkos nemzeti mozgalmak, - A titkos antiszemita egyesülés összetétele, célja, eszközei, tehetetlensége. - A szervezet működése Gyöngyösön. - A zsidó sajtó állásfoglalása a titkos fajvédő társaságokkal szemben.

A tanácsköztársaság kényuralma alatt, amikor a polgári függetlenséggel járó sajtószabadságot, a gyülekezési jogot erőszakkal fojtották el és az eltiport szabadságvágy, hazaszeretet és vallásos érzület nyíltan nem bontakozhatott ki, az ország minden részében titkos ellenforradalmi szervezetek alakultak azzal a céllal, hogy a zsarnoki rémuralmat megdöntsék. A társadalom hazafias többsége együttértett a maguk és családjaik létét kockára tevő férfiakkal, mert tudta, hogy a titkos szervezetek tagjai a bolsevista terror alatt nyögő nemzet felszabadításáért küzdenek. Amikor az országot elárasztó román seregek könnyű győzelmet arattak a tanácsköztársaság gyűlevész csapatai felett és a kommunista népbiztosok kimenekültek az országból, a titkos társaságok és szervezetek egy része az alkotmányosság helyreállítása után sem oszlott fel, hanem folytatta működését, tovább ápolta a férfias szolidaritást és erőteljes magyar szellemet, amely alapítóikat a terror véres napjaiban eltöltötte. Sokan közülük később jelentős szerephez jutottak és tevékenyen vettek részt az új Magyarország felépítésében; az 1919 utáni magyar kormányok számos tagja a, bécsi, szegedi, budapesti és vidéki ellenforradalmi mozgalmak vezetői közül került ki, sokan pedig az állami igazgatás keretein belül, vagy a politikai, gazdasági és társadalmi élet szélesebb területein vállaltak kimagasló szerepet.

Trianon után a megcsónkított ország társadalma egyértelműen követelte a régi liberális életrendszer helyett olyan Magyarország létrehozását, amely keresztény és nemzeti alapon áll. De a szellemi törekvések eleinte nem voltak minden téren világosak és tisztázottak, az elvek sem voltak pontosan körülhatároltak. Az újjászületésre törekvő magyarság gondolatvilágának egyik szólama az ország gazdasági erőinek belterjes elfoglalása, a nemzetközi kapitalizmus elleni harc és a faji elmélet volt,¹⁾ a pacifista szellem végleg megbukott és vele a nemzetköziség eszméje is. Ennek az új szellemnek legerőteljesebb képviselői az országból kiüldözött, Bécsben és Szegeden gyülekezett politikusok és tiszttek voltak. Utóbbiakból a proletárdiktatúra után különítmények alakultak, amelyek az országban évekig fennmaradtak és néha túlzásokra is ragadtatták ugyan magukat, de örök érdemeket szereztek a nyugat-magyarországi felkelésnél azzal, hogy az ország további megcsónkításával fegyverrel kezükben szállottak szembe. A gyöngyösiak közül a bécsi ellenforradalmi emigrációban, mint annak egyik alapítója, ennek a könyvnek szerzője,²⁾ a nyugat-magyarországi felkelésben pedig ifj. Faze-

kas József vett részt.

1919/20-ban a nyílt és titkos nemzeti mozgalmak nem voltak felkészülve egy új politikai és szociális életrendszer kialakítására. Azok az ellenforradalmárok, akik a románok kitakarodása után bevonultak Budapestre, sem társadalmi, sem világnézeti téren nem állottak közös alapon, csak abban egyeztek meg, hogy elítélték a baloldali elveket és új életformákat követeltek. Voltak köztük legitimisták és szabadválasztók, liberálisok és konzervatívok, régi 67-esek és 48-asok, akiket csak a vörös uralom megbuktatásának őszinte vágya tartott össze.³⁾ Ennek teljesülése után csakhamar nyilvánvalóvá lett, hogy az ellenforradalom táborában hiányzik a belső kohézió, a közös akarat és az igazság összetartó ereje. Az idők folyamán az ellenforradalmi vezetők közül vajmi kevesen bizonyultak méltónak arra, hogy harcosai legyenek azoknak az eszményeknek, amelyekben a magyarság, minden előző tapasztalatai ellenére, hinni akart és tudott. A nagy politikai kérdéseket nem is tudta megoldani egy egységes nemzeti akarat, a pártpolitikai harcok csakhamar kiújultak és lassan felőrölték a nemzeti ellenforradalom erejének javát, mialatt az ország életbevágó belső problémáinak megoldását csak egyesek sürgették.

Az a Budapestről megindult titkos szervezkedés, amely a zsidókérdés gyökeres és sürgős megoldását tűzte ki legfőbb céljául, már megindulásakor szintén arra volt ítélve, hogy hajótörést szenvedjen.

Az egész országra kiterjedő szervezkedés felölelte Hevesvármegyét is. Ez a titkos társaság a tagok toborzásánál nem alkalmazott egységes és szigorú mértéket. Mindjárt az első megbeszéléseken kitűnt, hogy a klerikális, katolikus és református, kormánypárti és ellenzéki, Habsburg-párti és szabadválasztó, antiszemita és csak konjunktúrából zsidóellenes szólamokat hangoztató tagokat, úgy a célkitűzések, mint az alkalmazandó eszközök tekintetében, mily nagy felfogásbeli különbség választja el. Szép számmal akadtak közöttük, akik mint örök óvatosság, mindig a hatalom oldalán állottak, a népköztársaság és proletárdiktatúra uralma alatt meglapulva várták az idők jobbrafordulását és óvakodtak attól, hogy a nyílt színen véleményt nyilvánítsanak, most pedig az első vonalba akartak nyomulni, hogy keresztény szólamok időszerű hangoztatásával előretörtessenek. Ez a titkos társaság, minél jobban gyarapodott tagjainak száma, annál inkább azok menhelyévé vált, akik sem a forradalmak idejében, sem pedig most nem mertek nyíltan kiállani, de mégis meg akarták váltani jegyüket akár a zsidómentes, akár pedig a másik, az aranyközéputas vagy liberális polgári Magyarország felé is, félreszorítva azokat, akik saját személyes érdekeikkel nem törődve, a szervezkedés céljai mellett őszintén ki akartak tartani mindaddig, amíg azokat diadalra nem juttatták. A titkos társaságban azonban olyanok is voltak, akik el voltak szánva arra, hogy akár elhagyatva, kitalasztva is, még az üldöztetést is vállalják és harcolnak azokért az igazságokért, amelyeket az elzsidósodás és a proletárdiktatúra tanulságaiból leszűrtek.

A titkos fajvédő szervezet gyöngyösi csoportjának felállítására és vezetésé-

re ennek a munkának szerzője kapott megbízást. A csoport a gyöngyösi értelmiség minden rétegéből szerzett alkalmasnak látszó tagokat és megkapván az első utasításokat, hozzálátott munkájához annak a célnak érdekében, hogy a fajvédő gondolatot népszerűsítse.

A szervezeti szabályok a szövetkezés minden tagja számára előírták, hogy tőle telhetően törekedjék a magyar faji öntudatot és erényeket felébreszteni, a magyarságot minden téren erősíteni, az országtól elcsatolt területek visszaszerzését előmozdítani, a magyar faj becsületét kivívni és fenntartani. A vezetőség kíméletlen harcot hirdetett a zsidóság, mint a magyar népellenesége, valamint a szabadkőművesség, a szociáldemokrácia, a radikális, liberális, kommunista és más irányzatok ellen és elhatározta, hogy az ország gazdasági, politikai és szellemi életének minden teréről kiszorítja a zsidóságot és ennek a célnak megfelelően a szükséges fegyelemtartás elvét az egész közéletben érvényre juttatja. Céljai elérésére a szervezet ezeket az eszközöket találta alkalmasnak:

1. A fajiság hirdetése a napi sajtóban, folyóiratokban, a faji tulajdonságok és gondolkozásmód bevitele az irodalom minden ágába, színházba, képzőművészetekbe.
2. A keresztény és nemzeti irányú sajtó vezetése, erősítése, színvonalának emelése, anyagi és erkölcsi támogatása.
3. Irodalmi társulatok alakítása, amelyekben az öntudatra ébredt keresztény és nemzeti eszmének és a magyar faj életrevalóságának hirdetése legyen a fő cél.
4. A tanári és tanítói kar megnyerése annak a gondolatnak, hogy a magyar ifjúságot a jövőben a fajvédelem szellemében neveljék.
5. Megfelelő iskolareform a testnevelés, az ifjúsági olvasmányok és önképzés ellenőrzésére, a főiskolai diákszövetségek, egyesületek bekapcsolása a fajvédelembe.
6. Olvasó-, iparos- és gazdakörök, valamint más, a nép nevelésére alkalmas egyesületek felállítása és vezetése a fajvédelem elvei szerint.
7. Keresztény pénzügyek, fogyasztási és termelő szövetkezetek, iparvállalatok létesítése.
8. A krisztusi erkölcsök meghonosítása a tudomány, irodalom és művészet minden ágában.
9. A magyar nyelv tisztaságának védelme az idegenszerűség és elzsidósítás ellen.
10. A faji tisztaság megőrzése, a beolvadt családok buzdítása a névmagyarosításra és ennek meggátolása a zsidóknál; harc a zsidók megkeresztelkedése és a zsidó-magyar házasságok ellen.
11. A magyar nemzeti viselet és szokások népszerűsítése, a nemzeti iparművészet pártolása.
12. Az elcsatolt magyarság támogatása, faji öntudatának védelme, a nagy nemzeti céloknak megfelelő propaganda külföldön, gazdasági kapcsolatok teremtése,

az ellenséges kémkedés és mindenféle más, magyarellenes propaganda meggátlása a csonka ország területén.

13. Propaganda a nemzeti hadsereg mellett, a katonás szellem ébrentartása, sport- és lövészegyesületek alakítása, az iskolai tornatanításnak katonai irányba való terelése.

14. Ártalmatlanná tétele azoknak az elemeknek, amelyek a magyar állam nemzeti jellege ellen törnek, küzdelem az idegenek és a zsidó fajhoz tartozók térfoglalása, gazdasági és politikai hatalma ellen.

Társadalmi téren az egyesülés tagjai a következő kötelezettségeket vállalták:

1. Küzdenek az idegenek, különösen pedig a zsidók beszivárgása ellen.
2. Követelik ezek kiutasítását.
3. Harcolnak azért, hogy a numerus clausust minden áron vezessék be és a zsidók szabad mozgását korlátozzák.
4. Szorgalmazzák a törvények megfelelő szigorítását.
5. Küzdenek azért, hogy a közhivatalokban csak magyarokat alkalmazzanak.
6. Követelik a korrupció kiirtását és a közélet tisztaságának helyreállítását az egész vonalon.
7. Előmozdítják, hogy a politikai pártok, társadalmi és gazdasági egyesületek útján a társadalom minden tagja bekapcsolódjék a fajvédelembe.
8. Szorgalmazzák, hogy ezek a pártok és egyesületek fajvédő szellemű irányítás alá kerüljenek.
9. Arra törekednek, hogy részt kapjanak a közhatalomból.
10. Harcolnak a zsidó sajtó ellen, leleplezik cikkei háttérét, védelmükbe veszik a zsidó lapok által elgáncsolt magyarokat.
11. Törekcszenek ellenszenvenssé tenni a könnyelmű életmódot, kiirtani a játékszenvedélyt és iszákossgot, elsimítani a pártviszályokat, szemmel tartani az államellenes szervezkedéseket, megértést teremteni a társadalmi osztályok között és behatóan foglalkozni a munkáskérdéssel.

Gazdasági téren a tagok arra kötelezték magukat, hogy segítenek megszervezni a fogyasztókat és termelőket, fogyasztási, termelő és értékesítő szövetkezetek alapítását szorgalmazzák, bojkottálják a zsidó kereskedelmet és arra törekcszenek, hogy a termelőtől a fogyasztóig minden cikk csak magyar kezekben menjen át, az engedélyhez kötött ipar és kereskedelem magyar kezekbe jusson, a zsidó és külföldi bérlők kiszoruljanak, ingatlanok zsidókézre ne jussanak többé, a zsidóbirtokok pedig rövidesen magyar kézre kerüljenek, magyar bankok és takarékpénztárak létesüljenek és a tőke ezentúl a, magyar faj boldogulását szolgálja.

Tudományos téren az egyesülés azt tűzte ki céljául és arra kötelezte tagjait, hogy kutassák fel az idegenek, kiváltképpen pedig a zsidók térhódításának okait

és azokat a módszereket, amelyek alkalmasak lehetnek ennek a térhódításnak meggátlására, felvilágosító előadások és tudományos könyvek útján mutassanak rá a zsidóság, szabadkőművesség és a kommunisták törekvéseire: ha módjukban áll, mozdítsák elő a zsidóellenes hangulat terjedését az egész világon, tartsanak fenn kapcsolatot a külföldi magyarokkal, ápolják bennük a magyar faji öntudatot és akadályozzák meg beolvadásukat idegen nemzetbe, vegyék fel a kapcsolatot a fajrokon turáni népekkel, teremtsenek velük szellemi, politikai és gazdasági érintkezést, tanulmányozzák nyelvüket és művészetüket, ezeket itthon ismertessék: az idegenforgalmat úgy igyekezzenek fejleszteni, hogy a fajrokon népek megismerhessék egymást, iparkodjanak állandó kapcsolatokat teremteni a külföldi antiszemita szervezetekkel és végül arra törekedjenek, hogy az önzetlenség, kötelességtudás a magyarság legfőbb nemzeti eszményévé váljék.⁴⁾

Belépésükkor a szervezet tagjai fogadalmat tettek, a vezetők pedig ezekre a kérdésekre⁵⁾ adtak ünnepélyes, igenlő választ:

1. Hiszed-e, hogy a magyarok Istene az Ő népét el nem hagyja, és mihelyt a magyar nép megérti és követi az Ő intelmeit, Ő újból megsegíti nemzetünket és visszahozza hazánk hajdani nagyságát, régi dicsőségét, ősi szabadságát?
2. Vallod-e, hogy a magyar nép sem szellemi, sem erkölcsi tekintetben nem áll alatta semmi más népnek; hogy a mi népünk nem szolgaságra, hanem szabad nemzeti létre hivatott?
3. Vallod-e, hogy az, aki hazáját életében és halálában híven szolgálja, Isten és ember előtt teljes mértékben eleget tett földi hivatásának?
4. Vallod-e, hogy hazánknak és népünknek romlását a nemzeti szellem hanyatlása idézte fel, hogy a magyar szellem, a magyar társadalom legfőbb megrontója a zsidóság volt s hogy éppen ezért a világon bármely nemzettel vagy nemzetséggel köthetünk a körülmények szerint békét vagy szövetséget, csak a zsidósággal nem, mert ez végpusztulásunkhoz vezetne?
5. Vallod-e, hogy a zsidóság veszedelmes érvényesülése nem a faj szellemi vagy erkölcsi fölényének eredménye, hanem természetes következménye annak, hogy a zsidóság - a saját hite és világnézete szerint - csak a saját faj testvéreivel szemben van nemesebb erkölcsi törvények betartására kötelezve és így az egyetemesen kötelező erkölcsi törvények alapján álló népek a létért való küzdelemben egyenlőtlen fegyverekkel állanak a zsidósággal szemben?
6. Vallod-e, hogy a zsidóságnak ama felfogása, amely szerint a zsidó Istennek választott népe és mint ilyen, világuralomra hivatott, nem egyéb elbizakodott, önhitt zsidó nagyralátásnál, amely más népekre nézve kihívó, sértő és aki magyar léteire abban hinni tud, az saját népét sérti és gyalázza?
7. Vallod-e, hogy Isten színe előtt az a nép a legkedvesebb, amely a Gondviselés legszebb, legdrágább ajándékát, a Hazát, a nemzeti nyelvet, a nemzeti függetlenséget, a nemzeti szabadság és haladás bajnokait legjobban tiszteli és szereti?
8. Fogadod-e, hogy a magyarok Istenének kegyelmébe hazánk és nemzetünk

boldogabb jövődjébe vetett hitedből soha semmi megpróbáltatások között eltántorodni nem fogsz?

9. Fogadod-e, hogy életedet, testi és szellemi képességeidet, valamint minden egyéb javaidat a magyar haza szolgálatára szenteled, hogy egyéni érdekeidet nemzetünk érdekeinek soha elébe nem helyezed?

10. Fogadod-e, hogy szóval és tettel küzdeni fogsz minden kishitűség ellen és minden erődből azon fogsz munkálkodni, hogy honfitársaid szívébe is mennél előbb visszatérjen a magyar hit, a magyar remény és az elszánt magyar akarat?

11. Fogadod-e, hogy az ifjúságnak csak jó tanítást és jó példát adsz, hogy a magyar névnek mindenütt és mindenkor csak becsületet igyekszel szerezni?

12. Fogadod-e, hogy hazánk és nemzeti létünk megcsonkításába soha bele nem nyugszol, hogy magyar hazánk területi épségének helyreállítása, elszakított testvéreink felszabadítása, nemzeti becsületünk és jóhírnevünk visszavívása lesz ezután legfőbb gondod és törekvésed?

13. Fogadod-e, hogy a zsidósággal soha meg nem békülsz, hogy minden egyéni erőddel és befolyásoddal azon fogsz munkálkodni, hogy a zsidóság a magyar közélet minden terétől leszoríttassák?

A fogadalom 14. pontja a kötelező titoktartásra, engedelmességre és egymás támogatására kötelezte a titkos szövetség tagjait.

Ez a szervezkedés behálózta az egész országot és a tagok nagy száma folytán is valószínűtlen volt, hogy titokban maradjon. Bizonyos, hogy általánosan beszéltek róla, mielőtt bármily eredményt fel tudott volna mutatni. Ha nem is a gyöngyösiek, mások nem ragaszkodtak szigorúan a titoktartáshoz, és csakhamar bebizonyult, hogy a magyar értelmiség nem alkalmas a földalatti konspirációra. Az alattomos aknamunka fegyverei a zsidó túltengéssel szemben különben sem voltak hatásosan alkalmazhatók, mert ha eredményt akart elérni, a harcnak ki kellett terjednie a magyar élet minden mozzanatára és megnyilvánulására, a közéletre éppen úgy, mint a magánéletre. Az volt a bajok forrása, hogy a titkos szervezkedésre, amelyben a magyar jellem mindig járatlan és tehetetlen volt, túl sokan jelentkeztek annak komoly szándéka nélkül, hogy szükség esetén a szövetkezés céljaiért nyíltan is helytálljanak. Ez a szervezkedés már a kezdet kezdetén szinte nyilvánosnak számított, mert sokan, nem minden ok nélkül, kétségbevonták a titkosság szükséges voltát azzal érvelvén, hogy a szabadkőműves és egyéb destruktív szellemű titkos aknamunkával lehet ugyan erkölcsöket, intézményeket és államokat aláásni és elpusztítani, de építő munkát végezni csak nyílt és bátor kiállással, személyes példaadással lehet. A nyílt sisakkal való harcra kész elemek csakhamar azt tapasztalták, hogy a heterogén összetételű, részben olyan elemekből álló testülettel, akik a nyilvánosság elé kilépni nem kívánnak, a szövetkezés céljait alig lehet közelebb hozni a megvalósuláshoz.

Hevesmegyében a szervezet munkája alig jutott tovább a meddő tanácskozásoknál. A gyöngyösi csoport tagjai és mások is tettek ugyan több, megszívlelen-

dő jelentést és javaslatot, de ezek hatása a gyakorlati életben nem mutatkozott. A szervezet munkája még a zsidó beszivárgást sem tudta megakadályozni. Azokon a táborozásokon, amelyekre a gyöngyösi tagokat meghívták, hosszú tanácskozások indultak meg a zsidókérdésről, ennek megoldására többen javasoltak gyökeres és átfogó intézkedéseket. Ilyenekre annál is inkább szükség volt, mert a zsidóság országszerte felállította a maga harci szervezeteit,⁶⁾ amelyek központja a Kadimah zsidó cserkészcsoporthoz volt. Hírek futottak be arról is, hogy több vidéki központban zsidó sportegyesületek szervezkednek, tagjaik testgyakorlásban, vívásban, boxolásban edzik magukat és eszközöket gyűjtenek, nehogy az esetleges összeütközések készületlenül találják őket.⁷⁾

De a titkos fajvédő szervezet központi vezetősége nem tudott mit kezdeni a feladatukat komolyan átérző fajvédőknek rögtöni és átfogó megoldást sürgető javasolataival. Ezért csaknem minden személyes érintkezés alkalmával azt a tanácsot adta, hogy a szervezet tagjai támogassák a kormány politikáját és legyenek türellemmel, mert a kormány a magyarság összes sorskérdéseit, köztük a zsidókérdést is meg fogja oldani. Ez a folytonos halogatás egyesekre valóban megnyugtatóan hatott, mert mentette saját tétlenségüket.

Voltak, akik a hatalom árnyékában, a Bethlen-kormány aranyközéputas politikájánál kötöttek ki, mások egyéni érdekekért feladták előbbi meggyőződésüket és a nagy tömegek vágyait a minden ízében keresztény, zsidómentes Magyarország után nem képviselték többé erőteljesen, hanem a felsőbb helyről kapott tanácsra, mint önmaguk igazolására, tehát mint megnyugtató tényre hivatkozva, segítettek annak a kormányrendszernek helyzetét megszilárdítani, amely az aranyközéput jelszavával elaltatta, leszerelte a sokszor romantikus eszközök alkalmazására is hajlamos, de mindenképpen a nemzeti lelkiismeretből fakadó ellenforradalmi antiszemitizmust. Gömbös Gyula az egységes kormánypártban általa megindított politikai harc indokaira rámutatva, az egyik fajvédő táborozáson kijelentette,⁸⁾ hogy a kormányra erős befolyást gyakorol a zsidó bürokrácia; mivel pedig a keresztény és nemzeti irányzatnak halogató politikát nem szabad folytatnia, ő, Gömbös Gyula, kénytelen a tettek terére lépni, mert minden fajmagyarnak csak egy célja lehet: a faj védelmet tettekkel átültetni a gyakorlati életbe. A gyöngyösi szervezetben ezt az állásfoglalást megértéssel fogadták.

Budapest zsidó sajtója a titkos szervezkedéssel gyakran foglalkozott. 1924-ben a csongrádi bombamerénnyel kapcsolatban szenvedélyesen követelte a szervezet feloszlatását és Héjjas Iván letartóztatását. A fajvédő lapok erélyesen utasították vissza ezt a kéretlen beavatkozást a magyar fajvédők ügyeibe, és azt írták, hogy ha a zsidóságtól való szabadulás vágya államcsínynek számít, akkor Héjjas Iván valóban azt készíti elő, csak hogy ebbe az államcsínybe bele van keverve az egész ország, kivéve az aranyborjú fajtáját és a megalkuvó magyarokat. Az egyik fajvédő lap az országban működő titkos fajvédő alakulatok védelmére nyíltan megírta,⁹⁾ hogy „...a zsidó forradalmak, 14 vármegyére redukált csonka országunkban az élni akarás ösztöne, a nemzeti feltámadást fanatikus türelmet-

lenséggel váró, elbúsult magyarokat szintén egyesületekbe tömörítette. Hogy melyek voltak és melyek ezek a nyílt és titkos egyesületek, nem firtatjuk, tény azonban az, hogy ezek a cseh invázió idején a Felvidéken harcoltak, Nyugat-Magyarország elszakítása alkalmával pedig vérük árán szerezték vissza Sopront és környékét. A destruktív lapok annyit firkálnak, a vörös és rokonérzésű képviselők annyit beszélnek róluk, felosztatásukat követelve, hogy bárminő alakban való létezésük, hála a jó Istennek, valószínű. Az pedig bizonyos, hogy ezek a szervezetek nem jó szemmel nézik a nemzetközi zsidót s még bizonyosabb, hogy éppen ezért követelik az ellenségeinknek önkéntes kémszolgálatokat tevő vörösök oly mohó türelmetlenséggel a felosztatásukat...”

A gyöngyösi titkos szervezet harcos szellemű tagjai látván azt, hogy ez az alakulat részben belső szervei hibái, részben pedig a ránehezedő nyomás miatt céljainak megfelelni a jövőben is aligha lesz képes, elvesztették bizalmukat a szervezet elhivatottságában. Miután pedig szükségesnek látták azt, hogy Gyöngyösön, az ország egyik legjobban elzsidósodott városában a szervezet céljainak megfelelő tevékenységet fejtsenek ki, a megalkuvást és halogatást nem ismerő, nyílt harcot választották. A komolyabb cselekvésre kevésbé alkalmas, vagy attól ismeretlen okokból tartózkodó központi vezetőségtől eltávolodva, saját felelősségükre megindították a nyílt küzdelmet a megalkuvás szelleme, a zsidók túltengése és további térfoglalása ellen, tagtársaiknak pedig szabad kezet adtak, hogy követik-e őket, vagy pedig inkább a háttérben maradnak.

Amikor a zsidó sajtó a hazafias titkos szervezeteket 1937-ben a szabadkőművességgel egy kalap alá véve, azokat a jogrend szilárdságának, a törvény kötelező erejének, a lelkiismereti szabadságnak és a polgári függetlenség önérzetének veszélyeztetésével gyanúsította meg és a titkos szervezetekhez tartozó országgyűlési képviselőktől az állam biztonságát, a kormány tekintélyét, a népképviseleti rendszer szellemét féltette,¹⁰⁾ a gyöngyösi szervezet már régen nem állott fenn. Központi utasításra, tanácsra és segítségre nem várva, a szervezet nem szavakat, hanem tetteket váró tagjai a gyöngyösi helyi sajtóban az országos és városi politikában nyílt harcot indítottak a titkos szervezet céljaiért. Az ezzel az eljárással egyet nem értő tagok pedig lassanként elszéledtek, később pedig olyan is akadt közöttük, aki nemcsak félrevonult, hanem azokhoz csatlakozott, akik az aranyközéputas politika védelmében a radikális fajvédőkkel szembefordultak.

¹⁾ Makkai János: A háború utáni Magyarország, 54-55. ²⁾ Gabányi János id. mű, V. kötet. ³⁾ Makkai, id. mű, 56. ⁴⁾ Eredeti utasítás a szerzői birtokában. ⁵⁾ U. o. ⁶⁾ A szervezet vezetőségének egyik körrendelete, u. o. ⁷⁾ U. o. ⁸⁾ u. o. ⁹⁾ A Néplap 1924. január 19-i száma. ¹⁰⁾ A Reggel 1937. május 18-i száma.

III.

Gyöngyös keresztény sajtója a proletárdiktatúra bukása után. - Sajtóharc a keresztény lapok között. - A gyöngyösi nemzetgyűlési képviselő szembefordulása a fajvédő újságírókkal. - Az antiszemita lap megszűnésének okai. - Liberális keresztény újságírás a Bethlen-kormány idejében.

Amikor a megtiportságából feleszmélt magyar közvélemény a nemzet pusztulásának és szegényének okait és okozóit kereste, ezek között meg kellett találnia mint a bolsevizmusért elsősorban felelős fővádlatot a teljesen elzsidósodott, a nemzet erkölcsi rothadását és a társadalom elerőtlenedését okozó, budapesti és vidéki zsidó sajtót. Tisztában kellett lennie azzal, hogy a közéletből ki kell irtania a fertőző sajtógócokat¹⁾ és felelősségre kell vonnia a zsidó sajtó útonállóit. Ennek szükséges voltát a tömegek ösztönösen megérezték, tüntetések, tömeggyűlések és propagandaelőadások követelték országszerte a romboló sajtó bűneinek számonkérését. Egy sajtógyűlésen mondotta Prohászka Ottokár püspök²⁾: „...Értem azt, hogy a nemzetnek az a tisztességes része, amelynek még nem szűrték ki a szemét paragrafusokkal és nem tévesztették meg életösztöneit a „szabadságot”, főleg a sajtószabadságot mindenki számára követelő holdkóros frázisokkal, felelősségre akarja vonatni azokat az orgánumokat, amelyek bomlasztó munkájának köszönhető az államot, a vallást, minden rendet, a sajtószabadságot is lábbal tipró patkányforradalom...” De a sajtópolitika felelős irányítói akkor még hagyták menni a dolgukat a maguk útján, a számonkérés elmaradt.

A proletárdiktatúra gyöngyösi szócsövének, a Vörös Mátravidéknek zsidó szerkesztői, köztük a hírhedt Kardos Imre, aki Gladiátor álnév alatt gyalázta a hazát, vallást, a keresztény magyarság összes erkölcsi értékeit,³⁾ a proletárdiktatúra bukásakor kereket oldottak és külföldre menekültek. Kardos Imre csak évek múlva, akkor tért vissza Gyöngyösre, amikor nem kellett többé tartania büntetéstől és így történt, hogy az ő és társainak az ország és Gyöngyös keresztény népe ellen elkövetett bűneit földi igazságszolgáltatás nem torolta meg.

Felsőbb kezdeményezés hiányában egy hatalmas, életerős nemzeti sajtó nem létesülhetett. A katolikus sajtó nem állott fajvédelmi alapon, a fajvédő antiszemita lapok rövid fennállás után megszűntek, a kurzussá torzult keresztény nemzeti irányzat lagymatagsága folytán a budapesti zsidó sajtó visszaszerezte régi hatalmát és az egykori forradalmi zsidó lapok lettek a konszolidációs rendszer legbuzgóbb támaszai. Ennek a kornak sajtóviszonyairól írta egyik történészünk, hogy úgy a hírlapírásnál, mint a színházakban ismét a budapesti kultúra érvényesült és az októbrizmus lapjai megsokszorozhatták tevékenységüket.⁴⁾ A nacionalista közvélemény idegenkedéssel vette tudomásul, hogy a keresztény politiká-

nak előbb a zsidó sajtó ellen állást foglaló élharcosai és a katolikus sajtó legfőbb szószólói, köztük dr. Vass József és gróf Zichy János zsidó lapokba írtak ünnepi vezércikkeket.⁵⁾

A gyöngyösi keresztény lap még a román megszállás alatt felhívta olvasóit, hogy ne vásároljanak zsidó lapokat, támogassák a keresztény sajtót, mert az idegen szellemű újságok „...ott kezdik, ahol elhagyták, piszkolódnak, komizkodnak, szemtelenkednek, mintha semmi sem történt volna, mintha nem az ő munkájuk tette volna a keresztény népet nyomorulttá, koldussá, és az egész világ előtt lebecsültté...”⁶⁾ A gyöngyösi nacionalista magyarság is megdöbbenve látta, hogy ugyanaz a szellem, amely a nemzetet az élve rothadás szakadékába taszította, az államfenntartó gazdanépet és a kereszténységet űzött vaddá tette saját hazájában, iskoláit, templomait, hagyományait és intézményeit meggyalázta, az első viharfelhők elvonulása után nemcsak az üldözött álarcát öltötte fel, hanem hangoskodva, sőt vádaskodva még ő követelt magának teljes jogot az érvényesülésre.⁷⁾

Ez a sajtó a felelős tényezők türelme folytán ismét a közélet irányító, sokszor döntő tényezője lett. Mint ilyen szabadon becsmérelhette faj védelmünket. Nemzeti megújulásra való törekvésünket ellenforradalmi zűrzavarnak, rablás- és rombolásvágyból eredő alantas indulatok orgiájának, a keresztény irányzatot kurzusnak csúfolta és a nemzet őszinte szándékaival szemben a külföld ellen-szenvét, belföldön az ingatag alapon állók bizalmatlanságát ébresztette fel. A minden segélyforrástól megfosztott, elbukott magyarságra rászakadt még a zsidóság sajtóbeli túlsúlya is, amely elnyomni igyekezett életösztönéből fakadó próbálkozásait. Miután a proletárdiktatúra bukása rövid időre meglapulásra, óvatosságra intette, ez az idegen sajtó a keresztény irányzat tehetetlenségének láttára megtalálta előbbi hangját és lehangosabb rajongója lett a Bethlen-kormány által képviselt konszolidációs rendszernek. Ez a sajtó hallgatott az elszakított magyarság szenvedéseiről, a menekültekről, a magyarság gondjairól. E helyett felcsapott a magyar alkotmány buzgó védelmezőjének, esedezett a forradalmak alatt gyalázott főurak és főpapok kegyeiért; ez a zsidó sajtó, amely később hangosan hadakozott a számára örökké idegen eszmék: az olasz fascizmus és a német nemzeti szocializmus ellen,⁸⁾ a keresztény magyar nacionalistákkal szemben akarta megvédelmezni a katolikus Egyház tekintélyét.

A forradalmak alatt dr. Bozsik Pál plébános és dr. Somogyi István ügyvéd vitt kimagasló szerepet a gyöngyösi keresztény közvélemény irányításában, míg a terror mindkettőt el nem hallgattatta. Gyöngyös magyar népe el is várta tőlük, hogy a vörös rémuralom bukása után a közéletben hallassák szavukat. Dr. Somogyi István még a román megszállás idejében megindította a forradalmárok által beszüntetett hetilapját, amit a gyöngyösi katolikus és református magyarság őszinte örömmel vett tudomásul. Dr. Somogyi lapja a mellett, hogy elsősorban katolikus érdekek szócsöve volt, gyakran felemelte szavát a zsidóság terjeszkedése és a zsidó szellem túltengése ellen is. 1927 körül előfordult, hogy a hetilap fő-

ként a protestánsok közéleti előretörése ellen szállott síkra és alig foglalkozott a zsidókérdéssel. A fajvédők törekvéseit, ha nem is tette őket teljesen magáévá, elgáncsolni sohasem igyekezett.

Miután a titkos fajvédő szervezet szűk keretei nem adtak módot arra, hogy a zsidó faji érdekek szolgálatában álló idegen szellemű sajtó megnyilatkozásait ellensúlyozzák és a fajvédő gondolatot népszerűsítsék, a gyöngyösi fajvédő vezetőemberek elhatározták, hogy külön lapot indítanak. Eszményük Prohászka Ottokár püspök fajvédelme, hungarizmusa volt, amely nem a kor, az idők hangulatából fakadt, hanem a zsidóság lényének felismeréséből származó, azon a meggyőződésen alapult, hogy minden, a zsidó szellemtől átítatott társadalomra a biztos pusztulás vár.

Írásaiban, az Ébredő Magyarok Egyesületében és a MOVE-ban tartott beszédeiben Prohászka püspök sohasem használta ugyan a fajvédelem szót, de szavai bizonyították, hogy vallásosság és izzó fajszeretet nem tagadói, hanem kiegészítői egymásnak. A nagy püspök, aki meglátta, hogy a zsidóság hatalma és befolyása a magyarság nemzeti életének haláltokozó betegsége, látnoki hévvel helyezte egymással szembe a kereszténységet és az ellene harcoló bolsevizmust; sohasem állította, hogy a zsidó szellem ellen való harcot nem lehet összeegyeztetni a keresztény erkölccsel.⁹⁾ Ez a meggyőződés vezette ennek a könyvnek szerzőjét is, amikor 1920-ban a gyöngyösi fajvédő hetilapot megalapította.

Ez a vállalkozás Gyöngyösön még a proletárdiktatúra tapasztalatai után is azt jelentette, hogy a lap szerkesztői és munkatársai nemcsak a zsidókkal szállnak szembe, hanem a magyar értelmiség egy részének beidegzettségével, kis érdekeivel, megalkuvásával is. Volt egy réteg, amelynek érdekeit minden zsidóellenes megmozdulás sértette és a fajvédő lap íróinak csakhamar éreznie kellett a magányosságot, elszigeteltséget, a sivár sőt ellenséges megnemértést, amelyet nem csak a szabadkőműves és liberális oldal tanúsított velük szemben.

Az óvatos, semmi kockázatot vállalni nem akaró, de különben velük rokonszenvező értelmiségi elemek is visszahúzódtak lassanként. A fajvédő lap első felelős szerkesztője dr. Pápai Gyula ügyvéd már az első szám megjelenése után jobbnak látta a visszavonulást. Utána Imreh Béla, majd dr. Jesztrebényi Lajos, dr. Makrányi Gyula és dr. Bakó Oszkár állottak a lap élére, ők szállottak szembe a sok ellenféllel és ők igyekeztek megmenteni - a meggyőzés és a harc fegyvereivel - mindazt a sok tanulságot, amely a bolsevizmus uralmának eredményeként alighogy felderengett, ismét elhalványodni készült a gyöngyösielkében. Ez ekkor már nehéz feladat volt, mert a zsidókkal való tartós együttélés, kereskedés, társadalmi érintkezés az idők folyamán annyira elhomályosította széles rétegek faji öntudatát, annyira megbénította reflexeit és annyira kiölte belőlük a felszabadulás lehetőségének még a gondolatát is, hogy a fajvédő újság megindulását kételkedő fejszóválással, sőt hűvösen fogadták. A fajvédő újságírók, akiket ellenfeleik izgága fiatalembereknek, békebontó demagógoknak akarlak feltüntetni, csakhamar látták, hogy milyen nagy az aránytalanság eszközeik és elérendő céljaik kö-

zött. Megéreztek, hogy az elzsidósodott városban erejüket talán meg is haladó feladatra vállalkoztak.

A magyarországi zsidóságnak ebben az erősen kiépített fellegvárában mindig alkalmatlanok voltak azok, akik le is merték írni mindazt, amit mások csak négy szemközt, suttogva adtak tovább. De a kedvezőtlen gyöngyösi légkör sem riasztotta vissza a fajvédőket. Látták ugyan, hogy lassú kiközösítésre, önkéntes számkivetésre ítélték magukat, mert egy új, a zsidó befolyás alól felszabadított Gyöngyöst állítottak eszményképként a társadalom elé, mégsem törődtek azzal, hogy írásaikkal nemcsak a zsidók, hanem érdektársaik és a megalkuvók nyugalma is felkavarják. Még azok közül is, akik a fajvédő szervezet tagjai voltak, többen csak óvatos tanácsadásra szorítkoztak és nem támogatták teljes erővel tollal harcoló bajtársaikat.

Legtöbb ellenfelük azok közül került ki, akiket vallási meggyőződésük tartott vissza az erőteljes fajvédő politika hirdetésétől. Az a gyakran kiújuló ellentét, amely a korszerű nacionalizmus és faji gondolat, másrészt egyes egyházi vezetők között manapság is jelentkezik és szembeállít egymással olyanokat, akiknek helye egymás mellett volna,¹⁰⁾ a két természetes szövetségest: a katolikus hitélet felfrissítőit és a harcos nacionalista fajvédelmi gondolat zászlóvivőit Gyöngyösön is ellenfelekké tette. Hiába hirdették emezek, hogy a kereszténység örök erkölcsi igazságain alapuló nemzeti és társadalmi élet, a faj védelme, az erkölcsi és biológiai hanyatlás megakadályozása, a faji kultúrához való ragaszkodás és a zsidó befolyás kiküszöbölése nincs ellentétben a kereszténység tanításaival,¹¹⁾ ennek kinyilatkoztatására illetéktelennek tartották és bizalmatlansággal kísérték őket. A katolikus értelmiség egy része azt sem látta szívesen, hogy néhány katolikus pap és szerzetes beállott a fajvédő újság cikkírói sorába és ezzel csökkentette azt a hatást, amelyet a fajvédelmi gondolat ellenzőinek merev elzárkózása vagy helytelenítő megnyilatkozásai a gyöngyösi társadalom jelentékeny részénél az idők folyamán elértek.

Minden gáncs ellenére a fajvédő gyöngyösi lap - ha szerény keretek között is - támogatta azoknak a budapesti lapoknak és folyóiratoknak munkáját, amelyek az élettudomány, a történelemkutatás és a szociológia eszközeivel vizsgálták a nagy magyar összeomlás okait és keresték a gyógyuláshoz vezető utakat, főleg pedig szünet nélkül sürgették a nemzeti élet alapvető, elodázást nem tűrő problémájának, a zsidókérdésnek gyökeres és végleges megoldását. A gyöngyösi antiszemita újságírókat a sok gánccsvetés ha le is hangolta, nem csüggesztette el; mert meg voltak győződve arról, hogy a magvetés munkáját elvégezték; azt is tudták, hogy ebben az életbevágó kérdésben a nemzet a nem is nagyon távoli jövőben, előbb-utóbb dönteni fog. Az 1920-as években, amikor ők porondra léptek, vajmi kevés biztató szó hangzott el és a fajvédelmi gondolat ellenfelei Gyöngyösön is meg tudták akadályozni azt, hogy az antiszemita fajvédők mögött egy áttörhetetlen sereg sorakozzék fel, amely - miután az országos megoldás egyelőre elmaradt - legalább helyi viszonylatban korlátokat szab a zsidóság minden vonatkozásban

érezhető, sőt tűrhetetlen túltengésének.

Nem kétséges, hogy a gyöngyösi katolikus értelmiség szintén meglátta azt a valóságot, amelyet mindenkitől üldöztetve, annak idején Istóczy, Verhovay és mások hirdettek, amely valóság a kommunisták rémuralma alatt oly borzalmas módon tárult mindenki szemei elé. Nem térhetünk ki annak boncolgatására, hogy milyen elgondolások alapján kárhoztatták a gyöngyösi katolikus értelmiség egyes vezetői a fajvédők állásfoglalását és módszereit, de bizonyos, hogy elutasító magatartásukban politikai okok is közrejátszottak. Miután pedig a katolikus vezetők a keresztény és nemzeti megújulás eszközeire vonatkozóan a fajvédőkkel azonos álláspontra jutni sohasem tudtak, a zsidóság további terjeszkedésével szemben közösen nem is léphettek fel, mert széles társadalmi rétegek, ha különben rokonszenveztek is a fajvédő mozgalommal, vezetőik példáját követve nem tették fenntartás nélkül magukévá a fajvédő gondolatot.

Anyagilag is teljesen saját erejére utalva, a fajvédő lap még azt az erkölcsi támogatást sem kapta meg, amelyet a kommunisták diktatúrája alatt sokat szenvedett város népétől, különösen pedig az elsősorban üldözött értelmiségtől méltán elvárhatott. A társadalmat nem hatotta át annak tudata, hogy az egymással minden körülmények között szolidáris, gazdasági és politikai hatalmukban töretlen gyöngyösi zsidók túlsúlyával szemben csak felfogásában osztatlan, eszközeiben egységes keresztény magyar arcvonal is csak akkor vehette volna fel a sikerrel kecsegtető harcot, ha a fajvédelmi gondolat mint az életképes faj fenntartója és a kereszténység, mint annak eszményekkel való betöltője¹²⁾ egymást kiegészítették és támogatták volna. De nem így történt.

1923 novemberében dr. Bozsik Pál plébános, a gyöngyösi kerület kormánytámogatás kereszténypárti képviselője, akinek politikájával a fajvédők már előbb szembefordultak, Schlosser János gimnáziumi hittanárral együtt lapot indított. Ennek már a legelső száma is a fajvédőket részesítette éles bírálatban. Ez a katolikus lap később sem a mindinkább hangoskodó zsidó sajtót támadta és nem a zsidóság túltengése ellen emelte fel szavát, hanem a fajvédő gondolat és annak képviselői ellen, őket tette felelőssé azért, hogy „kitermelik a pokolgép bacillusát”¹³⁾, balkáni színvonalra süllyesztik az országot. Az a gyöngyösi zsidó lap, amely 1918 előtt alpári módon, útszéli hangon támadta a katolikus papságot, sőt egy plébánost még megbotozással is megfenyegetett,¹⁴⁾ kartársi szeretettel üdvözölte a plébános-képviselő lapjának megjelenését. Erre a fajvédő újság keserűen állapította meg, hogy a zsidó lapszerkesztő akár nyugalomba is vonulhat, mert az antiszemita elleni harcban a plébános lapja méltón helyettesíti őt.¹⁵⁾

Az egyik aranyközéputas miniszter elszólása után, ekkor már lelki rokkantaknak, fantasztáknak és beteg lelkeknek gúnyolta a bolsevizmus áldozatainak elfolyt véreért és az ország feldarabolásáért felelős zsidó sajtó a fajvédőket és ezt az elszólást népszerűsítette egy egész sereg, ébredő magyarból, fajvédő antiszemitából aranyközéputassá szelídült politikus. Dr. Bozsik Pál gyöngyösi képviselő a nemzetgyűlésen még Lów Immánuel szegedi rabbit róttta meg, egy pásztói politi-

kai összejövetele a zsidók ellen kelt ki,¹⁶⁾ az egyik gyöngyösi fajvédő népgyűlésen dr. Kmoskó Mihály egyetemi tanár paptársa után saját jószántából szólalt fel,¹⁷⁾ most pedig lapja azt írta, hogy a csongrádi bombamerényletet a fajvédő képviselők beszédeinek hatása alatt követték el.¹⁸⁾ Dr. Bozsik Pál képviselő szerint az ébredő magyarok mozgalma eltért eredeti céljától, Gyöngyösön pedig már meg is szűnt, elérkezett tehát az ideje annak, hogy a mozgalom vezetői menjenek át az ő táborába.¹⁹⁾

Felbátorodva ezen a példán, nemcsak azok igyekeztek hangulatot kelteni a plébános-képviselő politikai szereplését bíráló fajvédők ellen, akik jóhiszeműen vallották azt, hogy az ébredő magyarok és fajvédők mozgalmának katolikus-ellenes színezete van. Nemcsak a köznép, hanem az értelmiség egy része sem tudott különbséget tenni a plébános papi és politikai ténykedései között és látva a pap-képviselő és a fajvédők között felmerült ellentétet, könnyen elhitte, hogy az utóbbiak valóban a papság és az Egyház ellenségei. De nem annyira a jóhiszemű ellenfelek, hanem inkább az örök megalkuvók; az összeköttetéseiket minden irányban fenntartani akarók, köztük sokan olyanok is, akik a proletárdiktatúra alatt óvatosan távol tartották magukat a kockázatot jelentő ellenforradalmi mozgalmaktól, most úgy igyekeztek bevonulni a konszolidációt hirdető hatalom kegyeibe, hogy borzasoknak, eltévelyedett lelkeknek mondták a fajvédelem harcosait és át akartak lépni a forrófejűek, a fajvédő fantaszták holttesteire felett.

A két keresztény irányzat közt folyó harc napról-napra jobban elmérgesedett. A fajvédők szemrehányást tettek a plébános-képviselőnek, hogy mint az Ébredő Magyarok Egyesülete fogadalmat tett elnökének módjában volt ugyan azt tetszése szerint vezetni, de ezt elmulasztotta,²⁰⁾ most pedig „a krisztusi erkölcs előtérbe helyezésével, bibliai citátumok kapcsán és papi ruhájának védőpajzsa alatt”²¹⁾ élesebben támadja a fajvédő táborát, mint némely zsidó lap és -noha elismeri, hogy jószándékú emberek is vannak soraiban - pálcát tör az egész mozgalom felett. Dr. Bozsik Pál kétségkívül jóhiszemű mérsékelt politikájának védelmében a katolikus lap túllőtt a célon, amikor a fajvédők újságjának a városnál tisztséget viselő szerkesztőit éretlen politizálással megvádolva így támadta meg: „...nem azért választottuk őket, hogy állandóan botot kelljen hordani a kezünkben, hogy mint veszett ebektől védekezzünk ellenük.”²²⁾ Dr. Puky Árpád polgármester fel is kereste dr. Bozsik képviselőt és tiltakozott a tisztviselőket ért támadás ellen, de Bozsik destruktív szellemnek, romboló tevékenységnek nevezte a fajvédő városi tisztviselők működését és kijelentette, hogy figyelmeztetése csakis ezeknek szól.²³⁾

Az akkor már jelentékeny táborra támaszkodó fajvédő lapszerkesztőket a plébános-képviselő éles bírálata nem riasztotta vissza. Nem hátráltak meg és kijelentvén, hogy „...a mi betegségünk csakis az, hogy amit tegnap hirdettünk, azt ma is igaznak tartjuk és a zászló mellől nem lógunk meg; történjék bármi, mi már ezután is csak ilyen lelki betegek maradunk” sajnálkoztak azon, hogy dr. Bozsik nem száll szembe egész tekintélyének súlyával a zsidóság hatalmi törekvéseivel. Amikor pedig a képviselő lapja arra szólította fel Gyöngyös fiatalságát, hogy fordítson hátat a fajvédő irányzatnak és a mérséklet útjára lépjen, ezt a

felhívást a fiatalok elhárították. A hadviselt ifjúság - írta egy háborút látott fiatal fajvédő - nem híve a liberalizmushoz közelálló aranyközéputnak, mert látta azt, hogy „...a szabadkőműves-páholyokból irányított zsidó vezetés hogyan züllesztette szét a magyar történelem legválságosabb pillanatában hadseregünket, hogyan robbantotta fel ezeréves alkotmányunkat és a keresztény királyságot. Látta a gyöngyösi ifjúság a zsidó forradalmakat, látta ártatlan emberek legyilkolását, templomaink, papjaink meggyaláztatását, látta a dicső, évezredek múltú nemzet felosztását...” és nem hajlandó sohasem elfelejteni a múltat, hanem azon munkálkodik, hogy ez a múlt vissza ne térhessen többé. „Nem akarjuk és nem is tűrjük azt, hogy a fiatalságot bárki is megalkuvásra, meggyőződésnélküliségre, pipogyaságra szoktassa s minden ilyen kísérlettel erélyesen szállunk szembe. A krisztusi erkölcs nem jelentheti azt, hogy egy büszke múltú, nagyra hivatott faj élethez való jogáról lemondjon. Mi nem fogunk rezignálni, mindenbe beletörődő. megalkuvó egyének politikai érvényesülésében segíteni és nem engedjük a megalkuvás szellemét a magyar ifjúságba beoltani...” Ezért mindenki vegye tudomásul, hogy „...a gyöngyösi ifjúságot romlatlan, egyenes, megalkuvást nem ismerő felfogásától nem fogják eltéríteni soha! Isten minket úgy segítsen...”²⁴⁾

Igaz, hogy a dr. Bozsik Pál mérsékelt politikáját támogató katolikus lap szembeszállt a szabadkőművesség feltámasztására irányuló kísérletekkel, de a zsidókérdés megvitatását mellőzte, sőt közleményei gyakran foglalkoztak a gyöngyösi zsidó egyesületek ünnepélyeivel és előadásaival.²⁵⁾ Meg volt elégedve a Bethlen-kormány politikájával és 1926-ban már azt is megállapította, hogy ami a fajvédők programjában figyelemre méltó gondolat van, azt a kormány már régen megvalósította.

Semmi sem csökkentette jobban a fajvédő tábornak a közvéleményre gyakorolt hatását, mint az a csökönnyösen terjesztett rágalom, hogy a fajvédők felekezeti izgatók, akik a katolikus világnézetet akarják aláásni. A fajvédő újságírók - a protestáns dr. Jesztrebényi Lajos kivételével maguk is hithű katolikusok társadalmi úton nem tudták eloszlatni ezt a velük szemben unos-untalan felmerülő gyanút és kénytelenek voltak a sajtóban leszögezni, hogy nem azok között kell keresni a felekezeti izgatókat, akik a magyarság önvédelmi harcának szószólói, hanem inkább azok között, akik a keresztény felekezeteket uszítják egymás ellen: „...Ezeknek a felekezeteskedő és mindig sötétben bujkáló elemeknek a sátni keze vonul végig az egész politikai életen, kezdve a legmagasabb közjogi kérdésektől, az utolsó díjnoki állás betöltéséig. Ezek miatt az izgatók miatt nem tud a magyar nemzet összefogni nagy elhatározásokra, mert a nép vallásos érzületével visszaélve s azt politikai célok szolgálatába állítva, állandóan uszítják a debreceni református magyart a szombathelyi katolikus ellen és megfordítva...” és még szerencse, hogy akadnak, kitűnő egyháznagyok mindkét oldalon, akik az elmentések elsimításán fáradoznak.²⁶⁾

1924. május 17-én megszűnt az antiszemita Gyöngyösi Néplap. Szerkesztői dr. Somogyi Istvánnak akkor szünetelő újságját támasztották fel és a fajvédő gondolat szolgálatába állították. Megszűnése előtt a Gyöngyösi Néplap még közvették Gömbös Gyula, Bell Miklós, Eckhardt Tibor, Kiss Menyhért, Lendvay

István, Ulain Ferenc dr., Zsirkay János és Zsilinszky Endre fajvédő képviselőknek a Szózat és A Nép fővárosi antiszemita lapok betiltása után a magyar néphez intézett kiáltványát, amelyben a képviselők tiltakoztak az erőszak ellen és megvádolták a Bethlen-rendszert, hogy „...megbénította a termelést, felhizlalta a munkanélküli jövedelmeket, kitenyészette az erkölcstelen nyeresztkedést, a keresztény és nemzeti sajtónak betiltásával pedig elrúgta magától annak látszatát is, hogy legalább a jogrendet formailag megóvja...” de mindez hiábavaló, mert „szavunkat elnémíthatja az erőszak, de szívünkön, lelkünkön úrrá nem lehet és nem törheti meg akaraterőnköt, mely minden béklyón és kényszeren keresztül ki fogja harcolni a keresztény magyar nép igazát...”²⁷⁾

Alig indult meg a gyöngyösi új fajvédő lap, szerkesztői ismét szembekerültek dr. Bozsik Pállal, akinek szemrehányást tettek azért, mert kitiltotta a lapot nemcsak a keresztény magyarok filléreiből alakult Hangya szövetkezet nyomdájából, hanem újságárúsító bódéjából is. Nyílt levélben hívták fel a Hangya igazgatóságának és részvényeseinek figyelmét arra, hogy a Hangya könyvnyomdája keresztény vállalkozás, mint ilyen senki politikai törekvéseinek istápolója nem lehet és a dr. Bozsikot támogató középliberális újság a nyomdában előjogokat nem élvezhet.²⁸⁾

Magukra hagyatva, támogatás hiányában a szerkesztők 1926-ban ezt a lapot is beszüntették. A zsidó veszedelem ellen tollal harcoló gyöngyösi fajvédők sokáig mint tövist hordozták lelkükben azt a keserű tapasztalatot, hogy az értelmiség nagy része cserbenhagyta őket, közönyösen vagy gúnyolódva szemlélte erőfeszítéseiket és távortartotta magát, amikor a zsidóság térfoglalása ellen folytatott aránytalan harcban segítségre lett volna szükségük. A minden anyagi segélyforrást nélkülöző antiszemita újság a város társadalmának áldozatkészsége és jóindulata, erkölcsi támogatása nélkül nem tudta magát a felszínen tartani. A tehetősek és befolyásosak részben politikai féltékenységből vagy felekezeti elfogultságból, részben pedig közönyből nemcsak hogy nem szolgáltak hátvédül a zsidóság túltengése ellen harcoló fajvédő újságírók küzdelméhez, hanem még a morzsákat is sajnálták tőlük. Megfeledkezvén mindarról, amit 1918/19-ben a zsidó radikalizmus szervezett ellene, a gyöngyösi értelmiség nagyobbik fele abban a tévhitben, hogy minden veszély elmúlt már felette, közönyösen, sőt kárörömmel vette tudomásul az antiszemita hetilap bukását, örült annak, hogy a társadalmi békebontóknak, sőt felekezeti izgatóknak rágalalmazott fajvédő újságírók nem zavarják többé annak a felfogásnak terjesztését, hogy a zsidó szellemiség továbbterjesztésének meggátlására elegendők a felebaráti szeretet fegyverei is. Így történhetett ez nemcsak Gyöngyösön, hanem országszerte, különben nem írta volna erről a rövidlátó társadalomról egyik kitűnő politikus-közírónk: „...Ennyit tanult meg a két forradalom tapasztalataiból, amelyekből az isteni gondviselés mintha csak azért mentette volna ki, hogy még egyszer próbára tegye, mit kezd ezzel a pokol torkából kimentett étellel. Semmit sem kezdett vele.”²⁹⁾ A katolikus és fajvédő irányzat áldatlan sajtóharcában dr. Bozsik Pálnak a forradalom alatt hűséges fegyvertársa, dr. Somogyi István sem maradt semleges. Élesen támadta Bozsik újságját, mert megjelenése óta folyton a fajvédők hitelét igyekezett

rontani, lebunkózta azokat a keresztényeket és mindig csak keresztényeket, akik az ő politikáját zavarni merészelték, sőt odáig ment, hogy a zsidó sajtóval együtt gúnyolódott keresztény magyaroknak egyik meghiúsult üzleti vállalkozásán.³⁰⁾ „...Bizonyos” - írta dr. Somogyi - „hogy csontja velejéig züllött és romlott világot élünk s hogy ma egy pozíciómentő hadjárat dúl keresztény jelszó alatt az egész országban s hogy ez a kereszténység a magyar nép sorscsapásai és rengeteg problémája előtt hidegen, részvétlenül halad el...”³¹⁾ Abban a városban, ahol jószándékú magyarok a magyarság egyik sorsdöntő kérdésében merőben ellentétes felfogást vallottak és lapjaikban egymás tekintélyét tépázták meg, nem is alakulhatott ki a zsidóság félreszorítására szükséges, egyértelmű akarat.

Amikor dr. Bozsik Pál prépost, képviselő a politikai szerepléstől visszavonult, az őt támogató lap megszűnt és csak 1930 januárjában indult meg újra Kovács László okleveles gazda szerkesztésében, mint katolikus színezetű, kormánypárti lap. Első számában a német nemzeti szocialista mozgalom vezérét becsülte le, zsidókérdést sohasem ismert, voltak zsidó munkatársai is. Szépségversenyt rendezett³²⁾ és a különféle zsidó egyesületekben tartott, a keresztény és nemzeti gondolattól távolálló előadásokat és ünnepélyeket lelkesen dicsérte fel.³³⁾ A közszellem elsatnyulásának, a nemzeti öntudat hanyatlásának jele volt, hogy ez a keresztény lap Zsolt Béla újságírónak a gyöngyösi Kereskedelmi Csarnokban tartott előadását mint „a progresszív szellem diadalmas előretörését,”³⁴⁾ a Magyarországi Magántisztviselők Szövetségének gyöngyösi csoportja által meghívott zsidó és szabadkőműves előadók, köztük Móra Ferenc, Vámbéry Rusztem és Madzsar József, Vázsonyi János beszédeit azzal a kíváncsággal megtoldva dicsőítette,³⁵⁾ hogy „a gyöngyösi zsidó ifjúság gyakran fog ilyen előadást rendezni és ezzel városunk kultúráját előbbre vinni.” A lap hivatásának tartotta, hogy elismeréssel szóljon a zsidó sportegyesület működéséről, helyeselje a páneurópai gondolat terjesztésére folytatott propagandát; eltúrte, hogy hasábjain Fülöp Mózesné zsidóasszony így ömlengjen a szabadkőművesek Páneurópájáról:³⁶⁾ az előadó „...oly gyönyörű okfejtéssel adta elő a Páneurópa eszme szinte parancsoló szükségességét, hogy azt a hallgatóság vita nélkül tette magáévá...” Ugyanez a zsidónő a spiritizmus vívmányairól is értekezhetett³⁷⁾ abban a keresztény lapban, amely tulajdonképpen hivatásának megfelelően a katolikus egyesületek szócsöve is volt.

A többi, ebben az időben Gyöngyösön megjelent keresztény lap közül egy sem foglalkozott a zsidókérdéssel. Valamennyi alkalmazkodott az aranyközéputas kormányzati rendszerhez és a zsidóság megalégedésére tartózkodott a kényes kérdés megbolygatásától. Egyetlen kivétel az 1935-től 1938-ig Polóny Zoltán kiadásában megjelent hetilap volt, amelynek sorsáról egy későbbi fejezetben lesz szó.

¹⁾ Bosnyák Zoltán: *Harc a zsidó sajtó ellen* 60. ²⁾ U. o. 61. ³⁾ V.ö. a szerzőnek Gyöngyös város 1918/19-ben a forradalmak alatt c. könyvével. ⁴⁾ Szekfű Gyula: *Három nemzedék*, 438. ⁵⁾ V. ö. Bosnyák, id. mű, 64-65. ⁶⁾ Gyöngyös és Vidéke, 1919. okt. 7. ⁷⁾ Milotay István: *A függetlenség árnyékában*, 170. ⁸⁾ Bosnyák Zoltán: *Harc a zsidó sajtó ellen*, 71-72. ⁹⁾ *A Cél*, 1936. évf. 377., 385-386. ¹⁰⁾ Bosnyák Zoltán: *Prohászka és a zsidókérdés*, 41. ¹¹⁾ U. o. 42. ¹²⁾ *A Cél*, 1935. évf. 142. ¹³⁾ Gyöngyösi Népújság, 1923. december 8. ¹⁴⁾ V. ö. a szerzőnek *A zsidóság térfoglalása Gyöngyösön* c. munkájával. ¹⁵⁾ Gyöngyösi Néplap, 1923. december 1. ¹⁶⁾ Gyöngyös és Vidéke, 1924. június 29. ¹⁷⁾ Gyöngyösi Néplap, 1923. dec. 1. ¹⁸⁾ Gyöngyösi Népújság, 1923. december 30. ¹⁹⁾ U. o. ²⁰⁾ Gyöngyösi Néplap, 1924. január 5. ²¹⁾ U. o. ²²⁾ Gyöngyösi Népújság, 1923. június 22. ²³⁾ U. o. június 29. ²⁴⁾ Gyöngyösi Néplap, 1924. január 5. ²⁵⁾ Gyöngyösi Népújság, 1923. december 23., 1924. január 27., 1924. november 23., 1930. február 27. és április 3. ²⁶⁾ Gyöngyösi Néplap, 1924. február 9. ²⁷⁾ U. o. 1924. május 10. ²⁸⁾ Gyöngyös és Vidéke, 1924. június 1. ²⁹⁾ Milotay István: *A függetlenség árnyékában*, 184. ³⁰⁾ Gyöngyösi Népújság, 1924. január 28. ³¹⁾ Gyöngyösi Néplap, 1924. február 9. ³²⁾ Gyöngyösi Népújság, 1931. december 17., 1930. április 3. és április 10. ³³⁾ U. o. április 18. ³⁴⁾ U. o. 1931. március 12. ³⁵⁾ U. o. 1930. április 3., április 18. és április 24. ³⁶⁾ U. o. 1931. május 8. ³⁷⁾ U. o. 1930. szeptember 18.

IV.

Antiszemita társadalmi egyesületek. - Tüntetések a zsidóság: ellen, a Kereskedelmi Csarnok tagjainak bántalmazása. - Az Ébredő Magyarok Egyesülete Gyöngyösön és vidékén. - Szmrecsányi György, Eckhardt Tibor, Gömbös Gyula, dr. Kmoskó Mihály az ébredők népgyűlésein. - Dr. Bozsik Pál és dr. Puky Árpád bekapcsolódása az ébredő-mozgalomba.- A MOVE működése.

Az Ébredő Magyarok Egyesülete volt az első társadalmi alakulat, amely még 1918 őszén, a világháborút követő eszmei zűrzavarban elsőnek mutatott rá ennek a korszaknak legsürgősebb megoldást váró problémájára, a zsidókérdésre és azt követelte, hogy a magyar állami élet vezetésében a nemzeti és szociális gondolat érvényesüljön. Kiállításával az egyesület nemcsak a többi magyarországi hazafias mozgalmat előzte meg, hanem Európa minden más nemzetét is.

Indulásuktól kezdve az ébredő magyarok csak azért harcoltak, hogy a nagy nemzeti kérdések megoldására erős társadalmi szervezetbe tömörítsék a megalkuvást nem ismerő hazafiakat és minden pártpolitikai kérdés kikapcsolásával hozzák össze az összes társadalmi osztályok színe-javát. A proletárdiktatúra után a mozgalom szervezése az egész országban nagy lendülettel indult meg. De a nép felvilágosítása nem kevés akadályba ütközött egy részt azért, mert a fővárosban a mozgalomhoz sodródott garázda elemek kilengéseit a fajvédőellenes sajtó az egyesület rovására írta, másrészt pedig azért, mert magas egyházi körökből olyan kijelentések hangzottak el, hogy minden zsidóellenes mozgalom - így minősítették a magyarság önvédelmi harcát - ellenkezik a szeretet vallásával.

Gyöngyösön ennek a könyvnek szerzője, dr. Makrányi Gyula, dr. Jesztrebényi Lajos és dr. Bakó Oszkár indította meg az ébredő magyarok szervezkedését. Tömegesen főként a fiatalság csatlakozott hozzájuk, de szépszámmal sorakoztak fel az idősebbek is, osztálykülönbség nélkül. Csak az értelmiség nagy része tanúsított tartózkodó, közömbös, sőt ellenséges magatartást a mozgalommal szemben. A fajvédő érzelmű értelmiségi elemek a fővárosi kilengések hatása alatt arra hivatkozva tartották távol magukat, hogy ők inkább csak „gazdasági” téren szolgálják majd az ébredő gondolatot, a többiek pedig egyáltalán nem, vagy csak azzal indokolták távolmaradásukat, hogy értesüléseik szerint az egyesület ellensége a legitizmus elvének és a királykérdésben a szabad választás alapján áll.¹⁾ Akkor ez volt a legnyomósabbnak látszó érv, amelyet a túlnyomórészt katolikus és legitimista Gyöngyösön az egyesület növekvő népszerűségének csökkentésére alkalmazni lehetett, a másik súlyos érv pedig az, hogy az Ébredő Magyarok Egyesülete nem katolikus szellemű, sőt a reformátusok térhódításának szolgálataiban áll.

Kezdetben úgy látszott, hogy a gyöngyösi katolikus sajtó megértést mutat az egyesület céljai iránt. Dr. Somogyi István hetilapja abból az alkalomból, hogy a fővárosi zsidó lapok egyértelmű izgatására az egyesület ellen vizsgálat indult, meg a számlájára írt kilengések miatt, az ébredők mellett foglalt állást: „...Min- den elképzelhető vádat a gyilkosságban való részvétel gyanújától kezdve a ka- bátlopás, kávéházi verekedés, óralopás vádjáig kiöntötték az Egyesület ellen. És nem akarnak pihenni, mert érzik, hogy addig pihenni nem szabad, míg az ébre- dők ércfala s lesújtó vasökle ott virraszt a legdrágább kincs, a meggyalázott ma- gyar Haza betegágya felett. Ott állnak s mint tiltakozó élő lelkiismeret figyelnek és irányítanak, hogy ez az ország magyarabb és keresztényibb legyen...” a zsidó sajtó pedig extázisban lármázva lesi, „...mint hurcolják láncokon csörömpölve mindazokat, kikről csak kiderül, hogy ébredők...”²⁾

Még az egyesület gyöngyösi csoportjának megalakulása előtt, 1920 elején, az első nemzetgyűlési választások előtt történt. hogy a keresztény párti dr. Boz- sik Pál plébános, képviselőjelölt esélyeinek megjavítására a fővárosból egy ki- sebb ébredő-csoport érkezett Gyöngyösre. Ennek vezetői, valamennyien jó szó- nokok, dr. Bozsik Pál vendégei voltak. Az őt támogató gyöngyösi antiszemita if- júsággal karöltve, a fővárosi ébredő magyarok népgyűléseket tartottak, amelye- ken nagy tömegek jelentek meg. Az első gyűlés a felsővárosi iskolában volt, ahol a budapesti vendégek éles zsidóellenes beszédeket tartottak, a jelenvoltak nagy tetszése mellett követelve a zsidók kiküszöbölését a nemzeti közösségből. A tö- meg lekísérte a szónokokat az alsóvárosi iskola udvarára és az ott elhangzott be- szédek hatása alatt elhatározta, hogy a zsidókat kiveri a városból. A Jókai Mór utcában sűrű sorokban hömpölyögtek végig a tüntetők, polgárok, iparosok, gaz- dáék, javarészt fiatalok. Számosan kapát, ásót, fütykőst, dorongot, korbácsot és boxert ragadtak és így felfegyverkezve haladtak a város központja felé, az út- jukba került zsidókat elverték, az ablakokat, néhol a kapukat betörték, riasztó- pisztolyokat sütöttek el, mire a zsidók elbújtak házaikba és bezárták a kapukat. A Jókai Mór utcában egy zsidó ház sem maradt épen, a tüntetők néhol leverték az ablakpárkányokat és leszakították az esővízcsatornákat is. A főtérrre érkezve, a tömeg behatolt a Korzó kávéházba, ahonnan a zsidók az udvari ajtón elmenek- ültek, de az utcán a tüntetők elfogták és elverték őket. Kisebb csoportok be akartak hatolni a főtérrre zsidó házakba és amikor azokat zárva találták, kövek- kel szétzúzták az ablakokat. Ellenállással sehol sem találkoztak.

Alkonyatkor valaki kiadta a jelszót, hogy a zsidó értelmiség találkozóhe- lyét, a Gyöngyösi Kereskedelmi Csarnokot meg kell rohamozni. Ugyanakkor hí- re ment annak is, hogy a zsidók a katonai parancsnoksághoz fordultak védele- mért. A tömeg egy része megelégedte a zsidóverést és szétoszlott, de akadtak olya- nok is, akik arra a hírre oldalogtak el, hogy géppuskás katonák vonulnak ki a tüntetők ellen. A kezdetben körülbelül 2000 főnyi tömeg negyedrézére olvadt le, de még mindig nagy erőt képviselt. Ez a többszázfőnyi csoport felvonult a Keres- kedelmi Csarnok épülete elé és járőröket küldött fel. Az egyik behatolt a kony- hába, onnan nem engedett ki senkit és az étteremből kijövő pincéreket is oda irányította. A másik járőr megszállotta a távbeszélőt és értesítette a katonai pa-

rancsnokságot, hogy karhatalomra nincs már szükség, mert a tömeg békésen széteszlott. A katonaság nem is vonult ki, mire a zsidóság a hatvani helyőrségtől kért karhatalmat. Dr. Makrányi Gyula tartalékos főhadnagy parancsnoksága alatt egy szakasz gyalogság különvonaton indult el Hatvanból Gyöngyösre, de már későn érkezett.

Miután a Kereskedelmi Csarnok kiszolgáló személyzetét a járőrök ártalmatlanná tették, a budapesti csoport vezetője néhány emberrel a ruhatáron keresztül behatolt a Kereskedelmi Csarnok nagytermébe és egyik kezében órát, a másikban korbácsot tartva, felszólította a zsidókat, hogy 5 percen belül távozzanak, majd elhagyta a helyiséget. Elsőnek egy estélyi ruhás egyén lépett ki és arra hivatkozva, hogy ő református, szabad elvonulást kért, de nem kapott. Utána a vendégek, mintegy harmincan, egyenként szállingóztak ki a Csarnok nagyterméből, és utat kerestek a menekülésre. De a sorfalat álló tüntetők valamennyit fel tartóztatták és „adjátok tovább” jelszóval tetteleg bántalmazták, köztük azt a zsidót is, aki a forradalmak alatt a városi közéletvezetője volt s mint ilyen a nép ellenszenvét vonta magára. Az utcán várakozó tüntetők között is akadtak, akik a menekülők után vetették magukat. Czukkermendl Ignác ügynök volt az egyedüli, aki bátran sietett fajsorsosai védelmére. Revolvert rántott, de leszerelték.³⁾

Közben megérkezett Hatvanból a katonai karhatalom és rajvonalba fejlődve közeledett a Kereskedelmi Csarnok felé, de mire odaérkezett, a verekedésnek már vége volt, a tüntetők széteszlottak. Néhány fiatal földműves a városháza előtt még megvert három zsidót, ezeket a tüntetőket a katonák elfogták és átadták a rendőrségnek. A földművesek a fogdában hazafias dalokat énekeltek, majd nemsokára kiszabadultak anélkül, hogy bántódásuk esett volna.

Másnap a bántalmazott zsidók bekötött fejvel, arccal, vagy karral, tüntetve sétáltak az utcán; olyan is volt, aki mankóval bicegett, noha arra semmi komoly oka nem volt, mert a tüntetők több egyént arculverték és bántalmaztak ugyan, de súlyos sérülést senkinek sem okoztak. Sem az állítólagos sebesültek felvonulása, sem pedig a zsidóság követelése, hogy a merénylőket állítsák bíróság elé, nem érte el célját, mert a verekedőket kinyomozni nem lehetett.

Dr. Bozsik Pál plébános, miután az eseményekről utólag értesült, szabadulni igyekezett túlbuzgó korteseitől, akik az ő szándékai ellenére súlyos kilengésekre ragadtatták magukat. A fővárosi ébredő-csoport hamarosan el is hagyta Gyöngyöst, mire a kedélyek megnyugodtak és a zsidóság körében lábrakapott izgalom is lecsillapodott.

Gyöngyösön nem is történt többé nagyobb támadás a zsidóság ellen. Előfordultak ugyan később is kisebb túlkapások, mint ablakbeverések, galíciai zsidók tincseinek meghúzogatósa, néhány ismeretlenül maradt egyén néha meg is vert egy-két zsidót, összeverődött csoportok az éjszaka leple alatt zsidóellenes falragaszokkal rakták tele a házakat, cégtáblákat dobáltak le a járdára, de a rendőrség erélyes közbelépése hamarosan megszüntette a kilengéseket. Az Ébredő Magyarok Egyesületének időközben megalakult helyi csoportja látván azt, hogy az éjszakai garázdálkodásokat az egyesület ellen folyó propaganda eszkö-

zül használja fel, a saját részéről is igyekezett fékezni a zsidóellenes hangulat ilyen megnyilvánulásait. Mint országszerte mindenütt, ezek a zsidókérdés gyökeres megoldásának sürgetésére szánt kilengések Gyöngyösön is eltévesztették céljukat, csak arra voltak alkalmasak, hogy itt-ott nyugtalanítsák és megfélemlítsék a zsidóságot. A lárma minden esetben sokkal nagyobb volt, mint a szélsőjobboldali kilengések valóságos hatása.

A nemzetgyűlés sem tette magáévá a zsidókérdés megoldásának romantikus módszereit, a kormány pedig igyekezett erélyesen megfékezni azokat, akik a vértanú szerepében fellépő zsidósággal szemben a tömegszennvedélyeket akarták mozgósítani. A gyöngyösi zsidóság is csakhamar biztonságban érezte magát és az antiszemita mozgalmak hatása alatt zárt tömbbé forrott össze arra várva, hogy a zsidóellenes hevület lassan elpárologjon. A kiállott izgalmakért bőségesen kárpótolhatta magát az üzleti és gazdasági életben azokkal a hatalmi pozíciókkal, amelyeket akkor is meg tudott hódítani, amikor az. antiszemitizmus hullámai a legmagasabbra csaptak.

Az Ébredő Magyarok Egyesülete gyöngyösi csoportjának megalakulása után a vezetők dr. Bozsik Pál plébános, nemzetgyűlési képviselőt kérték fel arra, hogy az elnöki tisztséget vállalja el. A népszerű papképviselő nem tért ki a kérés elől és az egyesületi fogadalmat le is tette. Ügyvezető elnökké ennek a könyvnek szerzőjét választotta meg a vezetőség, amely csekély kivétellel katolikus városi tisztviselőkből, ügyvédekéből, előkelő iparosokból és gazdákból állott.

Az egyesület célkitűzéseinek megvalósítása érdekében a gyöngyösi ébredők nemcsak a városban, hanem a járás községeiben is nagyarányú propagandát indítottak. Sorozatos népgyűléseiken nemcsak az egyesület központi kiküldöttei - valamennyien kiváló szónokok - szólaltak fel, hanem gyakran országos nevű politikusok és tudósok. Voltak köztük papok is, akik ezrekre menő tömegek előtt mutattak rá a zsidókérdés lényegére és annak sürgős megoldását követelték. Szmracsányi György volt pozsonyi főispán, nemzetgyűlési képviselő, mint az ébredők egyesületének országos elnöke, többször beszélt Gyöngyösön, 1921. július 3-án a tudós fajvédő pap, dr. Kmoskó Mihály egyetemi tanár⁴⁾ 1922. október 15-én Neterda Modeszt miniszteri tanácsos és Budaváry László Gyöngyös és a falvak népének ezreit buzdították arra, hogy tartson ki az új, zsidómentes Magyarország eszméje mellett.

1923. október 27-én a gyöngyösi vasúti állomáson lampionos menet és hatalmas néptömeg fogadta Gömbös Gyula nemzetgyűlési képviselőt, aki Eckhardt Tibor, Ulain Ferenc, Zsirkay János képviselők, Budaváry László és más fajvédő politikusok kíséretében érkezett. „Azért jöttünk Gyöngyösre,” - mondotta Gömbös - „hogyan akkor, amikor Balassagyarmaton egy korhadt kormányzat kívánja megerősíteni pozícióját, mi Gyöngyösön a magyar lelkiismeret szavát hallassuk; eljöttünk, hogy felrázzuk azokat, akik még nem csatlakoztak és megmondjuk nekik, hogy elérkezett az utolsó óra arra, hogy a keresztény magyarság, mint egy ember álljon azok mögé, akik elszántan mennek azon az úton, amely a feltámadáshoz vezet.” Másnap, október 28-án az Ébredő Magyarok Egyesületének gyöngyösi vezetősége a főtéren népgyűlést rendezett, amelyre a

környező falvak lovas bandériumokkal vonultak fel. Gömbös 6000 főnyi tömeg előtt fejtette ki, hogy csak egy belső megújulás, a keresztény alapra helyezkedés és az agrárérdekek védelme útján lehet eljutni a nemzeti újjászületéshez, szembe kell tehát szállani azokkal, akik ennek végrehajtására nem elég erősek. A gyűlésen felszólalt Eckhardt Tibor azt hangoztatta, hogy a nemzetet a zsidóság törekvései juttatták lejtőre, a liberalizmus kiszolgáltatta a népet a zsidóknak és ezek, kihasználva a vezető rétegek erkölcstelenségét és pénzszerzési vágyát, ránehezedtek a nemzet életerejére és a sír szélére juttatták a magyart; a kormányzat letért a keresztény és nemzeti eszme útjáról, amely pedig az egyedüli út. Eckhardt után dr. Ulain a nagybankok önző politikáját tette szóvá, Zsirkay képviselő pedig arra mutatott rá, hogy Gyöngyösön is két világnézet, a keresztény és nemzeti gondolat vívja nagy harcát a korhadó liberalizmussal. Felszólalt a népgyűlésen dr. Bárdos József egri cisztercita-tanár, az egri ébredők elnöke is. Délután a gimnázium tornatermében irodalmi délután volt, az utána következő közös vacsorán pedig hosszabb beszédben ismét Gömbös Gyula ismertette a faj védelmi gondolat lényegét kijelentvén, hogy nemzeti érzésében a magyar ember eléggé szélsőséges nem is lehet.⁵⁾ A gyöngyösi zsidó sajtó lekicsinyelte, kigúnyolta az ébredők hatalmas tömegmegmozdulását és a nagy borértékesítési nehézségekkel küzdő szőlősgazdákat arra figyelmeztette, hogy „szebben beszél egy borvevő, mint a legszellemesebb ébredő”, mintha bizony a megszorult bortermelő anyagi érdekből hazafias meggyőződését is árúba bocsátaná és nem tudná azt, hogy a galíciai borvevők nem pénzt ajándékozni jönnek Gyöngyösre, hanem nyereszkes vágyból vásárolják fel erőszakosan leszorított áron a gazdák egész évi fáradságos munkájának gyümölcsét.⁶⁾

Ebben az időben a Bethlen-kormány el akarta terelni a figyelmet a zsidókérdésről, de azzal, hogy azt napirendről levette, az antiszemitizmust nem szüntette meg. A zsidókérdés erjedt tovább és nyomasztóbb, elviselhetetlenebb alakban jelentkezett, mint azelőtt. A liberális Gyöngyösön mégis számosan voltak, akik hirdették, hogy a zsidókérdés megoldhatatlanságába bele kell nyugodni, mert minden kísérlet a megoldásra a magyarság erőivel le nem győzhető ellenállásba ütközik. A szélsőjobboldali uralom rémétől csak megszokott kényelmüket, közéleti pozíciójukat és egyéb érdekeiket féltő jósolgatók nem kevés, kényelmes és bátorlalan embert riasztottak el az ébredők zászlója alól.

1924 őszén dr. Puky Árpád polgármester felkérésre ugyan, de önként és meggyőződésből⁷⁾ elvállalta az Ébredő Magyarok Egyesületének díszelnökségét és a sajtóban is megjelent nyilatkozatában kijelentette, hogy keresztény és nemzeti alapon áll, felekezeti kérdést nem ismer, de faji kérdést igen, amelyet amazzal összetéveszteni nem lehet.

Az ellen a sikeres propagandaeszközül használt állítás ellen, hogy a református szellemű vezetés alatt álló, éretlen gyerkőcökből összeverődött ébredő egyesülettel, amelytől a buzgó katolikusoknak különben is tartózkodnia kell, a zsidókérdést elintézni nem lehet, védekezni nem volt könnyű. A katolikusellenesség vádját azonban maga az egri érsek cáfolta meg, amikor az egri ébredő magyarok zászlaja részére egy kettős kereszttel díszített aranyszeget ajánlott

fel.⁸⁾ Eckhardt Tibor országos elnök jelenlétében, 1925. június 29-én a gyöngyösi ébredő magyarok zászlajának felszentelése is katolikus jellegű külsőségek között történt: a zászlót a ferencrendiek templomában P. Ungváry Antal házfőnök szentelte be. A gyöngyösi járás falvainak népe lovasbandériumokkal és magyarruhás lányokkal vonult fel az ünnepélyre, a megye székhelyéről, azután Hatvanból, Szolnokról és Jászberényből, sőt a távoli Szabolcs-megyéből is nagyobb küldöttségek érkeztek. A templomi szertartást a Katolikus Legényegyletben tartott díszközgyűlés, majd társasvacsora követte, amelyen Eckhardt Tibor és mások felszólalása után dr. Puky Árpád gyöngyösi polgármester további lelkes munkára serkentette az ébredő magyarokat.⁹⁾

1925 tavaszán a gyöngyösi antiszemita a budapesti fajvédő lapok képviselőit kérték fel, hogy tartsanak kultúrestélyt, majd novemberben a helyi ébredőcsoport rendezett népes összejövetelt, amelyen a megnyitóbeszédet dr. Bárdosy József egri cisztercita tanár mondta, Kádár Lehel a Szózat munkatársa pedig a zsidókérdésről értekezett.¹⁰⁾ Decemberben a Magyarság művészgárdája tartott Gyöngyösön egy hangversenyt, ennek keretében az ország első közírója, Milotay István szólalt fel.¹¹⁾ A beszédek a gyöngyösiek meghallgatták, helyeselték is, de akkor már az egész közéleten a teljes megalkuvás vett erőt. A gyöngyösi fajvédő lap csüggedten állapította meg, hogy míg más nemzeteknél, ha a miénkhez hasonló szörnyű végzet érte őket, az egész nép minden tette, egész politikai rendszere csak azon dolgozott, hogy az egyetemes nemzeti közösségbe az összes lelkekbe beforrassza, a nép minden fia pedig egyesülve, áldozatos lélekkel járja a feltámadás felé vezető kálváriás utat, addig nálunk felülről kezdve lefelé csak „hamis elvek, az érdek, a végpusztulás és rothadás korszellemét, a megalkuvást, az érdekekemberek társadalmi diktatúráját” látjuk.¹²⁾ A régi liberális világ egyenes folytatását képező konszolidációs korszakban a zsidóság az államhatalom védelme alá menekült és az a kúriai döntvény, amely a zsidóságot hitfelekezetnek minősítette, csaknem lehetetlenné tette a zsidók ténykedésének minden bírálását,¹³⁾ amivel az ellenáramlattól napról napra erősebben ostromolt gyöngyösi antiszemita is számolnia kellett.

A gyöngyösi ébredő-csoport De Sorgo Miklós az Országos Központi Hitel-szövetkezet helyi kirendeltségének főnöke, majd utána Szivák Emil állomásfőnök elnöksége alatt, 1925 után is működött, de az 1926. évi képviselőválasztáskor a fajvédőket Gyöngyösön ért vereség és hetilapjuk megszűnése után a mozgalom lassan elaludt. Az egyesület zászlóját a vezetőség a Szent Bertalan-templomban helyezte el. Az ébredő-csoport a mai napig sem mondotta ki hivatalosan feloszlását, vezetői együtt maradtak és működésüket más térre helyezve át, fajvédő szellemben dolgoztak tovább. Az európai fejlődés nem ellenfeleiket, hanem a jobboldali erők által létrehozott új államrendszereket látszik igazolni, amelyek megszüntették a zsidóság befolyását.

Ellenfeleik részéről a gyöngyösi ébredő-mozgalom vezetőit az évek folyamán nemcsak sok gáncs érte, hanem sok csalódás is éppen azok politikai magatartása miatt, akik a radikális jobboldali gondolatot képviselő fajvédő párt vezetői voltak. Gömbös Gyula, aki a hatalom megszerzése és megtartása érdekében

fel tudta kelteni azt a hitet, hogy bár kemény ellenfél, de ugyanakkor elragadó és követésre méltó barát is, a közelmúlt politikai történetében szinte páratlan könnyedséggel tudta felbontani politikai kapcsolatait és baráti szövetségeit, ha céljai úgy kívánták.¹⁴⁾ A gyöngyösi fajvédőket akkor kedvetlenül tette el először, amikor a második nemzetgyűlési választások előtt, mint a képviselőválasztások vezetésére teljhatalommal felruházott megbízott, egy gyöngyösi küldöttségnek tett szóbeli ígérete ellenére a gyöngyösi választókerületet paktumos kerületté nyilvánította,¹⁵⁾ ami azzal a következménnyel járt, hogy a fajvédő jelölt elesett minden hatósági támogatástól. Az egész ország fajvédő pártjával együtt a gyöngyösi fajvédők akkor csalódtak benne másodszor, amikor Gömbös egyelőre még csak államtitkárnak, átállott a kormány oldalára és az ellenzéki útján őt rendületlenül követő párthíveitől egy újságcikkkel búcsúzott el. Gyöngyösi hívei riadtan szemlélték ezt a pálfordulást és később sem értették meg, miért változtatta meg volt vezérük ragyogó életpályájának delelőpontján, elérkezvén a hatalom ormára, éppen a zsidókérdésben álláspontját, amely egész politikai működésének erkölcsi tartalmát adott. „Misztikus terveinek felhői között” - írja némi túlzással egy történészünk - „ígéreteinek és terveinek bonyolult és ellentmondó játéka közben sokszor maga se látta egészen tisztán, hogy mindenkit félrevezetett, de leginkább pedig önmagát.”¹⁶⁾

Az Ébredő Magyarok Egyesülete egykori országos elnökének Eckhardt Tibornak, aki Gyöngyösön nagy népszerűsége tett szert, genfi népszövetségi szereplése után a gyöngyösiiek egy díszes, 10,000 aláírást tartalmazó emlékalbumot nyújtottak át. Akkor az ébredő magyarok sejthették legkevésbé, hogy néhány év múlva elnöküket mint hazaárulót fogják megbélyegezni és kitzsízítani a magyar állam kötelékéből. Az a fajvédő, aki sajtófőnök korában szívesen látta a zsidó lapok kidobálását a postakocsikból, aki az egész országban fennen hordozta az antiszemitizmus zászlaját, a közelmúltban az egyik new-yorki zsinagógában ünnepelesen jelentette ki, hogy ő sohasem volt antiszemita, mindig a zsidóság érdekeit szolgálta, sőt mint az ébredők országos elnöke is az egyesület antiszemita irányzata ellen küzdött, a rendőrséget pedig arra figyelmeztette, hogy az ébredők budapesti székházában fegyverek vannak. Önleplezése annak bizonyítéka, hogy minden szava csalás, népámítás volt, felelőtlen hangoztatása olyan elveknek, amelyektől éppen ő, a vezér, állott legtávolabb.¹⁷⁾

A Magyar Országos Véderő Egyesületet (MOVE) a proletárdiktatúra után tényleges katonatisztek azzal a céllal alapították, hogy egy testben és lélekben erős, nacionalista, a keresztény erkölcs és világnézet alapján álló új nemzedéket neveljen, a társadalomba beleoltsa a katonás szellemet, egyesítse az építő erőket és ezek összefogásával küzdjön a korrupció ellen. Gyöngyösön a MOVE mátravideki főosztálya 1920. február 15-én alakult meg Kenyeres János huszárszázados, az ellenforradalmi mozgalmak volt szervezőjének elnöksége alatt. Április 11-én az elnökséget e könyv szerzője vette át, aki az egyesületet az év végéig vezette. Választmányi határozat alapján az egyesület június elején falragaszok útján hozta nyilvánosságra a feloszlatott Akác a Mátra alján gyöngyösi szabadkőműves-páholy tagjainak névsorát. Június 4-én a MOVE kihantoltatta és nagy

ünnepség keretében a várostól adományozott díszsírhelyen temettette el a gyöngyösi ellenforradalom vértanújának, Csipkay Albert huszárszázadosnak holttestét. Az államfő képviselőjében a temetésen vitéz Horthy István tábornok jelent meg. Október 30-án Gömbös Gyula nemzetgyűlési képviselő, országos elnök jelenlétében tisztújító közgyűlés volt, amely az elnökön kívül dr. Bozsik Pál plébános, nemzetgyűlési képviselőt, dr. Puky Árpád polgármestert és Brengl Matild állami polgári leányiskolai igazgatót választotta meg az elnöki tanács tagjaivá.

Kevéssel az egyesület megalakulása után, a Gyöngyösi Atlétikai Klub Bakó Oszkár kezdeményezésére bejelentette, hogy a jövőben a MOVE keretében kíván működni. Hamarosan megalakult a MOVE színiosztálya is, amelyet a közönség érdeklődéssel karolt fel. Az élére állított megkeresztelt zsidó vezetése alatt ez a műkedvelőkből álló színészcsapat annyira eltért az egyesület szellemétől és célkitűzéseitől, hogy olyan darabot is előadott, amely a szerzetesek életét teszi gúny tárgyává és őket erkölcstelen bűnszövetkezetnek tünteti fel. A gyöngyösi ferenc-rendi házfőnök a fajvédők lapjában tiltakozott a darab előadása ellen és kifogásolta, hogy azt még egy keresztény lap is feldicsérte.¹⁸⁾ Saját világnézetéhez és erkölcsi felfogásához képest a zsidó sajtó méltatlannak és igazságtalannak tartotta a házfőnök állásfoglalását és megleckéztette őt.¹⁹⁾ A MOVE műkedvelő színészcsapata többévi működés után szétszéledt. Érdeklődés hiányában ez a sors érte az egyesület által szervezett népirodát, nyelvtanfolyamot és beszerző szövetkezetet is.

Életképesnek csak a MOVE lövész- és repülőosztálya bizonyult. Előbbi dr. Mannó Kálmán kórházi főorvos vezetése alatt ma is működik, utóbbi pedig országos hírnévre tett szert. Néhány lelkes, egyszerű gyöngyösi iparos 1929-ben saját költségén hozzáfogott egy motor nélküli repülőgép megépítéséhez, de az elkészült gép repülni nem tudott. Mégis az iskolázatlan gyöngyösi iparosok első kísérletéből kelt életre, mostoha viszonyok között, a motor nélküli repülés. Felismerve azt a nemzetnevelő fontosságot, amelyet a trianoni Magyarországon a repülésnek ez az ága jelentett, dr. Puky Árpád polgármester és Bartha István, a városi villanytelep mérnöke, élére állott a mozgalomnak és buzdításukra 1931. február 10-én megalakult a MOVE repülőosztálya, mint az ország negyedik ilyen testülete és azóta lankadatlanul dolgozik a magyar repülés népszerűsítésén. 1931. október 31-én a Gyöngyös határában, a Pipishegyen rendezett repülőnapon, 5000 főnyi közönség előtt avatta fel a repülőosztály a saját műhelyében készült három motor nélküli repülőgépet Dr. Puky polgármester a városi mészhomok-téglagyár fa- és téglanyagát a MOVE-nak juttatta és ebből építette fel az egyesület saját repülőcsarnokát. A gyöngyösi MOVE a repülőgépszerkesztésben is úttörő munkára vállalkozott: Janka Zoltán gépészmérnök megtervezte a „Gyöngyös 33” jelzésű, első magyar motor nélküli repülőgépet, megteremtve munkájával a repülőgépek építése terén a nemes versengést a többi magyar egyesületek között is. A gép a gyöngyösi MOVE-repülőosztály saját műhelyében épült meg és azt az 1933. június 4-én rendezett repülőnapon Anna királyi főhercegaszony avatta fel. A dr. Puky polgármester által összehozott pénzen megrendez-

ték az első repülőtáborozást, majd Deseő Dénes városi műszaki tanácsos felügyelete alatt megépítették a 15 gépet befogadó repülőcsarnokot. A 16 napos első magyar motor nélküli repülőtáborozás 1935. augusztus 10-én nyílt meg 99 pilóta részvételével. Az országos hírű gyöngyösi MOVE-repülőosztály eredményes működését az anyagi eszközöket előteremtő polgármester, a város társadalmának és repülőinek áldozatkész munkája és anyagi támogatása mozdította elő.

Mialatt a gyöngyösi MOVE nagy nemzeti célok szolgálatában álló lövész- és repülőosztálya megizmosodott, az egyesület törzse visszafejlődött. Működését a fajvédő gondolattal nem rokonszenvező elemek azzal a gyanúsítással laposították el, hogy a MOVE vezetősége politikai célokat követ.²¹⁾ El is érték, hogy a gyöngyösi MOVE-főosztályt a fajvédők társadalmi céljaitól távol álló egyének beléptetésével felhígították, mire az antiszemita inkább az Ébredő Magyarok Egyesülete felé tájékozódtak és ennek szétszéledése után máshol kerestek maguk számára működési teret.

Azzal, hogy a Gyöngyösi Atlétikai Klub a MOVE-hoz csatlakozott, megindult a gyöngyösi társadalmi egyesületek zsidótalanításának folyamata is. Az Atlétikai Klub fiatalsága 1919 őszén fogadalmat tett, hogy az egyesületben nem tűr meg többé zsidót. Kezdeményezésére a vezetőség 1920-ban elhatározta, hogy felülvizsgálja a tagoknak a kommunista uralom alatt tanúsított magatartását és kifejezetten keresztény, nemzeti alapra helyezkedik. Erre a zsidók valamennyien kiléptek a sportegyesületből. Lépésüket meggyorsította az antiszemita sportoló ifjúságnak elhatározása, hogy ha ez nem történik meg, erőszakosan lép fel a zsidókkal szemben vagy pedig elhagyja az egyesületet.^{21a)} A Gyöngyösi Atlétikai Klub 1920-ban minden megrázkódtatások nélkül végre tudta hajtani a zsidótalanítást, amelyet 22 évvel később a m. kir. kormány maga is elrendelt²²⁾ kimondván azt, hogy sportszövetség tisztikarának, vagy más szervének és sportegyesületnek tagja zsidó nem lehet. A Gyöngyösi Atlétikai Klub zsidótalanításának kezdeményezőit sok gáncs érte, többen kísérleteket is tettek arra, hogy a zsidók előtt ismét megnyissák az egyesület kapuit, de minden próbálkozásuk megbukott az akkor társadalmi békebontóknak nevezett, fajvédő szellemű tagok, különösen pedig azok vezetője, dr. Bakó Oszkár ellenállásán.

Felismerve a kaszinókban rejlő nagy erkölcsi értéket, a proletárdiktatúra után fokozottabb öntudatra ébredt gyöngyösi polgárság szükségét érezte annak, hogy egy hatalmas, vezető egyesületet teremtsen. Tömeges belépésükkel a polgári társadalom legértékesebb tagjai az évszázados múltra visszatekintő Gyöngyösi Kaszinó Egyesület életének fellendüléséhez valóban hozzájárultak. De azok a kaszinótagok, akik a zsidókkal szemben a teljes társadalmi elkülönülés elvi álláspontját képviselték, aggályosnak tartották, hogy a kaszinó tisztikarában és választmányában a zsidók indokolatlanul nagy számban foglalnak helyet. Miután ezt az 1836-ban alakult egyesület hagyományaival össze nem egyeztethetőnek és a fennhangoztatott keresztény társadalmi szervezkedés megcsúfolásának tartották, a többségben lévő fajvédő érzelmű tagok az 1925. évi közgyűlésen szembehelyezkedtek a dr. Frindt F. József elnök és a vezetőség hivatalos jelölésével. Nehogy kész helyzet elé állítsák őket, a közgyűlésre szervezeten vonultak

fel és dr. Jesztrebényi Lajos javaslatára a többség által elrendelt névszerinti szavazásnál külön szavazócedulákat osztottak ki, amelyeken zsidók nevei nem szerepeltek. Így nem érvényesülhetett a vezetőségnek az a szándéka, hogy tagjai kétharmad részének megbízatását meghosszabbítsa, a többit pedig kineveztesse. A fajvédők határozott és egységes fellépésére a zsidók elhagyták a gyűlést, mire az a fajvédők jelöltjeit választotta meg. Kivonulásuk előtt a zsidók arra az anyagi támogatásra hivatkozva, amelyben a kaszinót részesítették, tiltakoztak a szerintük felekezeti és társadalmi villongást okozó titkos szavazás ellen, de az antiszemiták nem voltak hajlandók elalkudni a tisztségeket a zsidók tagsági díjaiért.

Noha az alapszabályszerű közgyűlés akaratnyilvánítása folytán a zsidóságot sérelem nem érte, több zsidó mégis gyűlölettel fordult azok felé, akiknek a zsidótlanított vezetőség megválasztásában része volt. Még a fővárosi zsidó-szabadkőműves sajtó is felemelte szavát a vélt sérelem miatt és kiadósan tárgyalta azt a Magyarországon szokatlan dolgot, hogy a nagy többségben keresztény magyarokból álló gyöngyösi kaszinó élére keresztény magyarok kerültek. Az egyik budapesti lap azt jósolta, hogy az ébredők miatt tönkremegy a kaszinó.²⁴⁾ A tisztújítást a helyi zsidó sajtó Széchenyi István gróf kigúnyolnának minősítve, meghúzta a lélekharangot az egyesület felett, amely szerinte elvesztette létjogosultságát. „...Micsoda hallatlan merészség” - írja a gyöngyösi fajvédő lap - „a mi nagy Széchenyink nevét és eszméit a zsidóság egyéni törtéteinek cégéréül felhasználni. Mintha bizony a nagy Széchenyitől nem a legtávolabb állott volna még a gondolata is annak, hogy saját faját, melynek jövőjéért annyit dolgozott, gyámsága alá helyezne egy beszivárgó idegen fajtának, a zsidóságnak. Mintha bizony a nagy Széchenyi, akinek minden vágya volt önállóvá, nagyá tenni a magyar nemzetet, nem megborzadna a mai siralmas viszonyok láttára, midőn visszanyerve állami függetlenségét, idegen pénzhatalmasságok járszalagjára került a magyar...” „A zsidó,” - folytatta a fajvédők szócsöve - „nem elégszik meg egyszerű kaszinói tagsággal, hanem irányítani, saját hatalmi befolyása alá akarja gyűrtetni az egyesületet és vétőt mond minden más érvényesülésnek, ahol egyszer hatalmi súlyra tett szert, míg a magyarok közül sokan gyáván meghunyászkodnak.”²⁵⁾

Hiába akadtak közéleti férfiak, akik a kaszinói választás után a zsidóság érdekében léptek közbe,²⁶⁾ az egyesület kitért a követelés elől, hogy a zsidóság elégtételt kapjon, mire az összes zsidó tagok kiléptek. Maga a kaszinó elnöke dr. Frind F. József kórházi igazgató-főorvos is amellet tört lándzsát, hogy a zsidóságot vissza kell hódítani s amikor a túlnyomó többséggel szembekerült, sértődötten távortartotta magát az egyesülettől. A közgyűlési választás ellen sem zsidó adta be a fellebbezést, hanem dr. Frindt egyik kórházi alantasa.²⁷⁾ A kaszinó elnökének magatartását csak az igazolhatta némileg a közvélemény előtt, hogy ő arra számított, a zsidók majd nagyobb összegeket fognak adományozni a kórház számára beszerzendő Röntgen-készülék javára. Ebben a várakozásában csalódott. Miután pedig a választás alapszabályszerűen történt, a beadott fellebbezést az alispán elutasította. Minden borúlátó jóslat ellenére, a zsidótalanított kaszinó

sem ment tönkre, hanem megszabadulva az idegen szellemi befolyástól, teljesíti hivatását.

A társadalmi egyesületek zsidótalanítását célzó fajvédő törekvéseket Gyöngyösön nem méltányolták eléggé. A zsidóság sem okult a kaszinóban és az Atlétikai Klubban elszenvedett vereségéből és görcsösen ragaszkodott ahhoz a vezetőszerephez, amelyet a társadalmi egyesületekben elfoglalt, sőt nemritkán ezzel a szereppel tüntetett is. A teljesen elzsidósodott Mátra Egylet egyik leánybizottságában 19 zsidó és 14 magyar lány foglalt helyet,²⁸⁾ a Vörös Kereszt gyöngyösi választmánya egyik műsoros estélyén tüntetőleg szerepeltetett zsidólányokat.²⁹⁾ A frontharcosok egyesületének 1931-ben megalakult gyöngyösi csoportja a vezetőségbe eleinte nem vett fel zsidó fajú egyéneket, de később a tisztikarba ilyenek is belekerültek, ami számos fajvédő frontharcost visszatartott attól, hogy résztvegyen az egyesület életében. Kezdetben a hadirokkantak gyöngyösi egyesületének gyöngyösi vezetőségében sem voltak zsidók. A gyöngyösi öregdiákok Szövetsége működésének ellanyhulását annak is köszönheti, hogy a fajvédő érzelmű tagok kibírhatatlannak tartották a zsidók túlzott szerepeltetését és távortartották magukat az egyesülettől, amelynek évkönyve vagyonos, de egyébként jelentéktelen zsidókat gyöngyösi nagyságokká avatott. A tűzoltótestületet csak 1935 után, dr. Makrányi Gyula parancsnok szabadította meg a túltengő zsidó-szabadkőműves szellemtől.³⁰⁾ A legtöbb társadalmi egyesület zsidótalanítása a közelmúltban megtörtént vagy folyamatban van, de némelyikben a tisztikar zsidó tagjai még tartják magukat.

¹⁾ Gyöngyösi Néplap, 1922. január 7. ²⁾ Gyöngyös és Vidéke, 1920. dec. 5. ³⁾ Szemtanúk feljegyzései után. ⁴⁾ Gyöngyösi Néplap, 1921. július 9. ⁵⁾ Gyöngyösi Néplap, 1923. nov. 3. ⁶⁾ A Gyöngyösi Néplap egykorú száma. ⁷⁾ Gyöngyös és Vidéke, 1924. június 1. ⁸⁾ U. o. szept. 21. ⁹⁾ U. o., 1925. július 5. ¹⁰⁾ U. o., november 22. ¹¹⁾ U. o., december 13. ¹²⁾ U. o., február 8. ¹³⁾ V. ö. Bosnyák Zoltán id. mű, 48. ¹⁴⁾ V. ö. Pethő Sándor vezércikke a Magyarság 1936. okt. 7-i számában. ¹⁵⁾ Gömbös Gyula eredeti levele a szerzőhöz. ¹⁶⁾ Pethő Sándor idézett vezércikkéből. ¹⁷⁾ Függetlenség, 1942. január 8., Pesti Újság, 1942. évi 3. sz., Virradat, 1942. január 8., Új Magyarság, stb., ¹⁸⁾ Gyöngyösi Néplap, 1924. március 22. ¹⁹⁾ U. o. április 5. ²⁰⁾ Bartha István mérnök adatai és szaklapok közleményei. ²¹⁾ Elnöki beszámoló a Gyöngyösi Néplap 1921. január 15-i számában. ^{21a)} GYAK-tagok írásbeli közlése. ²²⁾ A m. kir. vallás- és közokt. miniszter 239.000—1942. sz. rendelete. ²³⁾ A szerzőnek A Gyöngyösi Kaszinó Egyesület Története c. könyve és a Gyöngyös és Vidéke 1925. január 15-i száma. ²⁴⁾ U.o.augusztus 9. ²⁵⁾ U. o. január 18. ²⁶⁾ U. o. ²⁷⁾ U. o. január 22. ²⁸⁾ U. o. 1925. augusztus 9. ²⁹⁾ U. o. 1928. november. 11. ³⁰⁾ Részletesen szerzőnek a tűzoltótestület történetéről írt könyvében.

V.

A városi képviselő-testület szembefordulása a szabadkőművességgel - A megyei törvényhatóság állásfoglalása. - A gyöngyösi Akác a Mát-ra alján szabadkőműves-páholy feloszlata. - Gyöngyösi fajvédők közbenjárása Gömbös Gyulánál a páholyok forradalmi szerepének tisztázása érdekében. - Rendőrségi rajtaütés az Akác páholy titkos gyűlésén.

A világháború utáni összeomlás okait keresve, a magyarság rádöbbsent arra, hogy a forradalmak előkészítésében nagy szerepe volt annak az egész magyar közéletre ránehezű, idegen szellemnek, amely a régi magyar történelem kigúnyolásával, a magyarság történelmi múltjának meghamisításával és a nép felzaklatásával munkálkodott a régi ország tartóoszlopainak felrobbantásán. Nyilvánvalóvá vált az is, hogy ezt az idegen szellemet a szabadkőműves-páholyok istápolták, amelyek a magyar fajiság és nemzeti öncélúság iránt közömbösek lévén, a gazdasági, kulturális, a politikai és társadalmi életben nem voltak tekintettel a nemzeti életet élni akaró magyar faj érdekeire, hanem tagjaik közéleti szereplését úgy irányították, hogy az életviszonyok kialakulása nem a magyar faj, hanem a bevándoroltak érdekei szerint igazodjék, az előbbinek akár teljes háttérbeszorításával. Ennek az igyekezetnek kirívó példáit mutatta az 1918 előtti Gyöngyös egész közélete. Még a legtürelmesebb gyöngyösiek is felismerték, hogy az Akác a Mát-ra alján szabadkőműves-páholy túlnyomórészt zsidó tagjai nem véletlenül, hanem céltudatos és szívós tervszerűséggel szállották meg a gazdasági élet, a hivatalok és a társadalmi egyesületek legfontosabb őrhelyeit. Az a szerep pedig, amelyet a gyöngyösi páholy egyes zsidó tagjai a forradalmak alatt betöltöttek, a türelmes gyöngyösi közvéleményt teljesen a zsidó páholy tagok és azok ellen a keresztény magyarok ellen hangolta, akiket a szabadkőművesség azért szervezett be, mert megtalálta bennük a zsidóság érdekeinek előmozdítására alkalmas eszközt és a saját szempontjából szükségeseknek és alkalmasoknak tartotta őket.

Gyöngyös város képviselő-testülete a szabadkőműves- és. zsidóellenes közhangulat hatása alatt nem várt arra, hogy a páholyok ellen a megtorló lépéseket a felsőbb hatóságok tegyék meg. Az 1920. március 29-én tartott rendes képviselői közgyűlésen felolvasták az ellenforradalmár Csépany Miklós gazdálkodó és társai városi képviselők indítványát,¹⁾ amely felhívta a képviselő-testületet, írjon fel a vármegyéhez, hogy a felsőbbség a jövőben ne alkalmazzon többé szabadkőműveseket köztisztviségekre és azok közéleti szereplését akadályozza meg. Tamasi Csépany Pál gazdálkodó javaslatára a közgyűlés Csépany Miklós és társai indítványát egyhangúan fogadta el és azzal a kérelemmel terjesztette fel Hevesvármegye törvényhatóságához, hogy az mielőbb tárgyalás alá kerüljön.

A megyei törvényhatóság megértéssel fogadta az indítványt és a szabadkőműveseket mint a társadalomra fölöttébb káros elemeket bélyegezte meg. Véghatározatában,²⁾ amelyet a gyöngyösi képviselő-testület meglelégedéssel vett tudomásul,³⁾ a vármegye is azt a megoldást tartotta kézenfekvőnek, hogy a közhivatalokból minden szabadkőművest távolítsanak el. Ez a megoldás Gyöngyösön a polgármestert, 3 gimnáziumi tanárt, 3 járásbíró, 1 járásbírósi jegyzőt, a közjegyzőt, a járási állatorvost érintette volna a zsidó mérnökön kívül. De a képviselő-testület kezdeményezésének és a vármegye állásfoglalásának gyakorlati következményei elmaradtak. 1920-ban Barna Dezső városi mérnök nyugdíjazását kérte ugyan, de a többi szabadkőműves tisztviselő megmaradt állásában. A bankokban és részvénytársaságokban tovább is a zsidók és szabadkőművesek foglalták el a legfontosabb állásokat. A képviselő-testület fellépésének hatása a társadalmi egyesületekben sem jelentkezett, mert a páholytagoktól távol állott az a gondolat, hogy vezető tisztségeikről lemondjanak. Ezt akkor sem tették meg, amikor a MOVE elnöksége a páholy tagok neveit falragaszokon hozta tudomására a közönségnek.

Ekkor még alig gondolt valaki a szabadkőművesség történelmi szerepének hatósági kivizsgálására. A legelső ellenforradalmi kormány élére maga a Szimbolikus Nagypáholy első felügyelője, Friedrich István került, amit a proletárdiktatúra utáni nagy felocsúadás első heteiben alig kifogásolt valaki, a páholyzsalakkal teljesen átszótt közélet pedig általában nem követelte azt, hogy a páholyok működésének hátterét teljesen feltárják. Ezért a gyöngyösi képviselő-testület határozott kezdeményezése, amely megelőzte a kormány szabadkőműves-ellenes intézkedéseit, történelmi fontossággal bír.

Dr. Dömötör Mihály belügyminiszter 1920. május 18-án adta ki a törvényhatósági kormánybiztosoknak azt a rendeletet,⁴⁾ amely a páholyok munkáját súlyosan elítélte: „...A szabadkőművesség a háború felidőzésében, a háború folyamán, majd pedig annak szerencsétlen országunkat balsikerrel sújtott befejeztével, a defetizmus és az általános destrukció élesztgetésében, a forradalmak és a bolsevizmus felidőzésében való tartós aknamunkája köztudomású tény...” „...Megelőzéséül annak, hogy a hazáját, vallását, nemzetiségét megtagadott és titokban most is konspiráló szabadkőművesség ezen átkos, nemzetromboló aknamunkáját tovább is folytathassa, az egyesületek fölötti törvényadta jogomnál fogva Magyarország egész területén levő minden néven nevezendő szabadkőműves egyesületet (páholyt, intézményt) ezennel véglegesen feloszlatok...”

Miután a páholyok irattárát a feloszlatás után nem rajtaütésszerűen foglalták le és sem Budapesten, sem pedig a vidéken nem siettek a rendelet végrehajtásával, a szabadkőműves vezérkarnak bőséges alkalma volt az iratok egy részét idejében eltüntetni. Ez történhetett Gyöngyösön is, mert az Akác a Mátra alján páholyban lefoglalt irattári anyag alig nyújt teljes képet a páholytagok munkájáról. A szabadkőműves irattárt, könyvtárt és egyéb anyagot a városházára vitték be, ahol az gyér felügyelet alatt hevert heteken át, amíg arra került a sor, hogy a budapesti központi gyűjtőhelyre szállítsák el a még el nem kallódott iratokat, könyveket és felszerelési tárgyakat. Az egész országból összehordott

anyagot Barcsay Adorján miniszteri tanácsos dolgozta fel két kötetben, súlyos vádakot emelve a páholyok ellen, amelyek megméltózták világfelforgató tévnaikkal az ifjúság lelkiületét, hozzájárultak a királyság, a képviselőház, a magyar állam talpköveinek megdöntéséhez, segítettek felbomlasztani a hadsereget, előkészítették az idegen megszállást és a vörös rémuralmat.⁵⁾ A magyarországi szabadkőművesség romboló tevékenységét dr. Somogyi István gyöngyösi ügyvéd nagy munkája is feltárta, részletesen mutatva rá arra a mérhetetlen veszélyre, amelyet ez a szervezkedés jelentett az egészséges nemzeti életre. De dr. Somogyi könyve a gyöngyösi páholy működésére külön nem tér ki.

A gyöngyösi páholy iratai, ha hézagosan is, minden kétséget kizáró módon bebizonyították azt, hogy a páholy zsidó vezetői résztvettek a forradalmak előkészítésében,⁶⁾ maga a páholy pedig legalábbis tudomással bírt arról, hogy a szabadkőművesi intézmény az ateizmus és kommunizmus terjesztésében közreműködik és féktelen gyűlölettel tör a kereszténység, különösen pedig a katolikus Egyház és papság ellen. A lefoglalás után a gyöngyösi városházán, a budapesti gyűjtőközpontban talált, valamint más helyeken is szerzett adatok alapján az Akác-páholy munkájára ennek a könyvnek szerzője mutatott rá⁷⁾ A páholy működésének részletes története még feldolgozásra vár, de az eddig nyomtatásban megjelent anyag is beszédes bizonyítéka a zsidó intellektuelizmus néma összetartásának, az álcázási képesség következetességének és szívósságának, a zsidó érvényesülési szenvedély találékonyságának,⁸⁾ de különösen annak a könnyelműségnek, amellyel a gyöngyösi keresztény társadalom tűrte, hogy ennek a szervezetnek tagjai a bankokon, hivatalokon, egyesületeken és politikai pártokon keresztül megszállás alatt tartsák egy jelentékeny vidéki város egész életét és kivegyék az irányítást a nemzeti szempontból teljesen megbízható magyar értelmiségnek kezéből. Ez az értelmiség pedig elhitte, hogy a nyilvánosság felé hirdetett szabadkőműves célokat, az emberszeretetet, türelmességet, jótékonyságot csak titokban lehet gyakorolni és hogy a gyöngyösi szabadkőműves sajtóban 1918 előtt megjelent lázító közlemények csak egyesek, nem pedig az egész zsidó szabadkőművesség felfogását tükrözik vissza.

Magyarországon a nemzeti mozgalom igen kedvezőtlen nemzetközi körülmények között indult meg, az 1920-as években egész Európa sajtója hazánkat rágalmazta, a nemzetközi kapitalizmus hatalmasságai szöges ellentétben állottak azokkal az elvekkkel, amelyeket a magyar ellenforradalmi mozgalmak írtak zászlajukra. Európában a demokrácia vagy a marxizmus uralkodott, a magyar ellenforradalom pedig nemzeti és keresztény alapon álló országot akart, hirdette a katonai erényeket, a tekintélyek tiszteletét és antiszemita jelszavakat hangoztott.⁹⁾ Mindez világnézeti szakadékot támasztott köztünk és a külföld között és ezt a szakadékot csak mélyítette az ország ellen megindított, a fehér terrorról szóló propaganda és gazdasági bojkott, amelyben a felosztása miatt bosszúért kiáltó magyarországi szabadkőművességnek nagy része volt. A kormány nem is mert hozzányúlni a nemzetközi kapitalizmus hazai tényezőihez, de a közvélemény hatása alatt arra sem tudta rászánni magát, hogy a páholy munkát ismét engedélyezze és a tilalmi rendelet visszavonására később sem került a sor annak

ellenére, hogy a zsidóság éppen a világháború utáni években érte el gazdasági, világnézeti és politikai fejlődésének és befolyásának zenitjét.

A gyöngyösi fajvédők a MOVE országos elnökét, Gömbös Gyulát írásban tájékoztatták az Akác szabadkőműves-páholy lefoglalt iratainak tartalmáról és kérték, szólaljon fel a nemzetgyűlésben, hogy a kormány a szabadkőművesség forradalmi szerepét tisztáztassa.¹⁰⁾ Gömbös valóban írt is egy levelet gróf Teleki Pál akkori miniszterelnöknek és ebben utalt arra, hogy a kutatók állítása szerint a magyar faj és a magyar állam ellen irányuló romboló munkában olyanok is részt vettek, akik a zsidóság világhatalmi törekvéseinek szószólói voltak. Arra kérte a miniszterelnököt, tájékoztassa a külföldet a magyarországi szabadkőművesség ellen hozott intézkedések nemzetvédelmi céljairól és nemcsak a későn lefoglalt iratok, hanem megbízható tanúk kihallgatása alapján is indítson vizsgálatot a páholyokban folyt munka természetének megállapítására.¹¹⁾ Nemsokára Hegedűs György képviselő a nemzetgyűlésen olvasta fel a képviselőház szabadkőműves tagjainak névsorát és szemére vetve úgy a társadalomnak, mint a kormánynak, a zsidó- és szabadkőműves-kérdésben tanúsított könnyelmű tunyaságát,¹²⁾ sürgette a bűnvádi eljárás megindítását a páholyok vezetői és tagjai ellen. Az igazságügy-miniszter arra utalva, hogy a lefoglalt anyag igen nagy, sok iratot pedig a szabadkőművesek a lefoglalás előtt megsemmisítettek, a szabadkőművesség szerepének tisztázását rövid határidőre nem ígérhette meg. A vizsgálat eredménye sohasem került nyilvánosságra és a bűnvádi eljárás is elmaradt.

Miután a páholyok betiltásán kívül a szabadkőművesség ellen egyéb intézkedés nem történt, a páholyok tagjai tovább szőtték külföldi kapcsolataikat, egyesek rendszeresen kiutaztak a külföldi páholykongresszusokra, sőt bent az országban is tartottak kezdetben titkos, majd később szabályos szertartásokat. Felbátorította őket a megtorlás elmaradása és az a tény, hogy a konszolidációs korszakban a páholytagok gazdasági hatalma és befolyása megnövekedett, sőt a szabadkőműves Dréhr Imre dr. Vass József népjóléti miniszter mellé került államtitkárnak. Ekkor már nemcsak arról volt szó, hogy elkendőzzék a szabadkőművesség forradalmi arculatát, hanem arról is, hogy kicsikarják a kormánytól a páholyfeloszlatási rendelet visszavonását. Ennek érdekében Balthazar Dezső debreceni református püspök is síkraszállott.

Gyöngyös szabadkőműveseit úgy a rendőrség, mint a nacionalista fajvédők megfigyelés alatt tartották. Csakhamar meg is állapították, hogy a szabadkőművesi fogadalom olyan erős szálakkal fűzi össze a megszüntetett Akác páholy egyes inasait, legényeit és vakoló mestereit, hogy az összetartozás érzése a szabadkőművesi intézmény hivatalos megszüntetése után is összehozta őket. A gyöngyösi rendőrséget más oldalról is többször figyelmeztették, hogy a páholytagok majd Gyöngyösön, majd a város határában, majd pedig egy közeli község határában időnként titokban összejönnek és tanácskoznak. A rendőrség nem terjeszthette ki megfigyeléseit a városon kívüli területekre, de arról meggyőződött, hogy a Gyöngyösön tartott páholyösszejevetelekről szóló hírek megfelelnek a valóságnak.

1925. január 6-án a korai délutáni órákban többeknek feltűnt, hogy a volt gyöngyösi páholy egyik alapítója és főmestere, Széky István gimnáziumi tanár, dr. Bakonyi Kálmán ítélőtáblai tanácselnök a Symbolikus Nagypáholy helyettes nagymestere több idegen kíséretében Gyöngyösre érkezett és helybeli szabadkőművesek társaságában mutatkozott. Amikor a rendőrség erről értesült, egész délután titkosrendőrökkel figyeltette az idegeneket. Az esti órákban megállapította, hogy úgy az idegenek, mint a gyöngyösi páholytagok dr. Kálmán Ignác zsidó ügyvéd, páholyalapító és főmester lakására szállingóznak be. A rendőrség emberei körülzárták a házat, a titkosrendőrök közelébe férkőztek a helyiségnek, ahol az összejövetelt tartották, kihallgatták az elhangzott beszédek egy részét és megállapítván, hogy valóban szabadkőművesi titkos tanácskozásról, tiltott gyűlésről van szó, bebocsátást követeltek. Dr. Ehrlich Mihály a volt páholytitkár tiltakozott a rendőrközegek behatolása ellen, mire ezek jelentésére maga a rendőrkapitányság vezetője jelent meg a lakásban és igazoltatta a jelenvoltakat. Ötnek sikerült elszöknie az igazoltatás elől, dr. Bakonyi Kálmán ítélőtáblai tanácselnök, Széky István tanár és a kíséretükben volt Morzsányi Hermann bádogosmester igazolták magukat. A gyöngyösi szabadkőművesek közül dr. Kálmán Ignác, dr. Ehrlich Mihály és dr. Berkovits Miklós ügyvédek, Büchler Zsigmond malomigazgató, dr. Weisz Ármin orvos, Csányi Ármin, Grüssner Jenő, Polgár István részvénytársasági igazgatók, Rosenfeld Emil és Rosenfeld Samu nagybirtokeosok, dr. Parragh Béla és Berkó Sándor járásbírák és Herzog Kálmán nyomdász voltak jelen, a három utolsó kivételével valamennyien zsidók. Amikor a rendőrség a gyűlés célja után érdeklődött, azt felelték, hogy csupán baráti vacsorára jöttek össze.¹³⁾

Gyöngyös keresztény társadalma nevében a keresztény lapok tiltakoztak a szabadkőműves szervezet feltámasztásának kísérlete ellen, a fajvédő lap pedig emlékezetbe hozta a Demokratia páholy titkárának 1919. évi jelentését, amely felmagasztalta az orosz forradalom által teremtett, igazságos társadalmi és gazdasági viszonyokat és azzal dicsekedett el, hogy a dicsőséges orosz forradalom vezetői közül sokan a páholyok neveltjei s mint ilyenek a szabadkőműves testvérektől kaptak úgy tanítást, mint sugalmazást.¹⁴⁾

A tiltott összejövetelen ért szabadkőműveseket a rendőrség bírságra ítélte. Fellebbezés folytán ügyük a felsőbb hatóságok elé került, de ezek döntése nem került a nyilvánosság elé. A szabadkőművesség később is harcolt a páholy munka engedélyezéséért és éppen a gyöngyösi titkos összejövetelen ért dr. Bakonyi Kálmán nagymester volt az, aki nyíltan hirdette, hogy a szerinte ártatlanul üldözött szabadkőművesi intézmény visszaállítása nem az egyes páholytagoknak, hanem az országnak és a társadalomnak az érdeke.¹⁵⁾

A szabadkőművesség a közelmúltban máshol is rendezett titkos összejöveteleket, több páholytag pedig az Ausztriában és Csehszlovákiában szabadon működő páholyokba iratkozott be és azok ülésin vett részt. A neveiket tartalmazó kimutatásban¹⁶⁾ a gyöngyösi Akác páholy tagjainak nevei nem találhatók.

¹⁾ Városi jk., 1920. évi 86/XII. sz. ²⁾ U. o. 148/XIX. sz. és 6546/a. 1920. sz. megyei vég-
határozat. ³⁾ Városi jk., 1920. évi 148/XIX. sz. és a városi tanács 3881/ki. 1920. sz. javaslata.
⁴⁾ 1550/1920. res. sz. belügyminiszteri rendelet. ⁵⁾ Nemzeti Újság, 1936. június 19. ⁶⁾ V. ö. a
szerzőnek Gyöngyös város 1918/19-ben a forradalmak alatt és A zsidóság térfoglalása Gyön-
gyösön 1919-ig c. munkáival. ⁷⁾ U. o. ⁸⁾ V. ö. Oláh György: A leleplezett szabadkőművesség c.
cikke az Új Magyarság 1938. április 22-i számában. ⁹⁾ Makkai János: A háború utáni Magyar-
ország, 60. ¹⁰⁾ A Gömbös Gyulához intézett levél másolata. ¹¹⁾ Az Egyedül Vagyunk 1942. janu-
ár 29-i száma. ¹²⁾ U. o. ¹³⁾ Gyöngyös és Vidéke, 1925. január 11. ¹⁴⁾ U. o. ¹⁵⁾ Az Egyedül va-
gyunk 1942. évi februári és köv. számai. ¹⁶⁾ Palatinus József: A szabadkőművesség bűnei. III.
kötet.

VI.

A zsidó lapok feltámadása a proletárdiktatúra után. - Zsidó sajtótámadások a városi vezetőség és a fajvédők ellen. - Zsidó fajvédelem a gyöngyösi sajtóban. - A Gyöngyösi Lapok jubileuma. - Kormánytámogató zsidó lapok.

A gyöngyösi keresztény lapok között dúló sajtóháború nyeregbe segítette a kezdetben óvatos zsidó sajtót, amely vérszemet kapva, az eleinte folytatott védekező módszert félretette és támadásba lendült át. Az 1919 után halk és óvatos, de a keresztény irányzat tehetetlenségének láttára vádaskodóvá, gyűlölködővé és gőgössé vált, a sértett hiúságtól rikácsoló hangnem, amelyet a fajvédőkkel szemben megütött, a hízelgés és áltatás hangjává szelődött az aranyközéputat hirdető kormányzat és mindazok felé, akik megbocsátást és felebaráti szeretetet hirdettek és a fajvédő antiszemitákkal szemben állottak. Az ügyes álcázás és a fejlett sajtótechnika eszközeinek sikeres alkalmazásával az újraéledt zsidó sajtó el is érte a célt, hogy a külön utakon járó keresztény lapok, a fajvédő és a mérsékelt irányzat között mélyebbre ássa az árkot, szítsa a harc tüzét és elszigetelje, meggyűlöltesse az antiszemitákat.

Vadász Lajos volt bazáros hetilapja, amely 1918 előtt a katolikus papságot és a keresztény intézményeket támadó közleményeivel felháborodást okozott a jobbérzésű keresztény polgárság körében,¹⁾ a proletárdiktatúra után csak óvatosan mert szembeszállani a zsidóságot ért, vélt sérelmekkel. De már 1921 nyarán - azzal a nyilvánvaló szándékkal, hogy a minden anyagi támogatást nélkülöző, más oldalról is támadott antiszemita lapot a sajtóperek költségeibe fullassa bele - már fenyegetőzött, hogy három hónapra visszamenően minden zsidóellenes cikkért bűnvádi feljelentést tesz.²⁾ A fajvédőket ostorozó keresztény lap állásfoglalása felbátorította a zsidó lapszerkesztőt, aki bambaságnak minősítette a fajvédő tanokat, a régi szép gyöngyösi egyetértés felborítóinak az antiszemita újságírókat és feldicsérte a zsidóságnak panaszra okot nem adó mérsékelt irányzat szócsövét.³⁾ A zsidó üzletekkel versenyző keresztény boltokat kurzusüzleteknek minősítette,⁴⁾ a galíciai beszivárgást mint különös jótéteményt állította a közönség elé, mert szerinte a jövevények nélkül senki sem vásárolna bort, a gyöngyösi gazda pedig tönkremenne. Amellett, hogy zsidó fajvédő politikát folytatott, ez a lap minden, a magyarságot érdeklő kérdésbe is beleszólt és minden közügyben hallatta szavát.

Az 1924-ben elhalt Vadász Lajos temetésén Kemény János nyugalmazott polgármester, királyi tanácsos, a gyöngyösi szabadkőműves-páholy volt tagja tartott gyászbeszédet. Vadász halála után a lapot dr. Rozett Miksa ügyvéd vette át. Dr. Rozett ügyvéd-lapszerkesztő egy adócsalási ügyben arra akart rábírní két forgalmiadó-ellenőrt, hogy a felvett jegyzőkönyveket tüntessék el és zsidó ügyfele javára egy lényegesen enyhébb jegyzőkönyvet vegyenek fel. Ellenszolgál-

tatásul 50, esetleg 80 ezer korona jutalmat ígért és a vonakodó hatósági közegek erkölcsi ellenállását azzal akarta megtörni, hogy kijelentette nekik, a hasonló ügyeket ő így szokta elintézni a felsőbb hatóságoknál is. Az adóellenőrök színleg elfogadták az ajánlatot, de a megvesztegetési kísérletről jelentést tettek, majd másolatot készítettek a dr. Rozett ügyfelére hátrányos eredeti jegyzőkönyvről. A megbeszélte időpontban az ügyvéd lakásán másik, az előbbinél sokkal enyhébb jegyzőkönyvet készítettek, amelyet dr. Rozett ügyfele aláírt. Az ügyvéd kifizette az adóellenőröknek az 50 ezer koronát, de az összeget az ellenőrök letétbe helyezték, mire megindult az eljárás a vesztegetők ellen. A bíróság a zsidó ügyfelet 120,000, az ügyvédet 600,000 korona pénzbüntetésre ítélte, a keresztény sajtó pedig nyilvánosságra hozta a vesztegető zsidó ügyvéd-lapszerkesztő esetét.⁶⁾ De ez még az ítélet jogerőre emelkedése után is résztvett a gyöngyösi közvélemény irányításában. 1935-ben a lapot dr. Gondos Miklós zsidó orvos, tőle pedig Polóny Zoltán vásárolta meg, aki ezt a régi, támadószellemű zsidó lapot a keresztény magyarság érdekeinek szolgálatába állította.

Székely Jenő zsidó újságja a kommunista rémuralom bukása után újra megjelent azzal a szerény programmal, hogy a pártokon kívül akarja figyelni az eseményeket. De csakhamar felfedte saját világnézeti irányát és azt a pártpolitikai helyi csoportot, amelynek szószólója akart lenni, a pártonkívüliség álarca alatt. A forradalmak előtt Székely Jenő a zsidó sajtó túltengése ellen tiltakozó gyöngyösi keresztény lapszerkesztőt felekezeti izgatónak, közérdekből kiirtandó rosszindulatú kelevénynek minősítette, mert felfogása szerint az antiszemitizmus csak műveletlen embereknél fészkel be magát és bűn, sőt „merénylet a közérdekek ellen.”⁶⁾ A fürge, mozgékonny zsidó szerkesztő ezt a felfogást képviselte 1919 után is, lapja a gyöngyösi közélet fölényeskedő bírálója lett, minden kérdésben hallatta szavát és támadta azokat, akik a zsidóság érvényesülésének útjában állottak.

Szövetkezve a szabadkőműves nyugalmazott polgármesterrel, az 1922. évi képviseléválasztásoknál a fajvédő irányzat ellen harcolt, majd hónapokon keresztül a támadások pergőtüze alatt tartotta a városi vezetőséget, főként dr. Puky Árpád polgármestert, akinek nemcsak tisztviselői működését kifogásolta, hanem azt is, hogy dr. Puky az Ébredő Magyarok Egyesületében tisztséget vállalt. Áskálódásait, alaptalan gyanúsításait alispáni és képviselő-testületi határozatok bélyegezték meg,⁷⁾ amelyek kimondották, hogy Székely vádaskodásainak alapja nincs, a városi vezetőség a közvagyon t hűen kezelte, a polgármester hivatali és egyéni magatartása kifogástalan és minden gyanúsításnak felette áll. Mivel a képviselő-testület csak elítélte a zsidó lap támadásait, de a rágalmak felett nagylelkűen napirendre tért, a zsidó újság nekibátorodva, most már a főszolgabíró t vette célba és a városi tisztviselőket jelentette fel a megyei hatóságnál. De az a terve, hogy a jobboldalra hajló városi vezetőséget annak a zsidó-szabadkőműves érdekeltségnek szolgáltassa ki, amelynek kezéből 1918 után sikerült kivenni a város ügyeinek irányítását, csődöt mondott.⁸⁾ Megtorlásul a városi hirdetések közléséért járó átalányt Székely lapjának többé nem utalták ki.⁹⁾ Látván, hogy a Székely lapszerkesztő által az előljá róság ellen indított támadás összeom-

lik, a zsidóság küldöttsége megjelent a polgármesternél és biztosította őt, hogy elítéli Székely vádaskodásait, mire ez is takarodót fűjt.¹⁰⁾ De a zsidó hatalmi túlsúly ellen hírlapi harcot folytató fajvédők később is tarthattak a kipellengérezéstől, mert Székely tovább is beleszólt a keresztény magyarság ügyeibe és támadó kedvét az ellene indított sajtóperek nem csökkentették.

Az 1920-as évek derekán a magyarországi zsidó újságírás már ismét olyan hatalmi tényező volt, mint 1919 előtt. Közönségünk ismét zsidó és liberális szemüvegen át látta az irodalmi, művészeti, gazdasági és politikai életet, erkölcsi sőt egyházi kérdésekben is csak azt és úgy tudta meg, amit és ahogy a zsidó sajtónak kedve volt vele közölni, még vatikáni híreket is zsidó kézből kapott.¹¹⁾ „...Ahogyan hálót szó lelkünk köré, ahogyan homályt borít szemünk elé az idegen faji sajtó” - írta 1925-ben a gyöngyösi fajvédők lapja¹²⁾ „épp úgy vész el lassan vallási és nemzeti értékünk, s ezzel viseletünk, társaságunk, divatunk, de mindezekkel földi boldogságunk is, mindennapi kenyerünkkel együtt...”

Mintha Gyöngyös népe már teljesen megfélemedezett volna a Vörös Mátravidekről, amelyben a kommunista diktatúra hónapjai alatt zsidólegények izgattak az Egyház és intézményei ellen, néhány évvel később senki sem kifogásolta, hogy a minden zsidó sérelemre felszisszenő zsidó sajtó tolja fel magát a kereszténység szószólójának és hozzá nem illő hamis pátozzsal, félszeg hízelgéssel sajátítsa ki a katolikus ünnepeket. Nem akadt bírálója a zsidó faj védelem szolgálatába állított karácsonyi cikknek, amely így ömlengett: „...Megszületett a Megváltó. Nem bíborban, bársonyban, még csak irigylésre méltó gazdagságban sem, hanem elhagyatva, szűken meghúzódnak egy baromistálló állati párakkal telített légkörében, a szelíden kérődző s minden emberi jóságot magába foglaló ártatlan báránykák társaságában...” „...Csak az a baj karácsonykor,” - tűnődött a zsidó újság a fajvédő szellemmel telített idők változásán - „hogy a mai kor emberei nem szeretik egymást. Mindez az emberi gyöngeség, mely bennük lakozik, a gyűlölet tüzeiben nyer kielégítést...” Egy másik katolikus nagyünnepen a zsidó lap így hozsannázott: „...Jézus Szíve légy velünk! Jézus Szíve áldj meg minket! Jézus Szíve add, oh add vissza elveszett hazánkat!...”¹³⁾ Húsvétkor a zsidó Székely Jenő lapja követelte legjobban, hogy „...Búgjanak a harangok és hirdessék a fel-támadott Eszme hatalmát!...”, de ugyanannak az újságszámnak másik oldalán már Jungreis Antal orthodox főrabbi „Kh szvorachü - binsziüsz kápájim” szavakkal, héber nyelven osztott áldást Székely Jenő fejére, aki oly sokáig küzdött „a gyűlölet elosztatásáért”, azaz a körömszakadtáig védelmezett zsidó érdekekért. Azok a gyöngyösi, akik a helyi zsidó sajtó 1918 előtti hangját még nem felejtették el, megdöbbenve figyelték Székely kotnyeleskedését a katolikus oltárok körül. De méginkább megdöbbenek azon, hogy a pap-miniszter, dr. Vass József, akinek antiszemita beszédeire a gyöngyösi még visszaemlékeztek, Székely Jenő zsidó lapjába írt és ezzel javított annak hitelén.¹⁴⁾

1927-ben egy statisztikai kimutatás szerint az ország magyar újságolvasóinak csak 30%-a olvasott keresztény lapokat. „...Ha igaz ez a 30 százalék” - írta az egyik gyöngyösi lap¹⁵⁾ - „úgy itt a romlottság, a lelki mételyzés oly hatalmas arányaival állunk szemben ennél a mostani generációnál, ennél a mostani intelli-

genciánál s keresztény magyar olvasóközönségnél, amilyenél nagyobbat ritkán mutat fel a nemzetek életében a történelem. Mert mit jelent ez a szám? Jelenti azt, hogy az ország újságolvasó keresztény lakosságának 70%-a tovább is vakon és botorul annak a zsidó, liberális és szabadkőműves sajtónak fenntartásán dolgozik, jellemét, gondolkozását, felfogását, annak a nemzetközi kompániának hatása és útmutatása szerint rendezi be, amely soha, egy pillanatig egynek nem érezte magát a magyarsággal, annak múltjával, eszméivel, vágyaival és törekvéseivel. Jelenti ez a szám azt, hogy itt 70 százalék olyan tunya, elbódított, félrevezetett vagy romlott keresztény réteg éli életét, amely 1918 óta nem tanult semmit, de elfelejtett mindent...” „...Magyarázza, hogy roppant tömeg az, melynek hátán hiába csattogott a forradalmak korbácsa, a söpredék ütlegei; hogy sokan vannak, akiknek még ez nem volt elég, nem volt példa, nem volt mementó. Mi nek kellene jönnie, hogy ezek feleszméljenek?...”

Gyöngyösön is kevesen voltak, akik feleszméltek. Hiába voltak a jóakarató férfiak által rendezett sajtódélutánok és estélyek, hiába tüntették el forrófejű, felelőtlen elemek szállítás közben a Gyöngyösre küldött fővárosi zsidó lapokat. Rábeszélés, példa nem hatott, nem használhatott a felelőtlen egyének rövid ideig űzött erőszakoskodása sem. Nemesak népünk vásárolta az olcsóbb zsidó lapokat, hanem az értelmiség jelentékeny százaléka is. A református paplagnál szükséges javítási munkákra Csötönyi János lelkész, az Akác a Mátra alján szabadkőműves páholy volt tagja inkább a zsidó újságban hirdetett pályázatot,¹⁶⁾ sem hogy a helybeli katolikus laphoz fordult volna. Pedig a zsidó sajtónak a durvaságig fokozott támadó hangjáról, amely a faji érdekek védelmében egyformán irányult minden felekezeti magyar ellen, a gyöngyösi katolikus sajtó is megállapította,¹⁷⁾ hogy ez a sajtó a külön zsidó faji érdek szemüvegén keresztül néz ”...minden emberi alkotást, közigazgatást, törvényhozást, sőt még az egyes embert is ezen keresztül bírálja. És pedig ízléstelenül és türelmetlenül. Elég ha arra a rengeteg hazugságra, durvaságra, lealacsonyításra, gyanúsításra, lekicsinylő gúnyolásra gondolunk, melyet az e téren abnormisan kifejlődött zsidó újságok évek óta a keresztény irányzat, az ébredők, a numerus clausus, Gömbösék, Haller stb. ellen szítnak...”

Amikor dr. Puky Árpád polgármester és a fajvédők között meglazultak a kapcsolatok, a gyöngyösi zsidó lap a polgármestert, aki ellen előbb hajsztát folytatott, hirtelen fordulattal bölcs, igazságszerető férfiúvá léptette elő. A készülő új zsinagógának anyagi támogatásra volt szüksége, a zsidó újság tehát Pukyban fedezte fel a bölcsét, aki nem ismer különbséget keresztények és zsidók között, az ő megértő türelme tehát akkor lesz csak igazán mindenki öröme, ha az új zsinagóga alapkövetétele megtörténik. A zsinagóga építkezései költségeihez a város hozzá is járult. A nemrég becsmérelt polgármesterről ugyanaz a zsidó lap rövidesen már úgy írt, hogy „csak Kossuth Lajos szavai rázták fel egy ország népének hangulatát oly elemi erővel, aminő buzgalommal Puky Árpád a munkának látott”, mert hiszen köztudomású, hogy „Puky Árpád polgármestert Gyöngyös városa a szó legnemesebb értelmében szülő apjának tekintheti...”¹⁸⁾ Amikor Gömbös Gyula hirtelen fordulattal otthagya saját fajvédő pártját és a Bethlen-

kormány minisztere lett, a kormánypárti zsidó lap elfelejtette Gömbös antiszemita múltját és azzal tömjénezte, hogy „szerencsésen egyesíti a szaktudást a politikai iskolázottsággal.”¹⁹⁾ Később a lap azzal ajánlott a gyöngyösi választóknak egy liberális képviselőjelöltet, hogy az Gömbös Gyula híve és közkedvelt a felsőbb hivatalokban.²⁰⁾ Maga mögött tudva a gazdag és befolyásos, kormánytámogató gyöngyösi zsidóságot, a zsidó lap önérzetesen jelenthette ki, hogy célja a társadalmi tényezőket összhangba hozni fontos közjelentőségű érdekekkel, jogos kritikát gyakorolni úgy egyesek, mint intézmények közérdekekre kiható működése felett.²¹⁾ Antiszemita ellenfeleinek hangja a helyi sajtóban elnémult, a konszolidációs rendszerbe belenyugodott keresztény helyi lapok kísérletet sem tettek, hogy a közélet bírálójának szerepében jelentkező zsidó lappal vitába szálljanak; sivár fásultság, közöny a zsidókérdés iránt, a velük való harc kerülése szállotta meg a város nemzsidó sajtóját, amely eltúrta a megduzzadt faji önérzet minden túltengését és nem vette észre, hogyan terjed a hit, amely szerint ezen a földön zsidókérdés és zsidó nincs is már, legfeljebb izraelita vallású magyar.²²⁾

Nem látta meg ez a lagymatag helyi sajtó a gyöngyösi társadalom felemás voltát, a magyarkodó zsidósajtó arculatán a torz vonásokat, reménytelen belenyugvással szemlélte, hogyan minősít Székely Jenő lapszerkesztő minden, a zsidóságot érdeklő ügyet közérdekűvé, ismeretlen vagy alig ismert zsidókat helyi, sőt országos hírű nagyságokká; nem sértette magyar önérzetét, hogy özvegy Schönfeld Mórné zsidó nőegyleti elnöknő születésnapjának méltatására a zsidó újság a „Mátyást mostan választotta mind ez ország királyságra, mert az Isten adta nekünk mennyországból oltalmunkra” verset idézte ömlengő elragadtatásban.²³⁾ Egy enyhe korholó szót sem talált a zsidó újság vaskos túlzására, hogy a gyöngyösi társadalom kevés oly férfiúval dicsekedhetik, mint dr. Weisz Ármin; hogy sokszor évtizedek múlnak el, míg olyan ember akad mint Weisz, akit polgártársainak osztatlan szeretete, feltétlen elismerése illetne meg.²⁴⁾ A 24.000 lakost számláló Gyöngyösön, amely egy egész sereg kiváló keresztény magyar embert termelt ki, az a zsidó orvos volt - Székely Jenő szerint - az elismert kiváló férfiú, aki a szabadkőműves-páholy egyik oszlopos tagja volt. Özvegy Braun Emánuelné a város keresztény társadalma alig tudott, csak akkor szerzett tudomást róla, amikor halálát a zsidó lap így avatta közérdekű eseménnyé: „...Eltemettük özv. Braun Emánuelnét, a jámbor, istenfélő, jótékony nagyasszonyt. A sír szélén, mely özv. Braun Emánuelné holttetemét befogadandó volt, ott állt egész Gyöngyös. Szegények, gazdagok, ifjak, öregek, iparos, lateiner, azzal a mély szomorúsággal, azzal a lesújtó fájdalommal, amellyel arra a koporsóra tekint az ember, melyben legdrágább kincse van elföldelve...” mert hiszen „...özv. Braun Emánuelné, ez az aszkéta életű, hitbuzgó asszony a szegények, elhagyottak, betegek, árvák gyámolítója volt...”²⁵⁾ Nem akadt gyöngyösi lap, amely az igazsághoz híven megírta volna, hogy a jótékony zsidóasszony temetésén nem egész Gyöngyös, hanem csak a zsidóság és azok a szabadkőműves vagy filozemita magyarok állottak ott, akiket mint a zsidó temetések állandó szónokait ismertek Gyöngyösön.

Minden idegen zsidót, ha az történetesen Gyöngyösön született vagy néhány évig itt járt iskolába, mint Gyöngyös büszkeségét állította a közvélemény elé a város zsidó sajtója. Kaszab Aladár pesti zsidó hitközségi elnököt, aki rövid ideig gyöngyösi diák volt, halálakor mint legendás hírű emberbarátot gyászolta: Kaszab elhunytát „...mi gyöngyösiiek különösen mélyen fájlaljuk, mert egyik büszkeségünket, egyik dicsőségünket veszítettük el benne...”²⁶⁾ Ez a zsidó hitközségi elnök, akinek a gyöngyösi magyarok hírét sem hallották, fajsorsosai szerint a város büszkesége volt, de azt nem írták meg róla, hogy mint a budapesti Reform szabadkőműves-páholy mesteri fokot viselő tagja²⁷⁾ a történelmi, keresztény Magyarországnak aligha tehetett jó szolgálatokat.

Szívós harcot folytatott ez a zsidó lap azért is, hogy Welt Ignác zsidó kereskedőt, akit hamis tanúvallomások alapján a gyöngyösi forradalmi törvényszék halálra ítélt és Stern Mózes terrorista hóhér az ellenforradalmár Csipkay Albert századossal együtt 1919 májusában Gyöngyös főterén felakasztott, mint ellenforradalmi vértanút ismertessen el. Élesen támadta dr. Makrányi Gyula városi tanácsnokot, mert a Csipkay emlékére tartott ünnepélyen a tragikus sorsú, de nem ellenforradalmár Weltről nem emlékezett meg. Kipellengérezte a zsidó lap Forgács Ferenc tanárt is, mert a gimnázium évkönyvébe Gyöngyös történetéről írt cikkében mellőzte Welt Ignácot, nem méltatta a zsidó Kereskedelmi Csarnokot, míg egy keresztény szövetkezet megalakulását mint eseményt méltatta.

A Visontai Kovách László vámosgyörki földbirtokos, országgyűlési képviselő, a Hevesmegyei Gazdasági Egyesület elnöke által 1889-ben alapított újság, amely 1904-ben került a zsidó Székely Jenő kezére, 1929-ben fennállásának 50 éves évfordulóját ünnepelte. Erre az alkalomra Székely szerkesztő 48 oldalas ünnepi számot adott ki és ebbe nemcsak sok zsidó, hanem magyar közéleti nagyságok is írtak cikkeket: dr. Vass József miniszter, Mayer János miniszter, dr. Dréhr Imre államtitkár, dr. Hodossy Gedeon országgyűlési képviselő, dr. Harrer Ferenc, dr. Szabó László egyetemi tanár, dr. Libisch Károly városi tanácsnok, Kemény János nyugalmazott gyöngyösi polgármester, dr. Frindt Ferenc József kórházi igazgatófőorvos, dr. Zabóczky Gyula postafelügyelő, Szentiványi Farkas nagybirtokos, dr. Somogyi István ügyvéd, volt nemzetgyűlési képviselő, Orosz Ernő h. polgármester, Hevessy Gusztáv megyei főjegyző, dr. Bonkáló Sándor egyetemi tanár, Balogh István gazdasági egyesületi titkár, dr. Bozsik Pál prépost-plébános. Székelynek sikerült több gyöngyösi és megyebeli előkelőséget arra bírnia, hogy a támadószellemű zsidó lap ünnepi számába üdvözlő levelet írjanak: Hevesi Simon pesti főrabbi, dr. Weisz Ármin és más zsidók szerencsekívánatai mellett Török Kálmán egri kanonok, Majzik Viktor nyugalmazott alispán, Ivády Béla képviselő, dr. Székely Miklós ítélőtáblai bíró, dr. Szabó Oszkár megyei árvaszéki elnök, dr. Szokolay Lajos megyei főügyész és más előkelőségeknek a zsidó lapszerkesztőhöz intézett üdvözlő sorait olvashatta a gyöngyösi keresztény magyar újságolvasó, akit a Székelyt üdvözlők közül többen nemrég még szóban és írásban arra buzdítottak, hogy mellőzze a zsidó sajtót és a keresztény lapokat támogassa. A kivételes megbecsülésben részesült zsidó lapszerkesztő meg is követelte azután, hogy közéleti nagyságnak tekintsék. Forgács Ferenc tanárt

élesen róttá meg, mert a város múltjáról szóló szóló egyik értekezésében róla nem emlékezett meg, noha tudnia kellett volna, hogy „...miniszterek, államtitkárok, főpapok és Magyarország legkiválóbb írói, politikai pártállásra való tekintet nélkül a miniszteri sajtóosztály vezetőjétől kezdve mindenki írt ebbe a jubileumi számba és Magyarország előkelőségei siettek meleg üdvözlétükkel felkeresni ezt a lapot és annak szerkesztőjét...”²⁸⁾

Gyöngyös nemzsidó sajtójában ekkor már nem nyilatkozott meg erőteljesen a faji öntudat. Ha a konszolidációs szellem hamuja alól fel is parázslott néha az antiszemitizmus tüze, mindig akadt keresztény magyar, aki segített elnyomni azt, mert elaludt benne a zsidó túltengés veszélyes voltának tudata. Beteljesedett ismét az a kívánság, amelyet a század elején egy zsidó felekezeti lap kiáltott oda a faji sajtónak: „Legyen igaz, amit ellenséged hirdet, légy azzá, aminek mondanak: zsidó sajtó!”²⁹⁾ Pedig ekkor, amidőn Európában egy új korszellem bontogatta szárnyait, szilárd világnézeti alapra, a lelkek keresztény és nacionalista irányítására volt szükség.

Az 1935-ben elhalálozott Székely Jenő lapjának vezetését dr. Blau Izsó, dr. Révi Pál ügyvédek és Vértés László magántisztviselő vették át. A zsidó lap hirdette a reálpolitika szükségességét, védte az ősi alkotmányt és minden polgár egyenjogúságát, lelkesen támogatta a Gömbös-kormányt, amellet, hogy a Kereskedelmi Csarnok szócsöve volt. Gömbös dicséretével megfért a panasz:³⁰⁾ „...jöttek a szomorú idők, amikor a magyar zsidófiút külföldön kellett segíteni, hogy tudását fejlessze, mert nem lelé honját e hazában.” Gömbös Gyula halála után a lap dr. Darányi Kálmán miniszterelnököt tisztelte meg bizalmával, akit igazságos és méltányosságtudó magyar embernek, magyar úrnak, a politikai, gazdasági életben, kormányzatban és közigazgatásban egyaránt kifogástalan kormányfőnek minősített. Ezzel az állásfoglalással is megfért Mórocz János dicsőítése, aki a zsidókérdésről írt könyvében a zsidóság mellett tört lándzsát.³¹⁾ A lap csaknem minden számába miniszterek, államtitkárok, képviselők, köztük a volt ébredő magyar, vitéz Somogyvári Gyula, írtak vezércikkeket és senki sem tette szóvá, hogy mindez mily kevésbé fér össze a lap zsidó-fajvédő és merkantil szellemével, az általa nagyságoknak tartott meggazdagodott zsidók dicséretével: „...Ha az emberi élet értékének az a mértéke, hogy mit dolgozott a közért, akkor Gyöngyös városának a legutóbbi emberöltőben Ösztreicher Dezsónél nagyobb halottja nem volt...” „...Ösztreicher Dezsó szellemi nagysága, emberi értéke az átlagot messze felülhaladta...”³²⁾ Mint zsidó újság erőteljesen szállott síkra a faji érdekért, bátran igyekezett elhárítani az 1935-ben ismét sajtónyilvánossághoz jutott antiszemiták támadásait. A zsidó szerkesztők annak a hírére, hogy a kormány a zsidó sajtót megrendszabályozni készül, a lap szerkesztését egy magyar nyomdászra bízták, aki azt a régi szellemben vezette tovább. A gyöngyösi zsidó sajtó hangja ekkor már mérsékeltebb volt, mint a Bethlen-kormány idejében; időnként mégis megjelent egy-egy kihívó, támadó cikk, köztük olyan is, amely a katolikus egyházközség hivatalos lapját revolverlapnak nevezte.³³⁾

Időnként fővárosi zsidó lapok is akadtak, amelyek igyekeztek pellengérré állítani a gyöngyösi antiszemita vezetőket. Egy budapesti újság 1937-ben arra is

vállalkozott, hogy megrágalmazza a Gyöngyösön nyaraló Hitler-Jugend csoportot. Azt a valótlanítást írta a német ifjakról, hogy durva viselkedésükkel feldúlják a város békéjét, az uszodából a zsidók kiutasítását követelik, nyilvános botrányokat rendeznek és a jelenlétük miatt már-már forrongó város közrendjét felborítják. Dr. Puky Árpád polgármester a sajtóban is közzétett nyilatkozatával utasította vissza ezt a rágalmat, kidomborítva a német vendégek példás viselkedését.³⁴⁾ Amikor a zsidó sajtó a német ifjúságot meghurcolta, a gyöngyösi cseregyermekeket Németországban ünnepélyesen fogadták.

¹⁾ Részletesen a szerzőnek „A zsidóság térfoglalása Gyöngyösön 1919-ig” c. művében. ²⁾ Hevesmegyei Lapok, 1921. július 29. ³⁾ U. o. - 1923. évi 47. és 48. szám. Gyöngyösi Néplap 1923. december 22. ⁴⁾ Hevesmegyei Lapok, 1924. február 20. ⁵⁾ Gyöngyös és Vidéke, 1924. január 19. ⁶⁾ Gyöngyösi Lapok, 1908. január 2. ⁷⁾ 1925. évi városi jk., IX/123, és XX/243. sz., Gyöngyös és Vidéke, 1925. június 7, és 7247/1925. sz. alispáni határozat. ⁸⁾ Gyöngyös és Vidéke, 1925. október 26. ⁹⁾ 1924. évi városi jk., 248/XVII. sz. ¹⁰⁾ Gyöngyös és Vidéke, 1924. december 14. ¹¹⁾ U. o. 1925. április 12. ¹²⁾ U. o. 1925. március 29. ¹³⁾ Gyöngyösi Lapok, 1928. június 28. ¹⁴⁾ U. o. 1928. április 21. ¹⁵⁾ Gyöngyös és Vidéke, 1927. július 9. ¹⁶⁾ U. o. 1927. június 15. ¹⁷⁾ U. o. július 27. ¹⁸⁾ Gyöngyösi Lapok, 1929. november 3. ¹⁹⁾ U. o. 1929. október 19. ²⁰⁾ U. o. 1934. szeptember 29. ²¹⁾ U. o. 1929. január 5. ²²⁾ Farkas Gyula: Az asszimiláció kora a magyar irodalomban, 275. ²³⁾ Gyöngyösi Lapok, 1919. november 2. ²⁴⁾ U. o. 1926. március 15. ²⁵⁾ U. o. 1929. május 18. ²⁶⁾ U. o. 1929. március 22. ²⁷⁾ Palatinus József: A szabadkőművesség bűnei, II. 160. ²⁸⁾ Gyöngyösi Lapok. ²⁹⁾ Farkas Gyula: Az asszimiláció kora a magyar irodalomban, 99. ³⁰⁾ Gyöngyösi Lapok, 1935. december 14. ³¹⁾ U. o. 1937. november 13. ³²⁾ U. o. 1938. február 5. ³³⁾ Hevesmegyei Lapok, 1937. szeptember 5. ³⁴⁾ U. o. 1937. június 25.

VII.

Lengyelzsidók beszivárgása 1919 után. - Meddő intézkedések a bevándorlás ellen. - A keresztény sajtó tiltakozása. - Faluról jött zsidók Gyöngyösön. - Átvonuló és elvándorló zsidók. - Adatok a gyöngyösi zsidóság számának csökkenéséről.

1920 derekán jelentések érkeztek arról, hogy a demarkációs vonalon tömegesen özönlének be lengyel és galíciai zsidók, Salgótarjánnál pedig a csehek sok polgári egyént, köztük számos zsidót tettek át a határon. Miután az a gyanú merült fel, hogy ezeknek a különben is káros elemeknek a betódulását az oroszországi kommunisták és a csehek irányítják, részben azért, hogy agitátorokat csempésszenek az országba, másrészt pedig azért, hogy ezektől a kártékony elemektől szabaduljanak, a kormány utasította a polgári és katonai hatóságokat, ellenőrizték a határt, csak magyar honosságú egyéneket engedjenek át, ezek okmányait szigorúan vizsgálják meg és amennyiben olyanok is érkeznek, akik közbiztonsági vagy gazdasági szempontból aggályosak, azokat helyezték rendőri felügyelet alá,¹⁾ az idegen zsidókat pedig feltétlenül utasítsák vissza. Arra vonatkozóan is történtek intézkedések, hogy az országba már beszivárgott nemkívánatos idegeneket mielőbb kitoloncolják. A gyöngyösi képviselő-testület már 1920. január 18-án átírt a rendőrség vezetőjének, hogy az idegenek kiutasítására sürgősen tegyen előkészületeket.²⁾

A felsőbb intézkedéseket a gyöngyösi közvélemény örömmel üdvözölte, de csakhamar tapasztalnia kellett, hogy azok ellenére az idegen zsidók száma nem fogy, sőt szaporodik, a háború alatt beszivárgott zsidók pedig, nehogy kitoloncolják őket, tömegesen rohanják meg a városházát illetőségi bizonyítványért. Eichmann Izsák galíciai és mások így jutottak gyöngyösi illetőséghez. A keresztény sajtó figyelmeztette is a városháza urait, jól gondolják meg, mielőtt zsidók számára illetőségi bizonyítványokat aláírnak.³⁾ 1920 végén, amikor elterjedt a híre annak, hogy a fővárosból két vonatra való kazárzsidót vittek el, a gyöngyösi keresztény lap ezt írta: „...A legutóbbi időig nem lehetett ellenük eredményesen eljárni. Nagy vagyonuk, melyet itt harácsolnak össze, megmentette őket a kitoloncolástól, mert vesztegettek, kentek, s tudja a jó Isten, hogy mit csináltak, csakhogy ezen a nekik való területen tovább is megmaradhassanak. Most azonban ütött az ő órájuk is. A belügyminiszter szigorú rendeletben adta ki a parancsot kitoloncolásukra, s fegyelmi eljárást indítanak az ellen, aki ebbeli feladatát nem a legszigorúbban kezeli. Van is nagy riadalom Izraelben. Ismét megkezdődött a futkosás, kilincselés, pénzek osztogatása, de most az egyszer reméljük, nem lesz kegyelem számukra...”⁴⁾

Reménye hiábavaló volt. A nagy eréllyel megkezdett tisztogatás hamarosan megakadt országszerte. Gyöngyösön évről-évre számos zsidót vettek fel a községi kötelékbe, köztük 1922-ben Berger Emilt és Nuszbaum Antalt,⁵⁾ 1923-ban Engl

Emilt, Éliás Ábrahámot, Frisch Zsigmondot, Kahán Nándort.⁶⁾ A kiadott települési engedélyek jegyzéke⁷⁾ szerint 1920-tól 1935-ig az engedélyek magyarok és zsidók között így oszlottak meg:

Év	magyar	zsidó	Év	magyar	zsidó
1920	53	36	1928	9	4
1921	44	20	1929	14	4
1922	43	24	1930	16	10
1923	46	17	1931	20	9
1924	13	6	1932	10	2
1925	21	8	1933	22	4
1926	24	8	1934	28	11
1927	14	9	1935	37	7

Ezek a számok nem nyújtanak pontos képet a zsidó bevándorlásról, mert a beszivárgók nem tartották szükségesnek azt, hogy Gyöngyösre érkezésüket a hatóságoknál bejelentsék. Ez a kaftános, pájeszes, testileg tisztátalan, lelkileg sötét és alacsonyrendű, teljesen idegenerkölcsű hitvány népelem⁸⁾ amely üzérkedésből és uzsorából kizárólag parazitaéletet él, a hatóságok megkerülésével sompolygott be a városba. Némelyik galíciai már Gyöngyöshalászon leszállott a vonatról és a magával hozott nyomorult táskával, vagy papírsomaggal gyalogszerrel szivárgott be. Megfigyeltek egy idegen zsidóasszonyt, aki besurrant, körülnézett, egy hónap múlva besompolygott két fia, majd további két hónap múlva a családfő is.

A gyöngyösi fajvédő lap 1922-ben követelte is a bejelentőhivatal felállítását, hiszen „...ha valaki gyalog, autón vagy kocsin jön a városba, rá sem hederítenek, elrejtőzhetik bárhol és itt lakhatik akár ítéletnapig is anélkül, hogy valaki ráhederítene...” A vasútnál lévő rendőr képtelen az egész idegenforgalmat ellenőrizni, pedig a galíciai zsidók „...beszivárognak, mindennap újabb és újabb sötét alakok tűnnek fel, akik azután itt is ragadnak...”⁹⁾ A sajtó aggodalmai nem voltak indokolatlanok.

Gyöngyösön még mindig akadtak, akik a zsidókérdést mint felekezeti kérdést látták és nem törődtek azzal, hogy ez a népréteg, tekintet nélkül arra, hogy egyedei suttyomban sompolyogtak-e be vagy már a megszerzett állampolgárság előnyeit élvezik, nem tekinthető jámbor hitfelekezetnek, amely előtt csak a liberális államvezetés rombolt le minden korlátot. A gyöngyösielők előtt már kezdett elhalványodni a Főtéren felállított akasztófák, Stern Mózes galíciai terroristáinak árnyéka, a félelmetes elzárkózottságban élő, saját külön céljai felé törő galíciai zsidóság üzleteibe is számosan szívesen kapcsolódtak bele és örültek az üzletekből nekik is csurranva csepegő apró koncoknak. Hiába kongatták a gyöngyösi fajvédők a vészharangot, hiába hangoztatták, hogy a nemzeti önvédelem élet-halál kérdése, ennek a folyton, megállás nélkül csörgedező, mindent elnyeléssel

fenyegető áradatnak a feltartóztatása, az intelmeket vagy négyszemközti helyesléssel, biztató szemhunyorítással, vagy pedig hangos rosszallással, sőt ellenséges bírálattal fogadták azok, akik vagy nem merték vállalni a nyílt kiállással járó kockázatot, vagy pedig féltették nyomorúságos üzleteiket. A zsidó is ember, ez lett a mindig sűrűbben hallott jelszó.

1922-ben a hatóságok felsőbb utasítást kaptak,¹⁰⁾ hogy a községek területén tartózkodó zsidó fajú külföldi honosokat, különösen pedig a galíciai, lengyel és orosz zsidókat tekintet nélkül arra, hogy 1914. január elseje előtt vagy után vándoroltak-e be az országba, pontosan írják össze és jelentsék, hogy ezek a zsidók mikor vándoroltak be, mióta élnek a község területén, mi a foglalkozásuk, ez elegendő-e önmaguk eltartásához s ha nem, mivel foglalkoznak. Köztudomású ugyanis, hogy ezek a zsidók nagyrészt kihasználják az ország súlyos gazdasági helyzetét, vezető szerepet visznek az árdrágító visszaélésekben, valutaüzelmekben, a terményeket ráígéréssel összevásárolják és üzérkednek, miértis szükséges, hogy a községek kiutasításukra javaslatot tegyenek még akkor is, ha üzletük vagy földbirtokuk van és tevékenységük bűnvádi úton megtorolható bűncselekmény tényálladékát teljes egészében nem meríthetné is ki. Nem tartozik ennek a könyvnek feladatai közé annak felderítése, hogy a kormány jószándékú rendeletei miért nem vezettek eredményhez, bizonyos azonban, hogy a hatóságokat nem terheli mulasztás, a galíciai zsidók egyetemleges kiutasítását a külpolitikai helyzet akkor még nem engedte meg.

1923-ban a lengyel zsidók nem kaptak beutazási engedélyt, amit az egyik gyöngyösi zsidó lap így kifogásolt: „...ha az. illetékesek ezen az intézkedésükön nem változtatnak, akkor a szőlőbirtokosok vehetik a csákányt kezükbe és vágathatják ki a szőlőtőkét...”, de gondoskodjanak majd koldusbotról is, mert Gyöngyösön mindenki tönkremegy. A borkivitel érdekében a galíciaiak beutazását csakhamar meg is engedték. De a város zsidósága nemcsak a beszivárgott galíciaiakkal, hanem azokkal a környékbéli falvakban megvagyonosodott zsidókkal is szaporodott, akik a városban kerestek további érvényesülési lehetőségeket. 1924-ben a gyöngyösi keresztény sajtó szavá tette,¹¹⁾ hogy az egész Magyarország, még Budapestet sem véve ki, sehol sem érzi magát olyan jól a zsidóság, mint éppen Gyöngyösön és „...egyetlen várost sem árasztott el oly árnyokban közel pár évtized alatt, mint ezt a szerencsétlen mátraalji várost. S ami igen feltűnő, egyetlen városban sem indult oly hirtelen rohamos gazdagodásnak, mint éppen Gyöngyösön...” Ez a gyöngyösi zsidóság „...legnagyobb részében alig pár évtizede összeverődött tömegeből áll, mely a világ minden tájékáról sietett a mátramenti Eldorádóba, hogy itt azután minden eszközzel és minél gyorsabban betegre gazdagodja magát...” Ezek a zsidók, - folytatta - akik most itt laknak, néhány évvel ezelőtt koldusok voltak, loholva szaladtak apró jutalékok után, de ha valaki megfigyeli a szombatonként a zsinagógákból kitóduló zsidóságot, amely a főtéren egymástól már mozogni sem tud, láthatja, mennyi az új jövevény közöttük. Ezek között jelentékeny a falvakból beszivárgott zsidók száma is, mert a falusi fogyasztási és hitelszövetkezetek munkája következtében, vagy pedig azért, mert a községekben összeharácsolt minden összeharácsolható, a falusi

zsidóság kedvezőbb talajnak vélte Gyöngyöst további tevékenysége számára, mint a községeket, ahol a szövetkezetek 10-15 év óta erős versenyt támasztottak neki. A környékbeli zsidó azonban csak Gyöngyösre jött, mert „...itt mindig jó világ volt számára, innen mindenkor nekiindulhatott a gazdagságnak, a vagyonnak, és ennek révén a befolyásnak. Így jöttek be Ecsédről a Diamantok, így Orosziból és Solymosról a Héber dinasztia, így a Fleischmannok, Braunok és egyéb gyöngyösi hatalmasságok, egész zászlóaljokban, meg lévén áldva minden család nagyszámú gyermekkel. Ezek itt üzleteket nyitottak, részvénytársaságokat gründoltak, társultak, ezen a réven megint egy csomó zsidót hoztak be Gyöngyösre, részben mint társat részben mint tisztviselőt és igazgatót. Hogy egy példát említsünk, így jött be a Forgalmi Bank gazdasági igazgatója Somogyi Lipót és családja, Csányi Ármin igazgató, így jöttek a vők, sógorok stb. akik most már döntő tényezők...” Különösen nagy szerepet vitt az ilyen zsidóimport terén Hajduska Rezső a Borszövetkezet igazgatója, aki Gyöngyös akkori keresztény vezetőségének (Borhy, Török, Makra stb.) asszisztenciája mellett nősítette keresztül-kasul rokonsága leányait idegenekkel, akiket azután itt elhelyezett a részvénytársaságnál és csinált belőlük urakat és gazdag embereket a keresztények pénzén...” Majd így folytatja keserű beszámolóját a zsidó terjeszkedésről a keresztény újság¹²⁾: „...Városunk zsidóságának tehát legalább fele nemrégén besompolygott zsidó, aki vagy import útján telepedett itt meg, mint sógor, vő s legújabban mint feleség, vagy a közeli falvakból húzódott be «városi virilis»-nek, vagy pedig ősei példáját követve s folytonos vándorlásában - mellyel országokat és vidékeket szerencsételtetett - ösztönösen megérezte, hogy Gyöngyös számára az újabb ígért földje, s itt ragadt...” „...Ez a réteg azután látván szmokingos hitsorsosai jómódját, maga is teljes gőzzel fogott a meggazdagodáshoz. Nem volt és nincs ma sem a kereskedelmi, jobban mondva a gseftelési mesterségnek az az ága, amelyre rá ne vetette volna magát, s a fajtát jellemző minden eszközzel hasznot ne húzott volna belőle...” „...Természetes, hogy a keresztény magyar keserves munkáján egykettőre házhoz jut a zsidó, nemsokára másikat is vesz, aztán szólótulajdonos lesz, végül bent van egy bankérdekeltségben, mikor aztán még az a pénz is rendelkezésére áll, amit reggel a finom cseresznyéért vagy friss szőlőért a szegény magyarnak kegyesen megadott. Hogy mily rohamosan gazdagodik egy ilyen kazár városunkban, arra csak a Grűnfeldek, Kahánok és Protyovinok példáját hozzuk fel. A Grűnfeld nemzetség a jó Isten tudja honnan származik, mikor és hol lépte át szép hazánk határát, de az a tény, hogy időközben, csak úgy pihenésképen, Patán is sziesztázott egy keveset. Majd amikor szuszhoz jutott, cókókját szekérre rakta, megrekedt Gyöngyösön. Mivel foglalkozhatik egy valódi Grűnfeld? Természetes, hogy borkereskedéssel. Ez itt a zsidóság aranybányája, ez az a kereskedelmi ág, amely egészen «sicher», amelyben a zsidónak akkor is szüretje van, mikor a szerencsétlen termésnél a keresztény magyar még a munkadíjat és készkiadásait sem kaphatta meg. Grűnfeldék sem csalódtak a borban. Alig pár év leforgása alatt többszörös háztulajdonosokká léptek elő, s mi sem természetesebb, mint hogy a hatóság előzékenysége folytán mint legitim borkereskedők tevékenykednek városunkban. Ha még egy kicsit itt

maradnak, virilis városatyák lesznek, s majd pár évre rá a megyegyűlésen is meg fognak jelenni, mint a megye egyik legtöbb adót fizetői...” „...A Káhánok szintén többen vannak... Eredetüket ezeknek is homály fedi, csak az bizonyos, hogy nem Jászberényben születtek, s a Bach-korszakban még azt sem tudták, van-e Gyöngyös a világon. Ma már urak és gazdag emberek. Bankjaink készségesen állanak rendelkezésükre és sok százmilliójuk van, persze szintén a borból...”

A zsidóság beszivárgására és rohamos térfoglalására vonatkozó, a városi levéltárban gyéren található, különben is hézagos és így tudományos feldolgozásra kevésbé alkalmas feljegyzéseket előnyösen egészítik ki a gyöngyösi keresztény sajtó hol gúnyos, hol pedig komoly, sőt drámai hangú, de minden esetben értékes adatokat tartalmazó tiltakozásai a zsidó terjeszkedés ellen. Ez a sajtó, a veszély teljes tudatában hűen teljesítette kötelességét, a zsidó térfoglalás ellen élesen állást foglalt, szomorú jövőt jósolva az országnak, ha a galíciaiak betódulásának nem vet véget.¹³⁾ „...Rámutattunk arra a mohó és telhetetlen térhódításra” - írja a fajvédő lap¹⁴⁾ - „amellyel Gyöngyösön a zsidóság rövid pár évtized alatt a hatalom és gazdagság legfelsőbb fokára tornászta fel magát. Bebizonyítottuk, hogy toprongyos, Isten tudja hol született, honnan jött héberek szép suttyomban, csendben beszivárogtak Gyöngyösre, itt senki sem tudta, miből élnek, azonban egy szép napon házat vettek, nagyban vitték a «kereskedelmet» és pár év múlva...” már a virilis városatyák sorában szerepeltek.

Hivatalos adatok bizonyították, hogy az 1920-as években, amikor a keresztény irányzat ellanyhult, nagy mértékben folyt a zsidók és csehek bevándorlása, amely meghaladta a nagymagyarországi arányokat is. 1923-ban 64%, 1924-ben 66% volt a bevándorolt zsidók száma. Ilyen arányú bevándorlás még sohasem volt a néhai liberális korban, 1911 és 1913 között, a zsidók a bevándoroltak 13%-át tették ki. 1927-ben a statisztikai hivatal már nem is tette közzé a bevándoroltak faji, illetve vallási arányszámát, de bizonyos, hogy a bevándoroltaknak legalább 60%-a zsidó volt. Ugyanakkor ijesztő mértékben folyt a magyarság kivándorlása. A mostoha gazdasági viszonyok a magyarságot kivándorlásra készítették¹⁵⁾ és ugyanakkor Gyöngyösön a sajtó állapította meg, hogy az érkező vonatok ablakából „...hernyósapkás, kaftános és tincses alakok dugják ki fejüket és erősen szemügyre veszik azon országot, amelynek ezentúl lakói és gazdag polgárai óhajtanak lenni, ők hazajönnek, a mieink - elmennek örökre, hogy a kanadai kietlenségben, vagy a brazíliai őserdők mélyén egy-egy jeltelen sírban fejezzék be életüket...”¹⁶⁾ Ennek a könyvnek szerzője maga is látta Uruguay, Brazília és Argentína délamerikai köztársaságokban ezeknek a bolsevista izgatásnak például odadobott magyar kivándorlóknak nyomorult sorsát.

1927-ben belügyminiszteri rendeletre azokon a helyeken, amelyek közismertek voltak arról, hogy mindenféle gyülevész galíciai különös előszeretettel telepszik meg bennük, így Miskolcon és a nyírségi városokban, a rendőrség razziákat tartott. Miután ilyen intézkedés Gyöngyösön nem történt, a keresztény sajtó azzal a hozzáadással, hogy szükség esetén a belügyminisztériumhoz fordul, éles és türelmetlen hangon követelte, hogy a hatóságok szabadítsák meg a várost a káros idegen elemektől:¹⁷⁾

«... Ez az ország szempontjából cseppet sem kívánatos piócahad suttyomban szivárog be és pajeszes és pajesztalan, hitsorsosai támogatásával mint kereskedő él a keresztény magyarok nyakán. Ezek a belopózó zsidók természetesen fütyülnek minden belügyminiszteri rendeletre és törvényre, s valóságos átkai a magyar kereskedelemnek és a magyarság hírnevének...»

«...Itt a kutya sem ellenőrzi, hogy ki lopakodik be, ki mióta van itt, honnan jött és mit akar itt, miből és mivel kereskedik, a rendőrség és a városi hatóságok szemét majd kiszúrja a már erdővé dagadt pajesztömeg és fényes kaftán, a soha nem látott idegen alakok, a magyarul nem tudó galíciánerek hada mindig nagyobb és nagyobb. Itt azonban nekik nem kell félniök, mert dehogyis merne akármelyik hatóság velük kikezdeni. Vagy van keresztény irány, vagy nincs, minthogy pedig hivatalosan van, tehát jöhetnek a galíciánerek Gyöngyösre olyan arányban, amilyenben valamikor a Ruthénföldet szállották meg. Ez a zsebrák had, amelytől minden állam irtózik, itt Gyöngyösön nyugodtan letelepedhet, nyugodtan felhabzsolja a magyarok, sőt a magyar állampolgár zsidó elől is az ennivalót, nincs hatóság, amely gátat vetne tevékenységének. Most, hogy a belügyminisztérium rendet akar csinálni, reméljük, hogy helyi édes, kedves, nyájas és kényelmes hatóságaink talán végre meg fognak mozdulni és kiebrudalják ezeket a Gyöngyöst ellepő élősdieket...»

Nyilván felsőbb utasítás hiányában a hatóságok nem járhattak el a szükséges szigorral azok ellen, akik alig érkeztek ide, máris megtalálták a helyüket abban a városban, ahol számos magyar családnak egész télen át az volt az egyedüli tápláléka, amit az élet elesettjeit támogató jótékonyági egyesületek osztottak ki nekik.¹⁸⁾ Közben a régebben beszivárgott zsidók szórványosan jelentkeztek községi illetőségért. Schütz Bernát külföldi honos, aki 1913-ban jött Gyöngyösre és 1917-ben mint idegen állampolgár borkereskedői iparendélyt kapott és hamarosan házat is szerzett, 1928-ban kért magyar állampolgárságot, a város pedig biztosította őt, hogy mint magyar állampolgárt majd felveszi a községi kötelékbe.¹⁹⁾ Hasonló módon kapaszkodott meg Gyöngyösön Horovitz Henrik²⁰⁾ és több más idegen zsidó. Az idegen elem beszivárgása a zsidók nagy tömegeinek látásához hozzászokott gyöngyösi többségének már fel sem tűnt, csak néhány antiszemita akadt fenn rajta és legfeljebb még az a kevés gyöngyösi lakos, aki más, zsidómentes környezetben nevelkedett.

1937 őszén, a nagy Szabolcs megyei razzia idején, amikor a fővárosi liberális lapok magyar vendégszeretetre, alkotmányos érzületre hivatkozva követelték a razzia megszüntetését, a Gyöngyösre torlódott és még külső megjelenésében sem asszimilálódott zsidóságon végighömpölygött az izgalom hulláma, de hamar le is csillapodott, mert a nyírségi gettók átfésüléséhez hasonló intézkedések Gyöngyösön nem következtek, bár néhány zsidót igazoltattak és el is távolítottak úgy a városból, mint a zsidóságtól teljesen ellepett mátrafüredi üdülőtelepről.

1938 márciusában Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter Szentesen tartott beszédében azt hangsúlyozta, hogy versenyképessé kell tenni a magyar ifjúságot, a jogosulatlanul beszivárgott nemkívánatos zsidókat ki kell tele-

píteni és az újabb beszivárgást meg kell akadályozni.²¹⁾ A felelős államférfi nyilatkozatát sem követték a kitelepítés meggyorsítására alkalmas intézkedések. A gyöngyösi sajtó 1938-ban arra hívta fel a figyelmet, hogy az idegen zsidók néha rajokban érkeznek és tincses gyermekek kalauzolása mellett tűnnek el a gyöngyösi gettóban,²²⁾ a lakosság könnyelmű lovagiassága pedig nyugodtan túri, hogy a bevándorlók, köztük a rabbi nemrég érkezett veje, nagyobb karajt kapnak a magyar kenyérből, mint az őslakók állástalan diplomás fiai.²³⁾ Gyöngyösön „...naponta újabb és újabb galíciai arcok tűnnek fel, mindnyájunk lelkéből jövő vészkiáltás. Még azok is borzongva ismétlik, akik csak sötétben és négyszemközt merik kimondani azt a szót, hogy zsidó. Borzalmas, de élő valóság, hogy ebben a galíciaiakkal túlon túl szaturált városban napról-napra több és több az idegen, nemkívánatos elem. Akinek szeme van és látni tud, és akar, naponta látja az új, halálosan idegen arcok feltűnését minden utcában. Azt is megfigyelheti, hogy ezek az arcok, kissé kimosdatva és kifésülve, hozzászoktatják az őslakót az ő látásukhoz és örökre ittragadnak. Méltán szorong a legliberálisabb őslakó keble is, amikor látja, hogy - bár a határon állítólag a madár sem repülhet át - ezek a szörnyűnél szörnyűbb fekete alakok, valami rejtélyes, érthetetlen úton mégis ideérnek...” írta a lap²⁴⁾ és kérve-kérte a hatóságokat, tartsanak sürgősen, minden zugra és bűvőhelyre kiterjedő razziát, fésüljék ki alaposan az összes sikátorokat és ellenőriztessék azt is, hogy a Mátrafüredre nyaralni jövő idegen zsidók elmennek-e onnan, vagy pedig Gyöngyösön maradnak.

Miután felsőbb parancs nem jött, a gyöngyösi gettónak minden bűvőhelyre kiterjedő átvizsgálása elmaradt, az államhatalom vasvesszeje nem tisztította meg ezt az idegen világot, amelynek jelenléte következtében a gyöngyösi nép egy sajátságos jellembeli átalakuláson ment keresztül az évtizedek folyamán, úgyhogy a maga erejéből meg sem tud már birkózni a galíciai gettók homályából a multak mulasztása folytán rászabadult új hódítók tömegeinek erőszakos, konok szívóságával és legyűrhetetlennek látszó életakarásával. Ez a bevándorolt idegen zsidóság annyira összenőtt a függő sorsába már-már beletörődött gyöngyösi termelővel, de más rétegekkel is, hogy azokban, akik napról-napra növekvő kétségbeeséssel szemlélik a mátraaljai Kánaán elzsidósodását, az a meggyőződés alakult ki, hogy ezt a folyamatot csak a legdrákóibb rendszabályok állíthatják meg.

Gyöngyös azok közé a magyar városok közé tartozik, ahol a zsidóság arányszáma a legnagyobb, csak Budapest, Győr, Miskolc, Balassagyarmat, Pápa, Sátoraljaújhely és Újpest múlja felül. 1920-ban 19715 lakos közül 2250, azaz 11,4% volt zsidó. 1930-ban a statisztika 21281 lakos között 2136 zsidót mutatott ki. Mennyi van ma, senki sem tudja, mert a legutóbbi népszámlálás adatai még ismeretlenek. Miután a bevándorlás, illetve beszivárgás mértékéről nincs semmi megbízható adat, mint valószínűt lehet elfogadnunk a jó helyi ismeretekkel rendelkező gyöngyösiiek becslését, amely a városban élő zsidók számát 3000-re teszi.

1870-től 1930-ig - figyelmen kívül hagyva az 1918-1920-as évtizedet - egy adat szerint²⁵⁾ az országból kerekén 150000 zsidó távozott. Ugyanez a forrás a kivándorolt zsidók számát magasabbra teszi. A kivándorlók összes száma közel járhatott a 300000-hez, ugyanakkor 120000 új zsidó érkezett, így tehát egy fél-

század alatt közel 500000 zsidó jött-ment Magyarországon. Kétségtelen, hogy a Gyöngyösre jött - a hatóságoknál jelentkezett és titokban besompolygott - zsidók egy-része elvándorolt. Gyöngyös a Galícia-Budapest útvonal egyik fontos gócpontja, az ország szíve felé leereszkedő, ápolatlan és tisztátalan keleti zsidóság egyik atmoszféra- és átfésülő állomása lett, ahol számos galíciai csak átmenetileg bújik meg. A gettóból érkezett zsidóság az ilyen állomásokon sajátítja el a civilizált életformákat, hogy tovább induljon nyugatra, szerepe cseppet sem mondható tehát hálásnak.²⁶⁾ Hányan érkeztek ide 1919 óta és hányan mentek el, ennek megállapítása még a jövő nehéz, szinte megoldhatatlan feladata.

1931-ben a Gyöngyösi Kereskedelmi Csarnokban tartott Pro Palestina eseményen Blumenthal Béla hatvani hitközségi elnök méltatta a mozgalom jelentőségét és kidomborította, hogy Angliában Sir Herbert Sámuel és a Rotschildok, Franciaországban Blum Leó és Rotschild Edmond báró, Amerikában Warburg Félix bankár, más országokban ugyancsak a felvilágosodott szellemi és gazdasági élet képviselői állanak a mozgalom élén. Blumenthal ecsetelte a Palesztinában folyó hatalmas építőmunkát és azt az ellenállhatatlan hatást, amelyet az elért csodálatos eredmények az ott megfordulókra gyakorolnak.²⁷⁾ Mindezt a gyöngyösi zsidók örömmel vették tudomásul, de mégiscsak inkább Gyöngyösön maradtak.

Hivatalos adatok is igazolják azt a köztudomású tényt, hogy a gyöngyösi zsidóság, különösen pedig a zsidó értelmiség születési és halálozási statisztikája olyan kedvezőtlen, hogy a természetes fogyást csak a bevándorlás egyenlítheti ki.

1920-ban 580 újszülött közül volt 45 zsidó,

1930-ban 529 újszülött közül volt 13 zsidó,

1940-ben 540 újszülött közül volt 16 zsidó és 1 félvér, míg

1920-ban 685 haláleset közül 64

1930-ban 404 haláleset közül 18

1940-ben 476 haláleset közül 35 esett a zsidóságra. A zsidó iskolásgyermek számának csökkenése is a zsidóság szaporátlanságára vall. A gyöngyösi zsidóságnál - legalábbis az anyakönyvi adatok szerint - nem áll meg a tétel,²⁹⁾ hogy életszívósságának titka a „Legyetek termékenyek és szaporodjatok” vallási parancs, amelynek következtében a zsidóság, termékenységénél és a nála szokásos korai házasságnál fogva még a legezárkóztabb gettóban is biológiailag erősebb, mint a befogadó nép, azaz míg a magyarságnál 3,89 a családonkénti gyermekszám, a zsidóságnál 4,79, vagyis csaknem minden családban eggyel több. Ennek a tételnek gyöngyösi cáfolata a Statusquo hitközség 1928-ban közzétett jelentése, amely szerint 1927-ben a főrabbi hivatala 6 esketést és 9 születést jegyzett fel.

¹⁾ 2097/1920. res. sz. belügymin. rendelet és Heves vm. katonai parancsnokság 148/k. t. sz. parancsa. ²⁾ 1920. évi városi jk., 180/XXIV. sz. ³⁾ Gyöngyös és Vidéke, 1920. július 25. ⁴⁾ U. o. 1920. december 12. ⁵⁾ 1922. évi városi jk. XX/2887. és XIX/175. sz. ⁶⁾ U. o. 30/11., 219/11., 179/U. és 178/11. sz. ⁷⁾ Városi irattár. ⁸⁾ Károly Imre gróf: A zsidókérdés Magyarországon, 15 lap. ⁹⁾ Gyöngyösi Néplap, 1922. szeptember 2. ¹⁰⁾ 16,045/1922. int. sz. Belügymin. rendelet. ¹¹⁾ Gyöngyös és Vidéke, 1924. november 23. ¹²⁾ U. o. 1924. december 14. ¹³⁾ U. o. 1925. augusztus 23. ¹⁴⁾ U. o. 1925. április 5. ¹⁵⁾ Magyar Szemle, 1927. decemberi szám. ¹⁶⁾ Gyöngyös és Vidéke, 1928. február 26. ¹⁷⁾ U. o. 1927. október 2. ¹⁸⁾ U. o. 1928. szeptember 25. ¹⁹⁾ 1928. évi városi jk., VI/166. sz. ²⁰⁾ 1929. évi városi jk., II/6. sz. ²¹⁾ Esti Újság, 1938. március 8. ²²⁾ Hevesmegyei Lapok, 1938. július 1. ²³⁾ U. o. 1938. augusztus 14. ²⁴⁾ U. o. ²⁵⁾ Bosnyák Zoltán: A zsidókérdés, II. 31. ²⁶⁾ U. o. ²⁷⁾ Gyöngyösi Lapok, 1931. május 9. ²⁸⁾ Városi születési és halálozási anyakönyvek. ²⁹⁾ Dr. Gáspár János: Fajismeret, 205.

VIII.

A megkeresztelt zsidók és a társadalom. - Zsidó-magyar vegyesházasságok. - Zsidó jótékonyosság. - Rituális fürdő és bócher-iskola. - Városi juttatások az izraelita hitközségnek. - Az új zsinagóga. - A Szent Bertalan-főtemplom megcsúfolása.

A zsidók áttérésének megítélésében mint mindenütt, Gyöngyösön is két elmentéses felfogás állott egymással szemben. Az egyik szerint a megkereszteléssel az egyes emberre nézve elintéződött a zsidókérdés, a másik a zsidóság lényegét annak népi, faji mivoltában ismerte fel és azt vallotta, hogy a megkeresztelkedés nem változtat a zsidók jórészt öröklött testi és lelki sajátosságán alapuló népi háttartozandóságán. Eszerint a másik felfogás szerint a vallását változtató zsidó - a történelem, a biológia, az örökléstan és a mindennapi élet tényeit és igazságait szem előtt nem tévesztve - továbbra is zsidó marad.¹⁾ A hagyományos zsidó felfogás sem ismeri a zsidó közösségből való teljes kilépés fogalmát, szerinte maga az áttérés nem szünteti meg a zsidósághoz való tartozást mert ez a Születéstől, nem pedig az egyén önkéntes elhatározásától függ. A „hamisságnak és hitszegésnek barátai”²⁾ a vallásukat megtagadott zsidók ha vétkeztek is, mégis zsidók maradnak.³⁾

Nagymagyarországon 1896-tól 1917-ig 10497 zsidó keresztelkedett meg, ebből a számból 7054 lett katolikus. 1919-től 1936-ig 20592 zsidó tért át, közülük 12440 lett katolikus. Tehát a proletárdiktatúra bukásától 1936-ig a csonka ország területén kétannyi zsidó helyezkedett el a keresztény egyházakban, mint a millénium évétől a világháború végéig Nagymagyarországon. Egyes egyházi tényezők nem vették észre a szándékot, hogy a vallás mögé elrejtse a fajt. A legnagyobb áttérési láz 1919 utolsó harmadára esett, ekkor keresett a legtöbb zsidó menedéket Krisztus keresztje alatt: több mint 7000.⁴⁾ Miután a zsidók látták, hogy a nemzet nem veszi igénybe a jogos megtorlás eszközeit, a kitértek száma évről évre apadt, évi 400-600 körül mozgott egészen Hitler Adolf németországi uralomra jutásáig, amikor fokozatosan kétszeresére dagadt, 1936-ban pedig a tíz év előttihez közel négyszeresére. Nyilvánvaló, - állapítja meg egy lelkész és egyik kiváló közíró-politikusunk - hogy itt nem lelki mozgalomról, csodálatos megtérési folyamatról, hanem fondorlatos bujkálásról van szó, számító érdekről, amely kihasználja a keresztény felekezetek egymás közötti féltékenységét, újabb adóalanyokat váró szegénységét vagy jóhiszeműségét, de mindenképpen a keresztiség szentségi becsének devalvációját,⁵⁾ hogy betörjön az Egyház kapuin a nemzet testébe. Sokan a numerus clausus rendelkezéseit azzal játszották ki, hogy áttértek és mint keresztények kérték felvételüket az egyetemre. Áttérése után a hitehagyott, izraelita hitét megváltoztatott zsidó, katolikus és protestáns egyaránt, előbbi környezetéhez vonzódik, fajrokonaival szolidáris és ezekkel együtt küzd az ezeket ért vélt sérelmek orvoslásáért.⁶⁾ Ennek példái előfordul-

nak Gyöngyösön is a kisszámú megkeresztelkedett zsidók között, akik áttérését a keresztény egyházak mint eredményt könyvelik el.

Ezek a példák bizonyítják, hogy az álkeresztény fogalma nem az antisemiták találmánya, valamint a keresztényzsidó évezredek óta ismert alakja sem az, miután az álkeresztény tevékenységét a zsidóság ismeri és elnézően kezeli, visszatérésüket az izraelita hitre megkönnyíti, sőt őket, mert továbbra is zsidó eszméket szolgálnak, minden fenntartás nélkül sajátjainak vallja, bár vannak rabbik, akik az előnyökért megkeresztelkedő zsidókat pogány érdekembereknek nevezik. A keresztény társadalom bírálata jogosult velük szemben, mert érzi, hogy a keresztény zsidók közé, nemritkán támadó célzattal, álkeresztények keveredtek.⁷⁾ Az egyházakban van annyi hivatástudat, hogy a kisszámú megkeresztelt Krisztus-hívő zsidóknak, akik szerintük lelki élmény hatása alatt változtatták meg vallásukat, melléjük álljanak, vigasztalják és bátorítsák őket, ha a társadalom egy része önvédelemből elfordul tőlük, nem lévén módja arra, hogy megkülönböztesse a hitben állókat és a fondorlatosan bújkálókat. Előbbiek szenvedéseiket nemcsak a társadalom ösztönös gyanújának, hanem egyes lelkészek mulasztásainak köszönhetik, mert ha ezek a kereszténységet „híven kezelték volna, annyira kicsi lenne a zsidó származásúak száma, hogy asszimilációjuk semmi különös megrázkódtatást nem okozott volna.”⁸⁾ Ebben a kérdésben a zsidóság is leszögezte álláspontját⁹⁾: „ha az asszimiláción a hitehagyást értik, akkor a magyar zsidóság nem fog és nem is akar asszimilálódni.”

A gyöngyösi felső plébánián

1919-ben	1 férfi és 0 nő,	1929-ben	0 férfi és 1 nő
1923-ban	0 férfi és 1 nő,	1932-ben	4 férfi és 0 nő,
1924-ben	0 férfi és 1 nő,	1937-ben	1 férfi és 0 nő,
1925-ben	1 férfi és 0 nő,	1938-ban	0 férfi és 1 nő,
1928-ban	0 férfi és 1 nő,	1939-ben	0 férfi és 3 nő,
		1940-ben	1 férfi és 1 nő

keresztelkedett meg a gyöngyösi zsidók közül.¹⁰⁾ Az alsóvárosi plébánián¹¹⁾

1921-ben	0 férfi és 1 nő,	1941-ben	3 férfi és 0 nő
1926-ban	1 férfi és 0 nő,	1942-ben	0 férfi és 1 nő

állott keresztvíz alá. A katolikus vallásra áttért zsidók száma 24 év alatt 27 volt.

A református egyháznál¹²⁾

1919-ben	2 férfi és 0 nő,	1928-ban	1 férfi és 0 nő,
1920-ban	0 férfi és 2 nő,	1938-ban	1 férfi és 2 nő,
1923-ban	2 férfi és 0 nő,	1939-ben	0 férfi és 2 nő,
		1942-ben	0 férfi és 1 nő,

összesen 13 zsidó jelentkezett. 1919-től 1942. április közepéig összesen 40 gyöngyösi zsidó hagyta el vallását. Ezt a számot sokszorosán felülmúlja azoknak a katolikus és protestáns magyaroknak a száma, akik idegenkedéssel látták, hogyan furakodik némelyik megkeresztelt zsidó az első sorba a keresztény egyesületekben és hogyan szorítja háttérbe a dekoratív és reprezentatív szereplésre elősorbán hivatott, keresztényeknek született magyarokat. Nem hanyagolható el azoknak a magyaroknak száma sem, akik a keresztény zsidóknak előtérbe nyo-

mulása miatt visszavonultak oly alkalmakkor, amikor társadalmi állásuk és katolikus meggyőződésük különben oda vonzaná őket, ahol türelmes és a megtértekkel szemben előzékeny magyar testvéreik vallásuknak vélnek szolgálatot tenni azzal, hogy a keresztelt zsidókat szerephez juttatják. Az is kétségtelen, hogy ezek nemcsak hogy nem mozdították elő a különben is teljesen megbukott asszimilációt, hanem méginkább elmélyítették az ellentétet zsidók és magyarok között, sőt az előbbiekkal szemben tanúsított több mint előzékeny magatartás ellentétet szült magyarok és magyarok között.

A megkeresztelt zsidók közül 1925-ben egy 24 éves nő tért vissza ősei hitére, aki azért fordított hátat a katolikus Egyháznak, hogy zsidóhoz mehessen férjhez.

Az asszimilációnak a zsidó-magyar vegyesházasságok Gyöngyösön sem tettek jó szolgálatokat. 1919-ben ezek száma az országban 1442 volt, Gyöngyösön egy sem fordult elő, 1919 után pedig évente átlag 1-2. Miután ezek leginkább meddők maradtak, a félvérek száma elenyészően csekély. Ez a nemkívánatos keveredés nem végzett nagyobb rombolást a szolidaritásában amúgyis gyengülő társadalomban, amelynek faji közömbössége különben veszélyt jelent a magyar faj jövőjének szempontjából. A kisszámú vegyesházasságokkal sem a magyar, hanem inkább a zsidó faj nyert, különösen akkor, ha magyar férfi vett el zsidó nőt, mert ez a férfi legtöbbször lagymatagon szemlélte faja sorsát, átpártolása csökkentette a faji együttérzést, sőt előmozdította annak meglazulását.

Míg Gyöngyösön inkább a felekezeti együttműködés volt az uralkodó jelző, addig a zsidóság a faji összetartás követésére méltó, sőt tündöklő példáit mutatva. A gyöngyösi származású Kaszab Aladár jótékony célra adományozott 400 millió koronából 3 milliót juttatott a gyöngyösi zsidókórháznak. 1922-ben Hirschl Antal azért hagyta minden vagyonát zsidó célokra, mert „...mikor a felekezeti hajsza megindult hittestvérei ellen, és az a sok méltatlan meghurcoltatás, mellőzés és lenézés, melyből az általánosítás elvénél fogva neki is mint zsidónak ki kellett vennie a részét, végképp elkésérítették az amúgy is nagyon érzékeny lelkét...”¹³⁾ A nagy vagyonból a Chevra Kadischának szeretetház céljaira 6 millió korona jutott. 1924-ben özvegy Hirschl Ignácné hagyott jelentékeny vagyont a Chevra Kadischának.¹⁴⁾ 1928-ban Hirschl Rozália és Antal halála után nagy házuk és 12 hold szőljük az öreg zsidók menedékházának jutott. A hagyatékot a Chevra Kadischa vette át és jövedelméből 10 öreg zsidót - köztük kilenc 80 évesnél idősebbet - látott el. A Chevra vezetősége a szeretetház épületét rendezte, ingyen orvosi rendelőt, fürdőszobát rendezett be és nemcsak a bennlakók ellátásáról és ruházatáról gondoskodott, hanem megszorult zsidó családok időleges élelmezéséről is.¹⁵⁾ Háláját Hirschl Antal és felesége iránt azzal róta le az izraelita hitközség, hogy a temetőben felavatta síremléküket. Arra az esetre, ha a Hirschl-féle szeretetház bármilyen okból megszűnnék, az Ungerleider család adományozott egy nagy értéket képviselő épületet.

Mint előtte sok más, milliós vagyont szerzett gyöngyösi zsidó, Rosenfeld Emil nagybirtokos, részvénytársasági igazgató is bebizonyította, hogy egész lelkével csak a zsidóság boldogulásán csüngött. 1934-ben bekövetkezett halála után

hatalmas vagyona rokonságán kívül részben már működő, részben pedig felállítandó zsidó intézményekre maradt. Gyöngyösi házait, ingatlanait, a Farkasmályban lévő pincéit felszereléssel együtt arra a célra hagyta, hogy Gyöngyösön zsidó árvaházat, menházat és szeretetházat, zsidó internátust, Gyöngyösoroszi-ban pedig zsidók számára nyári és téli üdülőtelepet, zsidó gyakorlati szőlészeti, kertészeti és földművesiskolát alapítsanak; gondoskodott arról, hogy Gyöngyösön zsidókórházat állítsanak fel a Chevra Kadischának, a Bikur Cholim Egyletnek, a Szandékol egyletnek, a zsidó Leányegyletnek, a Statusquo hitközségnek jelentékeny összegeket, míg a városi menháznak és a tűzoltótestületnek, amelynek 44 évig tagja és sokáig parancsnoka is volt, csak morzsákat juttatott. A menháznak és a tűzoltóknak adományozott részvényekről egy zsidó bank állapította meg, hogy számszerű forgalmi értékük nincsen.¹⁶⁾ A zsidó szolidaritás másik beszédes példáját 1937-ben özvegy Spitzer Lászlóné szolgáltatta, aki összes ingó és ingatlan vagyonát, beleértve gyöngyösi nagy bérházát és ecsédi birtokát, alapítványok létesítése céljából az autonóm izraelita hitközségnek hagyta. Noha Spitzer László a hagyatéktevő férje magyar földön szerezte hatalmas vagyonát, nemzsidó célokra semmit sem hagyományozott. A közelmúltban elhalt Pikler Gyula zsidó egyetemi tanár ecsédi villáját és birtokát is a gyöngyösi izraelita hitközség örökölte.

A már régebben Gyöngyösön élő, meggazdagodott és asszimilálnak tartott zsidóság mellett itt tenyésztett egy ismeretlen, évezredes hagyományokkal, fanatizmussal, babonával telített a faji elzárkózottság törvényeivel körülbástyázott múltból táplálkozó idegen világ, a bevándorlott és besompolygott keleti zsidók világa, amely megtelepedvén a magyar földön, saját fajának minden törvényét és célját itt akarta érvényesíteni. Bár itt élnek közöttünk, ezekről a galíciai zsidókról a gyöngyösiek azon kívül, hogy kereskednek, mitsem tudnak; ezek a galíciaiak sohasem lépnek ki a zárkózottság, a külön faji tenyészet magányából, amelybe csupa elnézésből és felekezeti türelemből hosszú évtizedekig még a hatóságok sem igyekeztek behatolni. Az imaházak körül elterülő gettó, a rituális fürdő és a jeshiva életéről a gyöngyösiek nem tudtak meg semmit, mert ez az idegen tenyészet még a hatóságoknak sem ad - sem kéréssel, sem panasszal - okot és módot arra, hogy megközelítse az ő külön világát. Konok fanatizmussal őrizte ez a hitfelekezetnek tartott külön világ a maga öncélú, külön faji törvényeknek alávetett életét és a Gyöngyösön megdöbbenő gyorsasággal elszaporodott galíciaiak, ha érdekből jól-rosszul meg is tanulták nyelvünket, feloldhatatlan és asszimilálhatatlan külön magot képeztek a lakosság testében. Kezükben külön fegyver volt a felekezeti jog, amellyel két előnyt is biztosítottak maguknak: az egyik a saját külön, minden államtól független szellemi államiságuk, amely kiterjed az egész földre, a másik a nekik kedvező felekezeti minősítés, amely nálunk a teljes jogú magyar állampolgárságot is hozzáajándékozta ráadásul, nem számolva azzal, hogy ennek a külön gettóvilágnak a magyarságéval merőben ellentétes céljai vannak.

A hatóságok előzékenysége folytán ez a zárt gettóvilág a gyöngyösiek előtt a mai napig mélységes titok maradt. Némi bepillantást enged a galíciai zsidók tör-

zsi életébe dr. Szalmásy Gyula városi orvosnak Gyöngyös polgármesteréhez 1942. március 20-án beadott jelentése:¹⁷⁾

„Közegészségügyi ellenőrzésem alkalmával 1942. évi február 17. napján a Gyalogi utca 15. házszám alatt az Orth. Izr. Hitközség fürdőhelyiségében és a Deák Ferenc u. 36. sz. alatti talmúdiskolában a következő szabálytalanságokat észleltem: 1. A fürdő közös fürdés célját szolgálja. Aknaszerűen kiképzett, betonfalazatú, 8 méter mélységű medencében, amelynek átmérője 5 méter, 1 méter mély vízben fürdenek. A medence fenekére csigalépcső vezet. Ehhez a közös fürdőhöz közös vetkőző szolgál, amely ugyanabban a helyiségben a medence pereme körül levő padokkal van megoldva. Egyetlen klozettfülke szolgál a fürdőhöz. Vízede nincs. Nincs külön férfi és női WC. Ez a minden higiénét nélkülöző és a közös vetkőzéssel fertőző (féreg és egyéb parazitás) betegségek terjedésének lehetőségét fenntartó intézet közegészségügyi szempontból káros. Ezért javasolom, hogy méltóztassék annak megszüntetése iránt intézkedni.”

„A talmúdiskola helyiségei porosak, padozatuk hézagos, nincs tisztán tartva. Iskola céljára egyáltalán nem felel meg, mert sem padok nincsenek, sem a helyiségek méretei nem előírásosak. Az óvoda célját szolgáló helyiségben a kályha nincs elkerítve. Mindenütt megdöbentő állapot van.”

„Fentírt állapot az 1876. évi XIV. t.-c. 154. §.-a szerint kifogásolt, káros következményei lehetnek közegészségügyi szempontból. Kérem fentnevezett el- len az eljárást megindítani.”

A hatósági orvos által javasolt eljárás most folyik.

Gyöngyös város előjárósága a zsidó hitközség ügyei iránt mindig megértő előzékenységet tanúsított. A főrabbinak lelkészi tiszteletdíjat utalt ki és a főrab- bi kérését, hogy ezt a város emelje fel, 1921-ben csak azért nem teljesítette, mert lelkészi tiszteletdíjak kiutalása a városnak nem kötelessége s mert a zsidó hitköz- ség tagjai olyan jómódúak, hogy a kérelem nem is indokolt.¹⁸⁾ Az orthodox főrab- bit, a zsidó szeretetház és egyéb hitközségi intézményeket a város természetbe- ni adományokkal segítette. 1922-ben a felsővárosi katolikus temetők között fekvő, régi, használaton kívül helyezett zsidótemető kisajátítására vonatkozó ta- nácsi előterjesztést a képviselő-testület a polgármester indítványára levette a na- pirendről, amivel a zsidó hitközségnek tett szolgálatot.¹⁹⁾

Az 1917-es nagy tűzvész után szükségessé vált városrendezés során a hit- község telke közepén utcát nyitottak, amelybe beleesett a leégett zsinagóga északi fala is. E miatt a régi falak felhasználásával a zsinagógát nem lehetett felépíteni, mert az új utca a telekből 190 négyszögölnyi területet vont el. A régi zsinagógát a tűz megkímélte ugyan, de a telket, amelyen a régi imaház állott, a városrendezés az orthodox hitközségnek juttatta. A neológ hitközség 10 éves fáradozás után el- ért annyit, hogy a zsinagóga telkének átadását az orthodoxok részére elodázták. A belügyminisztérium is megváltoztatta a városrendezési tervet, eltekintett az új utca nyitásától és engedményeket tett az orthodox hitközségnek átengedendő te- lek ügyében is. A Statusquo hitközség megállapodást kötött az orthodoxokkal,

amely szerint egy azonos értékű telket engedett át cserébe és 8000 pengőt fizetett nekik.²⁰⁾

1929-ben a városi képviselő-testület azzal könnyítette meg az új zsinagóga felépítését, hogy a kisajátításokat hatálytalanította és a Statusquo hitközség régi telkét osztatlan darabban ingyen adta oda.²¹⁾ Ezt az ajándékozást az egyik gyöngyösi zsidó újság nem a városi vezetőség előzékenységének, hanem inkább a politikai hangulat megváltozásának tulajdonította. A hitközség részére dr. Vajda Ármin elnök 1928-ban 400.000 pengő kölcsönt vett fel, de a zsidóság nem kívánta az építkezést a saját erejéből megvalósítani, hanem elvárta a várostól, hogy miután egyesek antiszemita kilengéseit erős kézzel elnyomta, most már jelentősebb adománnyal fog hozzájárulni az épülethez és ezzel fogja behegeszteni azokat a sebeket, amelyeket azok az emlékezetes kilengések egyes zsidókon ejtettek.²²⁾ A telken kívül a hitközség jelentős állami segílyt is kapott, Gyöngyös város képviselő-testülete pedig 1930. június 14-én tartott rendkívüli közgyűlésén ezt az egyhangú határozatot²³⁾ hozta:

„...Gyöngyös város képviselő-testülete a pénz- és gazdasági szakosztály, valamint az állandó választmány javaslatára határozatilag kimondja, hogy a gyöngyösi Statusquo izr. hitközség által a Gyöngyösi Takarékpénztár Egyesülettől, Gyöngyösi Bank Rt-től és a Magyar Általános Takarékpénztár gyöngyösi fiókintézetétől felveendő 30.000 pengős, azaz harmincezer pengős, a Nemzeti Bank kamatlábát 4-5%-kal meghaladó kamattérítésű kölcsönéért készfizető kezességet vállal azzal, hogy Gyöngyös m. városnak ezen szavatossága ezen véghatározatnak a törvényhatósági jóváhagyásnak napjától számított 5 évig áll fenn, mely időponttal a város szavatossága megszűnik. Egyben Toldi József v. képviselő indítványára az izraelita templom építésére segélyként 6.000 P. azaz hatezer pengőt megszavaz s ezen összeget az 1931. évi rendes költségvetésbe beállítani rendeli, mely összeg a jóváhagyástól számított egy év elteltével lesz utalványozandó...”

1929-ben a főrabbi, a zsidó hitközség és a város képviselői megtették az első kapavágást az új zsinagóga építéséhez. Ennek tervét Baumhorn Lipót fővárosi építész készítette el, az építkezést pedig Lukács Lipót budapesti vállalkozó végezte 305.000 pengőért, aki a Gyöngyösi Cementárúgyár és Építési Vállalat Részvénytársasággal társulva felépítette Gyöngyös egyik legszebb épületét, amely Magyarország legnagyobb zsinagógái közé tartozik. A felavatás nagy ünnepek között, a gyöngyösi hatóságok képviselői, dr. Bernstein Béla nyíregyházai, Roth Samu sátoraljaújhelyi, Lemberger Ábrahám nyírbátori főrabbi jelenlétében, 1930. szeptember 16-án történt.

Gyöngyös polgármestere azon kívül, hogy mindenkor jóindulattal fogadta az izraelita hitközségnek a városhoz intézett kérelmeit, a jó egyetértés és zavartalan együttélés előmozdítására szükségesnek tartotta azt, hogy a zsidóság vezetőivel sűrűn érintkezzék és ünnepélyein megjelenjen. A numerus clausus-törvény miatt külföldön tanuló zsidófiúk segélyezésére 1924-ben, Hevesi Simon budapesti főrabbi és Szabolcsi Lajos az Egyenlőség szerkesztője jelenlétében tartott estélyen úgy a város polgármestere, mint a kerületi nemzetgyűlési képviselője megje-

lent.²⁴⁾ 1927-ben az izraelita hitközség Feigl L. Hermann, Kohn Sámuel pesti főrabbi, zsidó történetíró rokona, Hevesmegye törvényhatósági bizottságának tagja, a Magyarországi Statusquo Izr. Hitközség Szövetségének egyházi társelnöke²⁴⁾ és gyöngyösi főrabbi, lelkeszi működésének 30 éves évfordulóját ünnepelte. Dr. Puky Árpád polgármester küldöttség élén lakásán kereste fel az ünnepeltet és rámutatva érdemeire, a gyöngyösi polgárság tiszteletének és nagyrabecsülésének adott kifejezést.²⁵⁾

A város fejének a zsidósággal szemben tanúsított előzékeny magatartása, amelyet a minden téren túltengő zsidóság nagy hatalma, közéleti súlya és a zsidó városi képviselő-testületi tagok nagy száma indokolhatott, nem találkozott a lakosság osztatlan tetszésével. Annál kevésbé, mert a zsidó sajtó kihívó hangja, a zsidóság viselkedése arra engedett következtetni, hogy 1919 után, miután első megdöbbenésük elpárolgott, a gyöngyösi zsidók nemcsak előbbi hatalmuk visszaszerzésére, hanem annak növelésére is törekszenek. Mindig akadtak közöttük, akik az őslakosság érzelmeit semmibe véve, olyan szavakra vagy tettekre ragadtatták magukat, amelyek arra vallottak, hogy a zsidóság nincsen tisztában a gyöngyösi népnek 1919 óta megváltozott érzelmeivel.

1924-ben egy Galíciából bevándorolt zsidó zaklatta fel a türelmes gyöngyösi közvéleményt. A város minden keresztény magyar polgára - írta a fajvédő lap - „ökölbeszorított kézzel beszél a zsidó szemtelenség és felfuvalkodottság azon megdöbbenítő megnyilvánulásáról”, amely egy rendőr feljelentésében van egyszerű szavakba foglalva:

„Feljelentés bűnügyben.

Gyöngyös, 1924. március 29.

Alulírott Rákosi József államrendőrségi detektív bemondása alapján jelentem, hogy Sárkány József nős, izraelita, Gyöngyös Vachot Sándor utca 248. szám alatti lakos a következőt követte el:

Fenti napon d. e. 11 óra 30 perckor a Sz. Bertalan-templomban, esketési szertartás alkalmával hangos beszélgetéssel zavarta a szertartást, amin az ottlévők megbotránkoztak. Majd később a lábát gúnyos módon felemelve, szándékosan és gúnyosan szelet eresztett, majd pedig látván a megbotránkozást, eltávozott.

Treso János, államrendőr.”

A felháborító eseményről, amely sokáig izgalomban tartotta a várost, az egyik keresztény lap így emlékezett meg:²⁷⁾ „...A becstelen tett, amely eszünkbe juttatja a kommün alatti templomgyalázásokat, processziók és istentiszteletek botránnyos megzavarását, a legnagyobb nyilvánosság, sok tanú előtt történt. Az esketést végző Urbán káplánnak kétszer is félbe kellett szakítania a szertartást a zsidó botránnyos viselkedése miatt. Igen csodálkozunk azon, hogy a jelenlévők közül nem akadt senki, aki a komizságot a helyszínen méltó módon megtorolta volna. De reméljük, a megtorlás nem marad el, noha értesültünk arról, hogy a templomgyalázó érdekében egyes fajsorsosok megmozdultak. Avval gondolják a fajta kiváló reprezentását megmenteni, hogy bedugják, régen gyakorolt és sok-

szor bevált recept szerint, mint nem épelméjűt valami szanatóriumba. Az egész jóézésű társadalom nevében tiltakozunk az ellen, hogy az ily tett elkövetője szárazon menekülhessen. Ha valaki közölünk arra vetemedett volna, hogy a zsinagógában hasonló dolgot kövessen el, azóta már tele volna a világ a fehér terror hírével és megmozdult volna az egész zsidóság a bűdösbürkösdi hitközségtől kezdve egész a Népszövetségig...”

A templomgyalázó Sárkány József zsidó borügynököt a gyöngyösi járásbíróóság tettéért 1 hónapi fogházra és 100.000 korona pénzbüntetésre ítélte, az egri törvényszék pedig helybenhagyta az ítéletet.²⁸⁾ De a főtemplom megcsúfolása miatt haragra gerjedt társadalomban a megtorlás után is növekedett azoknak száma, akik kétségbevonták, hogy a zsidósággal tartós összhangban, zavartalan békében együtt lehet élni. A fellángolt antiszemitizmust pedig csak szította annak a híre, hogy ekkor már le merték tépni a keresztet a budapesti egyetemi tantermek falairól.

¹⁾ Bosnyák Zoltán: A zsidókérdés, 32-33. ²⁾ Újvári Péter: Magyar Zsidó Lexikon, 54., 68-69. ³⁾ U. o. ⁴⁾ Schulek Tibor: A zsidókeresztényekről. 3. lap. ⁵⁾ U. o. 4. lap és Milotay István: Fajok harca, világok harca c. cikk az Új Magyarország 1937. évi 271. számában. ⁶⁾ U. o. ⁷⁾ Lépes Andor: Zsidók keresztény álarcban, 28-29., 36. és 43. ⁸⁾ Schulek, id. m. ⁹⁾ Zsidó Szemle, közli Bosnyák Zoltán, id. mű, 34. ¹⁰⁾ A felsővárosi plébánia anyakönyvei szerint. ¹¹⁾ Az alsóvárosi plébánia anyakönyvei szerint. ¹²⁾ A. ref. egyházközség adatai. ¹³⁾ Hevesmegyei Lapok, 1922. január 25. ¹⁴⁾ U. o. 1924. december 17. ¹⁵⁾ Gyöngyösi Lapok, 1928. március 3. ¹⁶⁾ V. ö. a szerzőnek A Gyöngyösi Tűzoltó- és Mentőtestület története c. könyvével, 84-85. ¹⁷⁾ A hatósági orvosi vizsgálatnál szerző mint tanú volt jelen. ¹⁸⁾ 1921. évi városi jk., 356/XXXAI. sz. ¹⁹⁾ 1922. évi városi jk., XXIV/333. sz. ²⁰⁾ Gyöngyösi Lapok, 1928. február 25. ²¹⁾ 1929. évi városi jk., III/100. sz. ²²⁾ Gyöngyösi Lapok, 1928. szeptember 1. ²³⁾ 1930. évi városi jk., IX/226. sz. ²⁴⁾ Hevesmegyei Lapok, 1924. évi 8. sz. ²⁵⁾ Kempelen Béla: Magyarországi zsidó és zsidó eredetű családok, II. 25. ²⁶⁾ Gyöngyösi Lapok, 1927. június 11. és 1928. február 15. ²⁷⁾ Gyöngyösi Néplap, 1924. április 12. ²⁸⁾ Gyöngyös és Vidéke, 1925. március 1. és november. 1.

IX.

A gyöngyösi képviselő-testület az egyetemi numerus claususért. - Az antiszemita sajtó harca a zsidóság szellemi túltengése ellen. - Zsidó tanulók az iskolákban. - A gyöngyösi zsidók túlsúlya a szabad értelmiségi foglalkozásoknál.

Trianon után az ország csonkasága olyan intézkedéseket tett szükségessé, amelyek az értelmiségi pályák felé igazodók számát megfelelően korlátozzák és a lakosság minden rétegének a jogegyenlőség alapján, egyenlő mértékben biztosítják az egyetemi tanulmányok lehetőségét. Egy országban sem fordult elő az, ami a magyarországi orvosi fakultáson megtörtént, hogy az 5%-os zsidó kisebbség egymaga több orvostanhallgatót termeljen ki, mint a többi 95%. Már az 1918-as összeomlás előtt aggályosnak tartotta a nemzeti közvélemény azt a tünetet, hogy a zsidóság egymaga ki tud állítani annyi diplomás embert, amennyi a hivatalok és kulturális intézmények vezetésére, betöltésére elegendő.¹⁾ A zsidóság társadalmi elhelyezkedése egy országban sem volt oly kedvező, mint nálunk; a zsidóságnak 68.2%-a a polgársághoz és értelmiséghez számít ma is, a proletariátus vezetésére a zsidók törekszenek ugyan, de súlyos munkájában nem vesznek részt, az alantas munkát magyarok végzik el, a magyarságnak pedig csak 5%-a számít az értelmiséghez. Különösen kirívó volt e tekintetben a helyzet Gyöngyösön, ahol a szabad értelmiségi pályákat túlnyomórészt zsidók szállották meg.

Miután a zsidóság a szükséges anyagi eszközöket jóval könnyebben tudta előteremteni, mint a Trianon után koldusbotra jutott, fiait a főiskolákon neveltetni nem tudó magyar értelmiség, a zsidóság alsóbb rétegei is szellemi pályákra szánták és a főiskolákra küldötték fiaikat. A forradalmak alatt gyöngyösi példák is igazolták, hogy ezekből az elemekből származtak azok az egyének, akiket különösen a keleti zsidóknál túltengő történeti vágy a minden áron való érvényesülés felé űzött, az állami és társadalmi rend rovására is. A megszaporodott és alacsonyabb rétegeiben is meggazdagodott zsidóság az összeomlás után is készen állott az egyetemi pályák birtokbavételére és a magyar értelmiség abban a veszélyben forgott, hogy megfelelő kormányintézkedések hiányában még inkább háttérbe szorul.

A magyar értelmiség válságos helyzetének felismerése arra indította a gyöngyösi fajvédőket, hogy a numerus clausus érdekében mozgalmat indítsanak a városi képviselő testület tagjai között. A mozgalom sikerrel járt, úgyhogy már 1920. június 17-én a városi képviselő-testület rendkívüli közgyűlése Kornits Antal és társai városi képviselők következő indítványát vehette tárgyalás alá:

„Tisztelt városi képviselő-testület! Alulírott városi képviselők távol minden gyűlölettől és szenvedélytől s csakis a magyarság jogos védelmét tartva szem előtt, mély tisztelettel kérjük a képviselő-testületet, méltóztassék sürgősen odahatni és a nemzetgyűléshez felírni, hogy a zsidó faj, bármilyen vallású legyen is

egyedében, az összes főiskolákon csak abban az arányban vehessen részt, amely arány a Magyarországon lakó zsidóság és a többi lakosság összessége közt fennáll.”

„Ez a kérelem az élet minden terén félreszorított, minden jóságában kiját-szott magyar faj kétségbeesett segélykiáltása ahhoz a nemzetgyűléshez, melynek képviselői a kereszténység és magyarság jelszavaival jutottak a törvényhozói méltósághoz.”

„Az 1848-ban és később 1867-ben hazánk sorsának intézői úgy vélték az elmaradt Magyarországot beállítani a nyugati nemzetek sorába, hogy közös munkába hívtak minden energiát. Így született meg a történelmi szükségből az egész Európában páratlanul álló korlátlan politikai és társadalmi liberalizmus. Ez a liberalizmus annyira csak az állam egészét nézte, hogy a magyarság védel-mét, megszervezését az államon belül csaknem teljesen elmulasztotta. Egy misz-tikus asszimilálás képzelgésétől megtévesztve engedte, hogy Magyarországon úr-rá lehessen minden idegen törtető, így az egész külön morállal, eszközzel és szoli-daritással dolgozó zsidó faj egypár évtized alatt elfoglalta a gazdasági, művészi, irodalmi élet minden stratégiai pontját és sajtójával a politikában kizárólagos hatalommá lett. Főiskoláink, művészetünk, irodalmunk, színházaink és sajtónk a zsidó faji ideológia harcos szerveivé züllöttek, kereskedelmünk, bankjaink, piacaink a zsidó imperializmus hatalmas bástyái lettek.”

„A magyar idegen és kizsákmányolt szolga lett ezer éves munkával, vérrel, fájdalommal szerzett hazájában.”

„A háború és a rákövetkező két, forradalomnak kendőzött mozgalom meg-mutatta, hogy minden asszimilálási törvény képzelgés a magyar fajra. A zsidóság külön faj, mely külön morállal és engesztelhetetlenül külön szolidaritással törek-szik Magyarországon az impériumra. Ez természetes tudományi és történelmi igazság, melyet a becsületes ember le nem hazudhat.”

„Mi nem akarjuk elnyomni őket. Mi nem akarjuk a jogos megtorlás pallo-sát emelni azok felé, akik a legnehezebb órákban támadtak a magyarra, mely öt éven át önzetlen hősiességgel védelmezte vagyonszerzésük rohanó diadalát. A mi kérésünk védelmet akar, hogy egyik faj se nyomhassa el a másikat s a nyugati nemzeteknél azok sem akartak mást e téren, akik a legszélesebb liberalizmussal dolgozták ki a kisebbségek védelmének teoriáját.”

„Mi nem felekezeti okokból indulunk ki, sőt nyomatékosan kívánjuk, hogy a zsidó, bármily keresztény vallású legyen is, faji elbírálás alá essék.”

„A numerus clausus megvalósítását úgy az egyetemeken, mint az összes fő-iskolákon úgy kérjük megvalósítani, hogy minden évben az egyes pályákra tö-rekvő és minden évfolyambeli egyedek vétessenek számba és amennyiben a zsi-dóság a jövőben külön főiskolát állítana fel, a felekezeti főiskola növendékei is beszámíttassanak az országos számba, mert a fő cél a kenyérkereső pályák or-szágos védelme. Azokra a pályákra, melyeken most a zsidóság túltengő arányban van, mindaddig zsidó ne engedtéssék, amíg a helyes arányszám létre nem jön.”

„Tisztelettel kérjük továbbá a nemzetgyűlést, hogy a numerus clausus el-vét a középiskolákra is kiterjessze.”

„Tisztelt képviselő-testület, tudjuk, hogy sokan a kivitel lehetetlenségével és egy gazdasági katasztrófa fenyegetésével akarják kikerülni a nemzeti védelem ezen elengedhetetlen törvényét. A katasztrófa már meg volt és soha sem volt alkalmasabb történelmi pillanat egy bátor kezdeményezésre, mint most, amikor úgyszólván egész gazdasági és kereskedelmi életünk romokban hever.”

„Menjen lassabban az újjáépítés munkája, de legyen szilárd alapja a magyarság jövőjének.”

„A közhangulat Magyarországon máról-holnapra változik, s a faji öntudat és szolidaritás a magyarságnál még egy hosszú történelmi nevelésre vár. Ha törvényekkel nem szabunk korlátokat az egyéni akaratnak, *a magyarság elveszett.*”

„A magyar jövő, a magyar ifjúság érdekében kérünk, követelünk. Annak az ifjúságnak az érdekében, mely az öt éves világháború alatt nem a tréncoksi-kon bűjt, nem szanitécként kímélődött kórházakban, nem lett alkalmatlan rokonfajú orvos elnézéséből, nem volt dús jövedelme a gazdasági központokban, nem gyűjtött garmadákban milliókat hadseregszállításból, hanem csodálatos hősiességgel adta fiatal életét, idegeit, minden energiáját a hazai küszöb védelmére és most sem kíván egyebet, minthogy otthon legyen hazájában, ahol a mindenéből kijátszott magyarság jövőjéért dolgozhassa át életét.”

„Tisztelt képviselők! A magyarság legszükségesebb, elodázhatatlan védelmét kérjük Önöktől. Lehetséges volna-e, hogy hiába kérünk?”²⁾

Erre az indítványra a városi tanács szintén javaslatot tett,³⁾ mire a képviselő-testület ezt a határozatot⁴⁾ hozta: „...Minthogy úgy ezen, mint minden más hasonló országos érdekű s politikai vonatkozású ügyekben tárgyalni s állást foglalni az 1886. évi XXI. t. c. 2. §-a értelmében csak a vármegyei és városi törvényhatóságok jogosultak, a képviselő-testület jelen határozatával kéri Heves vármegye törvényhatóságát, hogy ezen beadványban foglaltakat, mely nemcsak az azt aláíró v. képviselők, de a jelen gyűlésen nagy számban megjelent v. képviselők egészének akarata és óhaja is, tegye magáévá, amellet foglалjon állást s hasonló értelemben feliratilag forduljon a Nemzetgyűléshez, hogy a beadványban foglaltak mielőbb törvényes intézkedésekkel valósítassanak meg...”

A trianoni Magyarországon a statisztika érettségizett, sőt főiskolát végzett egyéneket mutatott ki még a napszámosok és házicselédék között is, nem is szólva az értelmiségi munkanélküliek nagy táboráról és arról, hogy az értelmiségi fiatalság úgy a tisztviselői karban, mint a szabad foglalkozásoknál reménytelenül alacsony, a zsidóságot meg sem közelítő életszínvonallal, lassú előrehaladási lehetőségekkel volt kénytelen beérni. Jött a leépítés, a B-lista és az ettől való félelem, a szűk megélhetést biztosító állásokhoz való ragaszkodás, az elhelyezkedés reménye az értelmiség nagyrésztét még attól is visszatartotta, hogy az egész országot foglalkoztató zsidókérdésben állást foglaljon. A zsidók között nem voltak B-listások, menekültek és vagonlakók, tönkrement urak, akik házukat, birtokukat eladták, hadikölcsönbe fektették és elvesztették, nem voltak köztük a trianoni országvesztés hajótöröttjei, állástalan, elhelyezkedésre váró diplomások, akik évekig éltek családjaik nyakán, mert az ország nem tudott kenyeret adni nekik.

A zsidóság a trianoni országban is megtalálta életlehetőségeit, míg a magyar értelmiség lába alól kihúzták a gyékényt és azt tanácsolták neki, hogy széledjen szét a világban, hiszen nincs benne közgazdasági érzék, nem tud alkalmazkodni a változott viszonyokhoz. Gyöngyösön is akadtak, akik elmentek Kisásziába gyöngyösi munkásokkal vasutat építeni a töröknek, de a legtöbb mégis itthon maradt, mert útiköltsége sem volt. A város sem tudta alkalmazni, még a legszerényebb napidíjasi állásra sem, ezt a sok szerencsétlent, akik családjaik támogatásával várták a jobb időket. Ebben a korban, amikor a magyar értelmiség részére vagyonmentő vásárokat rendeztek és eladták régi úri családok összegyűjtött ingóságait amikor a magyar értelmiség csaknem minden szociális és kulturális igényéről kénytelen volt lemondani, az állásra váró, lézengő értelmiségi tömegek, ha nem is voltak előbb antiszemiták, a kétségbeesés felé hajló elégedetlenség fegyvereit fenték azok ellen, akik a magyar tragédia legszomorúbb éveiben is meg tudták őrizni előbbi életszínvonalukat. A gyárak és bányák ezrével bocsátották el a magyar munkaerőt és azt a szomorú utat, amelyet a magyar értelmiség befutott, az öngyilkosok százai jelezték.⁵⁾ „...Soha ennyire nem szórta szét a nyomorúság, a történelem vihara a magyarságot a nagyvilágban, mint mostanában, és szórja, sodorja, feltartóztathatatlanul újabb és újabb tömegekben, mint a pelyvát...” írja a Trianon utáni idők krónikása⁶⁾ a talajt vesztett értelmiség válságáról.

Mégis akadtak, akik ezt a válságot nem érezték át. A Gyöngyösi Alapítványi Közkórház a megürült segédorvosi állást, noha voltak magyar pályázók is, egy szabadkőműves zsidóval töltötte be. Amikor pedig ez az egyén jobb állásra tett szert és lemondott, helyére a kórház ismét zsidót, és pedig olyant ültetett, aki a szükséges tanulmányokat még nem is végezte el. Mialatt ez a zsidó segédorvos a fővárosban szigorlatozott, egy erdélyi menekült magyar orvos helyettesítette őt.⁷⁾ A zsidóság nem vett tudomást a magyar értelmiség bajairól és amikor a magyar országgyűlés már a numerus clausus-törvény eltörléséről tanácskozott, több képviselő statisztikát közölt, amely szerint a zsidó vállalatok egy másik numerus clausust tartanak be s ez vagy teljesen kiszorítja, vagy pedig a legkisebb mértékben juttatja kenyérhez a magyarokat. A gyöngyösi zsidó birtokosok szintén zsidó fajvédelmi politikát folytattak: 1928-ban a gyöngyöshalászi Téven-uradalom, az atkári Rosenfeld-uradalom, a Gyöngyösi Népbank jókúti, a Gyöngyösi Forgalmi Bank atkári, a Grússner-család markazi, Fleischmann Henrik domoszlói, özvegy Molnárné horti birtokainak és a Grússner-féle olgamajori gazdaságnak intézői, köztük olyanok, akiknek érettségijük is alig volt, valamennyien zsidók voltak; a markazi zsidó intéző magyarul is alig tudott, a diplomás magyar gazdatisztek pedig százszámra lézengtek állás nélkül.⁸⁾

Gyöngyös fajvédő sajtója nemcsak az egyetemi numerus claususért harcolt, hanem annak általános kiterjesztéséért is. Követelte, hogy a törvény terjedjen ki a közigazgatási, politikai, tanügyi, kulturális, pénzügyi, kereskedelmi, ipari és gazdasági életre is akként, hogy a zsidó mindenütt csakis országos nemzetiségi számarányának megfelelően juthasson szerephez, nyerhessen állásokat.

Annak a nemzetpolitikai elvnek megfelelően, hogy „...minden állam első gyakorlati programpontja csak egy lehet: az államalkotó fajt idegen elnyomástól saját hazájában megőrizni, azt lehetőleg úgy gazdaságilag, mint szellemileg erősíteni és fejleszteni...”⁹⁾ a fajvédők gyöngyösi lapja azoknak a követeléseknek szószólója lett, amelyeket a csaknem két évtizeddel később hozott zsidótörvények a teljesülés küszöbéig juttattak el. Abban a meggyőződésben, hogy az állam minden polgárának egyenlő jogokat biztosítani akaró készsége csak addig a határig terjedhet, ameddig saját léte nem forog kockán, ez a vidéki lap bátran hirdette a felfogást, hogy a kritikus időkben más fajok bajaival törődő nemzetre a megsemmisülés vár; ha pedig van nemzet, amelynek ez elsősorban létérdeke, akkor az 1918/19-ben történtek után ez a nemzet elsősorban a magyar. A gyöngyösi fajvédők szembeszállottak minden, a törvény enyhítését célzó kísérlettel és nyíltan hirdették, hogy minden megmozdulást figyelemmel kísérnek és ha kell, meg is akadályoznak.¹⁰⁾

Eltekintve a helyi lapjaiban megjelent magyarkodó szólamoktól, a gyöngyösi zsidóság a Trianon utáni idők magyar bajai iránt kevés érdeklődést tanúsított, sőt a nacionalista magyarság követeléseivel, ha azok az ő érdekeivel nem egyeztek, szembe is helyezkedett. A Gyöngyösi Kereskedelmi Csarnokban 1921 telén pesti vendégek előtt a gyöngyösi zsidófiúk és lányok héber költeményeket szavaltak, héber dalokat énekeltek, egy közelebbről meg nem nevezett zsidó kulturális célra pedig Rosenfeld Emil 10 hold szőlőt adományozott.¹¹⁾ A zsidó hitközség kultúrestélyéről, amelyet a zsidó egyetemi hallgatók felsegélyezésére 1924-ben rendezett, az egyik keresztény lap is elismeréssel szólt. A gyöngyösi zsidó sajtó pedig nemcsak helyeselte, hogy a hazánkat a külföld előtt hátrányos színben feltüntető numerus clausus-törvényt a kormány enyhíteni igyekszik, hanem bejelentette azt is, hogy ezt a népszövetségi tanács előtt már szóvá tett törvényt a zsidók visszatetszéssel és ellenszenvvel nézik, sőt harcolnak is ellene.¹³⁾

Míg a zsidólányok által rendezett Kis József-matinén és a Gyöngyösi Kereskedelmi Csarnokban tartott Színházi Élet-estélyen a keresztény magyar értelmiség köréből is többen szükségesnek tartották a megjelenést, addig a Nemzeti Színház művészeinek dr. Vass József miniszter fővédnöksége alatt megtett propaganda-körútján az egyke ellen tartott előadásáról a zsidók távolmaradtak, mert a szereplő Bakó László színművészt ébredő magyarnak tartották. Tudták pedig, hogy a fővédnök éppen az a miniszter, akit a gyöngyösi zsidók előbb annyira körülrajongtak, hogy elriasztották mellőle a magyarokat¹⁴⁾: „...Bánták is ők, hogy a kudarc a miniszter kudarcra is lesz, hogy a részvétlenség a miniszter elleni tüntetést is rejti magában. Itt a fajta dühe és mérge ömlött el egyszerre minden zsidón s az elfelejtetett velük mindent és mindenkit...” „...A nemzet legelső színházának legelső művészeit bojkottálták, a legfőbb nemzeti probléma megfejtése nem érdekelte őket. Senkit sem közülik. Sem azt, aki folyton konzervativizmussal hozakodik elő s hazafias szólamoktól terhes, aki Árpádra esküszik, éppúgy, mint aki szabadkőműves, vagy nemzetközi, vagy Palesztina felé pislog. Vagyis egyformák! Mind és maradék nélkül. Zsidók érzésben, lélekben, vágyban, méregben, bosszúban, mindenben. Bakó Lászlót bojkottálják? Mint ébredőt és

mint Beregi Oszkár kifricskázóját? Tudják, hogy ki ez a Bakó a magyarságnak? Akinek a cipőjéig nem ér fel az ő lúdtalpú, trampli Adoniszuk, a cionista és kommunista Beregi Oszkár?...”¹⁵⁾ Az élehangú kioktatásra a zsidóság kormánytámogató szócsöve azt válaszolta, hogy Bakó előadásán jelen volt annyi zsidó, amennyi a numerus clausus szerint számarányának megfelel. A heves sajtóvita során a keresztény lap ezt a képet festette a zsidóságról:¹⁶⁾

„...legnagyobb faji gyengéje, hogy nem tűri sem a kritikát, sem róla az igazság nyers és kendőzés nélküli megírását. Valósággal az a felfogása, hogy «Hódolat illet meg, nem bírálat!» Nincs és nem is volt a világnak még egy népe, vagy nemzete, mely a kritikát oly kevéssé tűrte és engedte volna, mint a zsidóság. Itt akár tárgyilagos valaki, akár ok nélkül gyűlölködő, egyformán kijár neki az antiszemita jelző és egyformán magára vonja a zsidóság haragját. Ez a vad és mértéktelen felfogás a zsidóság egyik legnagyobb átka, enélkül az ő történelmük másképpen alakult volna s ez lesz egykor - ha a zsidóságot nagy katasztrófa éri - ennek a katasztrófának legfőbb szülője...”

Megrótta dr. Somogyi István lapja^{16a)} az előadáson gyéren képviselt értelmiséget is:

„...Hol voltak? Őket sem érdekelte a dolog? Hát ez az intelligencia tolja fel magát a nemzeti érzés patentírozott hordozójává? Ez a kortyondi társaság, ez az álmos tömeg, amelynek mindenre van pénze, csak erre nincs? Ennek sem kell a művészet? Hát mi kell neki? Hiszen ősei örökét - lelkiekben is - régen elvesztegette, hogy akar az ilyen érzésekkel egy ország vezető eleme lenni?...”

1930 körül a gazdasági válság a mélypontját érte el, a liberális gazdasági rend pedig legszebb virágzásában volt. A statisztika szerint 1897 volt a munkanélküli diplomások és 7684 az érettségizett munkanélküliek száma, ezenfelül pedig 1728 diplomás férfi és 2192 diplomás nő, mint eltartott élt rokonainál. Diplomások elmentek napszámosnak, házicselédnek és voltak, akik orvosi vagy ügyvédi oklevéllel zsebükben lépcsőházat mostak. A munkában lévő 30-39 éves férfiak között pedig 10 százalék zsidó és csak 3,2% római katolikus, a 40-49 éves férfiak között 12,4% zsidó és csak 3,4% római katolikus volt, azaz Csonkagyarország 5,1%-nyi zsidósága 10, illetve 12,4%-kal tudta képviseltetni magát a diplomás munkahelyeken, míg a 64,9% katolikus lakosság csak 3,4%-kal.¹⁷⁾ Ugyanakkor pedig nemcsak a zsidók, hanem kormánypárti képviselők is úgy nyilatkoztak, hogy a numerus clausus-törvény eltörlését a békerevízió sürgeti, mert az ország csak ezen az úton tudja megnyerni a reakciós kormányrendszerekkel nem rokonszenvező nyugati demokráciák közvéleményét.¹⁸⁾ A zsidó propaganda szervei a magyarság legérzékenyebb, legfájóbb pontján, a revízió kerestül készítették elő a talajt a numerus clausus eltörlésére, hogy a zsidóság az integritás nevében verhesse ki a magyarságot az egyetemeken, gyárakban és bankokban még megmaradt pozícióiból.¹⁹⁾ 1928 februárjában a magyar képviselőház, a numerus clausus törvényének hatását és eredményét megváltoztatandó, valóban annak módosításáról tanácskozott és a szónokok beszédei, de magának a kormánynak kijelentései is arra engedtek következtetni, hogy ennek a törvény-

nek megváltoztatása az országon kívüli hatalmi tényezők nyomására, tehát erőszakra történik.

Ez ellen a gyöngyösi keresztény sajtó is tiltakozott. Dr. Somogyi István katolikus lapja hangoztatta,²⁰⁾ hogy a numerus clausus törvény nemcsak a magyar élni akarás ösztönéből fakadt, hanem egyszersmind a megbántott faj megtorló intézkedése is azok ellen, akik meggyalázásának okai és előidézői voltak. „...Nem akarunk több forradalmat látni, nem akarjuk faji géniusunk további sorvasztását túrni, nem akarjuk a keresztény fiatalságot az útszélre dobva tudni, hanem az volt a cél, hogy a megmenekült életösztönével lerakjuk egy olyan nemzeti és keresztény ország alapját, amelyet a patkány jellemek és sötét lelkek nem fognak még egyszer az örvénybe taszítani...” Abban a városban, ahol a szerényen fizetett tisztviselői pályák kivételével, az összes értelmiségi pályákat zsidók szállották meg, legalább a keresztény sajtónak kellett nyíltan hangoztatni azt, hogy „...igenis a numerus clausus törvénye a zsidóság mint faj ellen készült, annak terjeszkedési és hódítási lehetőségeit akarta meggátolni, a magyar és keresztény elem megvédésének és talpraállításának törvénye volt az ellen az elnyomás, az ellen a mammutarányú terjeszkedés ellen, amellyel a zsidóság itt pár évtized alatt minden boldogulási és megélhetési lehetőséget elkaparintott előle...” A zsidóság kezére 5 és fél millió hold magyar föld került, de a világháborúban a hadiszállítási bűnügyek 1018 vádlottja közül 741 volt a zsidó, 106 a nemzetiségi és 171 a magyar, a zsidóság a hadiszállítások körüli csalásokból és visszaélésekből 73% -ig vette ki részét és míg az értelmiségi pályák közül az ügyvédi pályán 20 év alatt a magyarság szaporodása 12,5%, addig a zsidóké 216,9% volt.²¹⁾ Most pedig, panaszkodott a gyöngyösi katolikus lap, a képviselőház a törvény felravatolásáról tárgyal, lehull a védőbástya, kövei a magyar faj gyermekeire hullanak, akiknek feje felett „megszólal az Alliance Israélite diadalmas harsonája, hogy elnémítsa hangját ama halálharangnak, melyet saját fajtája felett kongatott meg egy gyatra és gerinctelen nemzedék.”²²⁾

1928 októberében annak hatása alatt, hogy Budapesten zsidók és mindenféle, kommunista érzelmű csőcselék napokon keresztül orvtámadásokat intéztek a keresztény magyar diákok ellen, a gyöngyösi katolikus lap felháborodva tette szóvá az eseményeket. A zsidók - írta a lap²³⁾ - „...kidülledt szemmel, habzó szájjal, izgalom és gyűlölettől félőrültre válva rikoltották a kétezer éves ősi jelszót: vesszenek a keresztények,...bitang keresztények,... gazember keresztények... Az örök Ahasvérus levetette álarcát, melyet alig egy évtizede egy nagy magyar feleszmélés reggelén magára öltetni kényszerült s megmutatta igazi arcukat a keresztény magyarságnak, piacra vitte, utcára hurcolta vágyait, törekvéseit, az őket összefogó, eggyé olvasztó nagy eszmét, a kereszténység, a magyarság halálos, nem felejtő, nem múló és nem csökkenő gyűlöletét...” Ugyanakkor az országgyűlésen zsidó képviselők gyalázkodtak a diákok ellen és „...velük tartott a jellemtelen és hitvány keresztényeknek, ennek az áruló és undorító rétegnek az a statisztika tömege, mely egyforma odaadással szolgáltatja számukra a kart, akár a Csikágó mélységeiből búvik elő, akár a szakszervezetek páriáinak pénzén jut közéleti szerephez, akár a szabadkőműves páholyok patkányodúiban fonja kö-

telét a keresztény magyarság nyakára...” Elkeseredett hangon tette szóvá a gyöngyösi lap, hogy a rágalmazás, gyalázkodás és ütlegetés e viharában sem a törvényhozás, sem a társadalmi egyesületek, sem a politikai pártok nem állottak a diákság mellé, csendben maradtak a fajvédelem előharcosai, amikor a magyar egyetemi ifjúságot a csatornalakók, bűnözők és dühöngő zsidók hajsolták, verték és köpdösték a főváros utcáin, amiből arra lehet következtetni, hogy 1918 és 1919 eseményeit, ha a dolgok így folynak tovább, javított kiadásban meg lehet ismételni. A zsidók érdekében, tette hozzá dr. Somogyi István újságja, „...még miniszter is megsuhogtatta a hatalom pallosát a renitens tanári kar feje felett, de a magyar diákság hiába nézett feszült várakozással és bízó reménységgel a dunaparti palota felé...”²⁴⁾

Gyöngyösi példák is igazolták, hogy a helyi keresztény sajtó szenvedélyes hangja nem volt indokolatlan. 1932-ben egy egyetemi tanár leplezetlenül megírta,²⁵⁾ hogy érettségizett zsidóknak az egyetemre való felvétele érdekében főpapoktól, főuraktól, államtitkároktól, képviselőktől és más közéleti előkelőségektől halomszámra kapta az ajánlóleveleket, mások személyesen jártak nála egy-egy zsidófiú érdekében, sőt miniszter is akadt, aki a közbenjáró szerepére vállalkozott. Gyöngyösön a jószívű polgármester szorgalmazta, hogy Mandl Ilonát vegyék fel az egyetemre. A közbenjárás eredményes volt.²⁶⁾ Ugyanakkor a zsidó sajtó a numerus clausus embertelenségét, hazai hátrányait és azt domborította ki, hogy a genfi népszövetség elvárja az országtól a törvény megszüntetését. Pedig ekkor a magyar egyetemek máris sokkal több zsidót vettek fel, mint amennyit ez a törvény engedélyezett.

Csak a fajvédő sajtó követelte rendületlenül, hogy a fajiság, vérség és lelkiesség szerint külön népcsoportnak, a zsidóságnak kérdését, amely arányaiban immár elviselhetetlen teherré nőtte ki magát, az egész emberiség nyugalma és boldogulása érdekében nem szabad többé levenni a napirendről. Németországot sem szabad zsidóellenes harcában magára hagyni, mert minden nép érdekéről van szó. Addig is, míg a külön zsidóországot meg lehet teremteni, Magyarországnak is meg kell tennie a kezdeményező lépéseket, törvényhozási úton nemzetiségi kisebbséggé kell nyilvánítania a zsidókat.²⁷⁾ A törvényhozást erre az alkotásra csak egy nagyarányú társadalmi mozgalom serkenthette volna, a társadalmat pedig teljes tájékozatlanság, közömbösség és szervezetlenség kerítette hatalmába és azt sem vette már észre, hogy az 1928-ban módosított törvény már inkább a zsidók, mint a magyarság érdekeit szolgálja. Egy céltudatos, tervszerű hadjárat a törvény faj védelmi jelentőségét megszüntette. A zsidókérdés intézményes megoldását sürgető kísérletekkel szemben a zsidóság megszokott módszereihez és eszközeihez nyúlt; a belföldön támasztott gazdasági zavarokon kívül, igénybe vette nemzetközi szervezeteit. Ezeknek az erőknek nyomását érezte meg a keresztény nemzeti reakció, ezeknek a nyomása miatt kellett lemondania a keresztény irányzat gyakorlati érvényesítéséről. A népszövetségi kölcsönnek, amelyet az ország az állampénzügyi egyensúly helyreállítása érdekében, igénybe vett, a numerus clausus leépítése és az volt az ára, hogy az állam és a magyar társadalom függeszzen fel mindenféle beavatkozást a zsidósággal szemben.²⁸⁾

A gyöngyösi zsidóság annak is köszönhette túltengő gazdasági és politikai hatalmát, hogy gyermekei iskoláztatására nagyobb gondot fordított, mint az őslakosság. 1938-ban már maga a kultuszminiszter is megállapította szentesi beszédében, hogy a zsidóság aránytalanul vesz részt a kulturális életben, az alig bevándorolt zsidóknak alkalmuk van érvényesíteni idegen felfogásukat és világszemléletüket, nem olvadnak be, hanem tovább élnek saját különálló életüket.²⁹⁾

1889-ben az egyik gyöngyösi iskolában 385 fiú közül 187, azaz 48%, 376 leány közül 173, azaz 46% volt a zsidó, ami 25-30 évvel később erősen éreztette hatását a város életében. A múlt század 80-as éveitől kezdve egészen a világháború utáni összeomlásig a gyöngyösi iskolák a teljes elzsidósodás ijesztő képét mutatták. Később a zsidó házasságok csekély termékenysége és a zsidótörvények ebben a tekintetben lényeges javulást hoztak.

Gyöngyös állami iskoláiban volt³⁰⁾

az 1930/31. tanévben 1496 magyar, 133 zsidó,

az 1940/41. tanévben 1443 magyar, 67 zsidó

tanuló, a róm. kat. felekezeti elemi leányiskolában volt még ezenkívül az 1940/41. tanévben 414 magyar tanuló, úgyhogy az összes elemi iskolákban összesen 1857 magyar és 67 zsidó fiú és leány tanult. Összehasonlítva az 1908/9. tanévvel, amikor az elemi iskolákban 1363 magyar és 233 zsidó tanuló volt, az 1940/41. tanév már lényeges javulást mutat fel a magyarság előnyére.

Az iparostanoncok iskolájában 1930/31-ben 399 magyar és 17 zsidó, 1940/41-ben 288 magyar és 46 zsidó tanuló volt. A zsidók számának növekedését a középiskolákban végrehajtott numerus clausus magyarázza.

Az állami polgári leányiskolában, amely előbb teljesen el volt zsidósodva, tanult

az 1921/22. tanévben 208 magyar, 77 zsidó,

az 1930/31. tanévben 193 magyar, 52 zsidó,

az 1940/41. tanévben 269 magyar, 32 zsidó tanuló.

Csökken a zsidó tanulók száma az állami gimnáziumban is:

az 1919/20. tanévben 198 magyar, 153 zsidó,

az 1920/21. tanévben 265 magyar, 112 zsidó,

az 1925/26. tanévben 258 magyar, 99 zsidó,

az 1932/33. tanévben 268 magyar, 75 zsidó tanuló.

Miután ezek számában a vidékiek is bennfoglaltatnak, akik között zsidó alig akadt, a számok csak az 1934/35. tanévtől kezdődően mutatják a helyes képet, mert ekkor a statisztikai összeállítás a gyöngyösi származású tanulókat felekezeti megoszlás szerint is kimutatta. A főgimnáziumban a gyöngyösi tanulók így oszlottak meg:

az 1933/34. tanévben 155 magyar, 73 zsidó,

az 1934/35. tanévben 152 magyar, 63 zsidó,

az 1935/36. tanévben 148 magyar, 67 zsidó,

az 1936/37. tanévben 120 magyar, 69 zsidó,

az 1937/38. tanévben 129 magyar, 49 zsidó,

az 1940/41. tanévben 161 magyar, 32 zsidó

A főiskolai tanulmányokra nem jogosító római katolikus polgári fiúiskolában lényegesen kisebb volt a zsidók száma:

az 1921/22. tanévben	43 magyar,	13 zsidó,
az 1922/23. tanévben	92 magyar,	19 zsidó,
az 1923/24. tanévben	159 magyar,	27 zsidó,
az 1924/25. tanévben	232 magyar,	29 zsidó,
az 1929/30. tanévben	163 magyar,	22 zsidó,
az 1937/38. tanévben	187 magyar,	15 zsidó,
az 1940/41. tanévben	225 magyar,	11 zsidó,

Legkisebb volt a középiskolába járó zsidók arányszáma a római katolikus mezőgazdasági középiskolában:

az 1930/31. tanévben	128 magyar,	5 zsidó,
az 1940/41. tanévben	185 magyar,	7 zsidó

Gazdasági ismétlőiskolába járt az 1940/41. tanévben 566 magyar, 2 zsidó tanuló.

A középiskolát végzett, gyöngyösi zsidó tanulók további tanulmányait követnie a szerzőnek nem állott módjában, de miután abban az időben, amikor a középiskolai érettségizők között a zsidók száma csökkenni kezdett, a zsidóság fokozottabb mértékben szállotta meg a főiskolákat, valószínű, hogy az egyetemen is növekedett a gyöngyösi zsidók száma.

A gyöngyösi hivatalok tisztviselői karában 1919 és 1942 között alig akadt főiskolát végzett zsidó. A zsidóság inkább a jövedelmezőbb szabad pályákat szálotta meg:

1941-ben volt	10 magyar,	20 zsidó ügyvéd, ³¹⁾
	17 magyar	16 zsidó orvos,
	2 magyar	3 zsidó gyógyszerész,
	1 magyar	1 zsidó állatorvos,
	2 magyar	5 zsidó magánmérnök

A 17 magyar orvos közül 7 a közkórháznál teljesít szolgálatot és közülük 2 magánygyakorlatot nem folytat, a gyakorló orvosok száma tehát 15 magyar és 16 zsidó. Jellemző különösen a vezető értelmiség egy részének gondolkodására, hogy előszeretettel veszi igénybe zsidó házi orvosok szolgálatait.

A középiskolai tanári karból és az elemi iskolai tanítói karból 1919 után részint nyugdíjazás, részint pedig elhalálozás folytán eltűntek a zsidók. A forradalmak alatt tanúsított magatartása miatt felelősségre vont zsidó gimnáziumi tanár rádiókereskedő lett, a serdületlen leánygyermek nemi felvilágosítása miatt elmozdított zsidó polgári leányiskolai tanítónő³²⁾ további sorsa ismeretlen. Dr. Waldner Fülöp ügyvédet, akit a proletárdiktatúra alatt vállalt szerepe miatt szabadságvesztésre ítelt a bíróság, az egri kamara kizárta tagjai sorából és eltiltotta

az ügyvédség gyakorlásától. Dr. Waldner 1928-ban ügyének újrafelvételét kérte, az egri királyi törvényszék kérésének helyt adott, Waldnert felmentette, de a királyi tábla ezt az ítéletet megsemmisítette és Waldner büntetését fenntartotta.³³⁾ Dr. Waldnernek később mégis sikerült felvétetnie magát az ügyvédek sorába és ma is jólmenő ügyvédi gyakorlatot folytat.

¹⁾ Magyarország és a zsidóság, 163. és 165. ²⁾ Eredeti beadvány a városi irattárban, másolata a szerző birtokában. ³⁾ Városi irattár, 504/ki. 1920. sz. tanácsi javaslat. ⁴⁾ Városi jk., 164/XXI-II. sz. határozat. ⁵⁾ Milotay István: A függetlenség árnyékában, 86. ⁶⁾ U. o. ⁷⁾ Gyöngyösi Néplap, 1923. december 26. ⁸⁾ Gyöngyös és Vidéke, 1928. április 15. ⁹⁾ U. o. ¹⁰⁾ U. o. 1925. február 1. ¹¹⁾ Gyöngyösi Néplap, 1922. január 14. ¹²⁾ Gyöngyösi Népújság, 1924. február 17. és Gyöngyösi Néplap, 1924. február 23. ¹³⁾ Gyöngyösi Lapok, 1927. október 29. ¹⁴⁾ Gyöngyös és Vidéke, 1927. augusztus 6. ¹⁵⁾ U. o. ¹⁶⁾ U. o., augusztus 20. ^{16a)} U. o. augusztus 6. ¹⁷⁾ 1930. évi népszámlálási adatok. ¹⁸⁾ Milotay István: A függetlenség árnyékában, 136. ¹⁹⁾ U. o. 140. ²⁰⁾ Gyöngyös és Vidéke, 1928. február 19. ²¹⁾ U. o. ²²⁾ U. o. ²³⁾ U. o. 1928. október 28. ²⁴⁾ U. o. ²⁵⁾ A Cél, 1932. évf. 235 és köv. lapok. ²⁶⁾ Eredeti levél a szerző birtokában. ²⁷⁾ A Cél, 1933. évf. 240. és köv. lapok. ²⁸⁾ Milotay István az Új Magyarország 1938. február 13-i számában. ²⁹⁾ Esti Újság, 1938. március 8. ³⁰⁾ A gyöngyösi iskolák értesítőinek adatai alapján. ³¹⁾ Az egri ügyvédi kamara kimutatása szerint. ³²⁾ Hevesvármegye közigazgatási bizottságának 1668/kb. 1921. sz. határozata. ³³⁾ Gyöngyös és Vidéke, 1929. március 3.

X.

Zsidók túltengése a gyöngyösi pénzintézetekben, a magyarság kiszorítása azok vezetéséből. - A Gyöngyösi Kereskedelmi Csarnok.- A bankok és a zsidó borkereskedők.- A zsidó bankok szőlőtelepítései.

A proletárdiktatúrát követő gazdasági válság, a magyarság életszínvonalának csökkenése, a munkanélküliség és állástalanság, a fiatal értelmiség elhelyezkedésének problémái még a mérsékeltebbeket is meggyőzték arról, hogy az őslakosság alárendelt szerepet visz a gazdasági életben, ahol egy lélekben idegen elem jutott vezető szerephez és a magyar lelkülettől elütő szellemet tett uralkodóvá.¹⁾ A gyöngyösi keresztény sajtó már a világháború előtt szóvá tette, hogy a magyar emberektől alapított pénzintézetek idővel zsidókézre kerültek és szerény viszonyok között élő zsidó ügyvédek, ügynökök és kereskedők bankérdekeltségük révén óriási vagyonok uraivá lettek, átvették a bankvezéri marsallbotot, irodáikat zsidó rokonaiknak adták át, idegenből hozott zsidókat ültettek be tisztviselőkné a bankokba, ahol az érvényesülésnek két feltétele volt: zsidónak lenni és a könyveléshez érteni.²⁾ A fajvédő lap 1925-ben rámutatott a gyöngyösi bankfoglalás ijesztő arányaira és a bankok elzsidósodására, de akadt egy nemzsidó sajtótermék, amely azzal vette védelmébe az egyik bank zsidó és szabadkőműves vezetőségét, hogy ez mindig igyekezett azonosulni a magyarsággal, sem titkos, sem nyílt zsidó összetartás részese nem volt. A dicséret dr. Kálmán Ignác zsidó bankelnökre, a gyöngyösi páholy egyik oszlopos tagjára, Grússner Jenő szabadkőműves vezérigazgatóra és dr. Horovitz Alfréd bankügyészre, a páholy helyettes főmesterére vonatkozott, aki 1918/19 telén a szocialisták fővezére volt, ráerőszakolta a városra a néptanácsot, mint vezető szabadkőműves tevékenyen részt vett a forradalomban és a keresztény világnézetet vallók legádázabb ellensége volt.³⁾ A keresztény sajtó erélyesen szállott síkra a zsidó bankok visszaszorítása és egy városi bank felállítása érdekében és követelte,⁴⁾ hogy „törvényhozásunk gyökeréből irtsa ki kereskedelmi és részvényjogunk azon szakaszait, melyek fajunk elszegényedését és a zsidó faj soha nem gondolt előretörését eredményezték.”

Gyöngyös pénzintézeteiben a zsidókon kívül csaknem kizárólag szabadkőművesek jutottak igazgatósági és felügyelőbizottsági tagsághoz. A közéleti férfiak közül is többen odaadták nevüket, tekintélyüket a gazdasági hatalomnak, amelynek legfőbb törekvése a zsidóság teljes gazdasági hegemoniájának biztosítása volt, mert nem akartak a jónak és biztosnak tartott zsidó bankok és vállalatok által nyújtott előnyökről lemondani. A zsidó bankvezérek Gyöngyösön olyan hatalmat képviseltek, hogy még előkelő közéleti tényezők sem tartották célszerűnek nyíltan szembefordulni velük. 1923-ban Károly Lajos zsidó bankvezér arcképének leleplezésén dr. Puky Árpád polgármester és dr. Bozsik Pál plébános,

nemzetgyűlési képviselő is szükségesnek tartotta a megjelenést, 1924-ben Klein Fülöp és Székely Ödön zsidó bankvezérek arcképeinek leleplezésén a szabadkőműves Kemény János ny. polgármester tartotta az ünnepi beszédet.

1925-ben az egyik bank elnöke, vezérigazgatója, ügyvezető igazgatója, jogtanácsosa, helyettes ügyvezetője, pénztárnoka, ellenőre és összes könyvelői zsidók voltak, csak egy segédkönyvelő, a távbeszélő kezelője és a bankszolga voltak magyarok.

A befurakodott zsidók a többi banknál is kiszorították a régi főtisztviselőket, hogy helyükbe idegenből hozott zsidókat, köztük kereskedősegeket helyezzenek be, akik azután igyekeztek elsősorban a zsidóság hiteligenyeit kielégíteni.⁵⁾ Az államnak hatalmi köre kapitalisztikus érdekek védelmére hajlott, de a város sem támogatta eléggé a keresztény pénzintézeteket. Amikor a kormány a városok részére szerzett külföldi kölcsönből 246.000 dollárt, azaz mintegy 1,200.000 aranykoronát folyósított Gyöngyösnek, a tanács javaslata alapján a képviselő-testület az összeg 85%-át helyezte el zsidó bankoknál. Ez ellen csak a fajvédő lap emelt kifogást.⁶⁾

1924. december 15-én megnyílt a Magyar Nemzeti Bank gyöngyösi fiókja. 1925. május 2-án Lenk Adolf kormányfőtanácsos, a Nemzeti Bank hitelosztályának igazgatója járt Gyöngyösön. A zsidó bankok vezetői vették körül, megmutatták neki a zsidó szőlőtelepeket, lakomát rendeztek tiszteletére, a Kereskedelmi Csarnokban pedig dr. Kurcz Jakab üdvözölte őt. De a jelen volt dr. Puky polgármester rámutatott a gyöngyösi pénzügyi helyzet kóros tüneteire; hangsúlyozta, hogy a Nemzeti Bank gyöngyösi működése a polgárság összességének javát kell szolgálja, s hogy a gazdasági bajok forrása a helybeli bankok magatartásában van. Véték a nemzeti megújulás ellen, mondotta Puky, hogy a Nemzeti Banknak zilált közgazdaságunk újjáépítésére szánt erőfeleslegét a bankok 11%-kal veszik kézhez, de 35-40% kamattal adják tovább a dolgozóknak. Dr. Puky nem tudta elfogadni azt az ellenvetést, hogy az ipari és mezőgazdasági termelés csak túlzott bankkamatok mellett tudjon hozzájutni az éltető hitelhez csak azért, mert a bankszabályok az így írják elő. A bankvezérek megdöbbenve hallgatták a polgármester szavait: „Ha ezen meg nem felelő szabályzat és hóhérszakasz, avagy a termelő munka halála között kell választanom, én az előbbit választom, mert az utóbbinak halála egyszersmind nemzetem halálát is jelenti.”⁷⁾

A gyöngyösi bankkapitalizmus közgazdasági tevékenységé- (...) amelyeket a bankok és részvénytársaságok a bolsevizmust követő pénzelértéktelenedés alatt és után végrehajtottak, a jövő feladata. Annyi bizonyos, hogy a gyöngyösi betétesek és részvényesek is tetemes kárt szenvedtek. Például szolgál, hogy az egyik legnagyobb gyöngyösi részvénytársaság zsidó igazgatóját, aki felsőbb körökből szerzett bizalmas értesüléseit egy, a saját és érdektársai számára előnyös, a részvényesek számára pedig hátrányos művelet lebonyolítására használta fel, egy egri főtisztviselő súlyos vádakkal illette. Az ebből keletkezett per azzal végződött, hogy a törvényszék a főtisztviselőt felmentette.⁸⁾

A gyöngyösi bankkapitalizmus közgazdasági tevékenységénél kirívó tünet volt, hogy bár a hitelüzletek gyakorlásánál évtizedekig szinte versenytárs nélkül

állott, a közgazdasági élet hitelszükségleteit teljes mértékben nem elégítette ki. Ennek egyik fő oka az volt, hogy a zsidó bankok főként zsidóknak állottak rendelkezésére, a másik pedig az, hogy hivatásuk tulajdonképpen teréről, a hitelüzletről más területekre csaptak át, nagy szőlő- és szüretelőtelepeket és értékesítési vállalatokat alapítottak.⁹⁾ Csaknem minden zsidó banknak volt leányvállalata, ugyancsak zsidó vezetés alatt, amely azután elvonta a bank pénzét a hitelüzletektől, mert arra mint mezőgazdasági nagyhaszonbérelő, bortermelő, értékesítő vagy gyáripari vállalkozó maga tartott igényt.

A gyöngyösi pénzintézetek és ipari vállalatok elzsidósodását a következő adatok¹⁰⁾ világítják meg:

A Gyöngyösi Bank Részvénytársaságnál volt

1925/26-ban	elnök		1 zsidó
	ügyvezető igazgató		1 zsidó
	igazgatóság	10 magyar	12 zsidó
	felügyelő bizottság	3 magyar	6 zsidó
	vezérigazgató		1 zsidó
	jogtanácsos		1 zsidó
	pénztárnok		1 zsidó
	könyvelők		4 zsidó
	helyettes igazgató		1 zsidó
1929/30-ban	ügyvezető igazgató		1 zsidó
	vezérigazgató		1 zsidó
	igazgatóság	7 magyar	13 zsidó
	felügyelő bizottság	1 magyar	6 zsidó
	jogtanácsos		1 zsidó
	pénztárnok		1 zsidó
	könyvelők		3 zsidó
1937-ben	igazgatóság	3 magyar	8 zsidó
	ügyvezetőség		5 zsidó
	felügyelő bizottság	1 magyar	2 zsidó
1940/41-ben	az árnásítás után elnök-vezérigazgató		1 zsidó
	helyettes vezérigazgató		1 zsidó
	alelnök	1 magyar	
	igazgatóság	5 magyar	3 zsidó
	felügyelő bizottság	2 magyar	2 zsidó

A Gyöngyösi Takarékpénztár Egyesületnél volt

1925/26-ban	elnök		1 zsidó
	vezérigazgató		1 zsidó
	ügyészek		2 zsidó
	könyvelők		2 zsidó
	igazgató		1 zsidó
	igazgatóság	4 magyar	16 zsidó
	felügyelő bizottság	2 magyar	12 zsidó
1929/30-ban	elnök		1 zsidó
	vezérigazgató		1 zsidó
	ügyészek		2 zsidó
	könyvelők	1 magyar	1 zsidó
	igazgatóság	4 magyar	13 zsidó
	felügyelő bizottság	2 magyar	12 zsidó
1937-ben	ügyvezetőség	1 magyar	6 zsidó
	igazgatóság	3 magyar	13 zsidó
	felügyelő bizottság	1 magyar	8 zsidó
1940/41-ben	az árszabályozás után vezérigazgató		1 zsidó
	igazgató		1 zsidó
	cégvezető		1 félzsidó
	főkönyvelő	1 magyar	
	ügyész		1 zsidó
	igazgatóság	8 magyar	5 zsidó
	felügyelő bizottság	5 magyar	6 zsidó

A Gyöngyösi Kereskedelmi és Gazdasági Bank Részvénytársaságnál volt

1925/26-ban	vezérigazgató		1 zsidó
	főkönyvelő		1 zsidó
	pénztárnok		1 zsidó
	ügyész		1 zsidó
	igazgatóság	2 magyar	8 zsidó
	felügyelő bizottság	1 magyar	4 zsidó
1929/30-ban	vezérigazgató		1 zsidó
	főkönyvelő		1 zsidó
	pénztárnok	1 magyar	
	igazgatóság	2 magyar	8 zsidó

	felügyelő bizottság		4 zsidó
<i>A Gyöngyösi Forgalmi Bank Részvénytársaságnál volt</i>			
1925/26-ban	vezérigazgató		1 zsidó
	igazgatók		2 zsidó
	ügyész		1 zsidó
	könyvelők		2 zsidó
	tisztviselők		4 zsidó
	igazgatóság	1 magyar	12 zsidó
	felügyelő bizottság		9 zsidó
1929/30-ban	vezérigazgató		1 zsidó
	igazgatók		2 zsidó
	ügyész		1 zsidó
	könyvelők		2 zsidó
	igazgatóság	3 magyar	11 zsidó
	felügyelő bizottság		11 zsidó
1939-ben	felszámolók		4 zsidó
<i>A Gyöngyösi Népbank Részvénytársaságnál volt</i>			
1925/26-ban	elnökök		2 zsidó
	vezérigazgató	1 magyar	
	ügyész		1 zsidó
	főtisztviselők	2 magyar	3 zsidó
	igazgatóság	17 magyar	8 zsidó
	felügyelő bizottság	7 magyar	3 zsidó
1929/30-ban	elnökök	1 magyar	1 zsidó
	ügyvezető igazgató		1 zsidó
	igazgatósági elnök		1 zsidó
	főtisztviselők	2 magyar	
	igazgatóság	15 magyar	6 zsidó
	felügyelő bizottság	4 magyar	3 zsidó
<i>A Magyar Általános Takarékpénztár fiókjánál volt</i>			
1929/30-ban	vezető		1 zsidó
	vezető helyettese		1 zsidó
	igazgatótanács	4 magyar	10 zsidó
<i>A Gyöngyösi Takaré- és Hitelintézetnél volt</i>			
1925/26-ban	ügyvezető igazgató		1 zsidó
	ügyész		1 zsidó

	könyvelők	1 magyar	1 zsidó
	pénztárnok	1 magyar	
	igazgatóság	3 magyar	11 zsidó
	felügyelő bizottság	1 magyar	5 zsidó

A Hevesmegyei Általános Bank Részvénytársaságnál volt

1925/26-ban	vezérigazgató		1 zsidó
	ügyvezető igazgató	1 magyar	
	pénztáros		1 zsidó
	könyvelők	1 magyar	1 zsidó
	igazgatóság	4 magyar	10 zsidó
	felügyelő bizottság	3 magyar	8 zsidó

A Mátrabank Részvénytársaságnál volt

1925/26-ban	vezérigazgató		1 zsidó
	ügyvezető igazgató		1 zsidó

A Magyar Nemzeti Bank fiókintézeténél

a tisztviselő magyarok, a bíráló bizottság tagjai közül 1925/26-ban 6 magyar és 6 zsidó, 1929/30-ban 5 magyar és 6 zsidó, 1940/41-ben 8 magyar és 4 zsidó volt.

A Belvárosi Takarékpénztár fiókjánál

a főnök és az ügyész faj zsidók voltak.

Az Egyházmegyei Takarékpénztár, a Nemzeti Hitelintézet és az Iparhitelszövetkezet vezetősége és tisztviselő magyarok voltak.

A gyöngyösi pénzintézetek teljes elzsidósodásának a zsidótörvények ha nem is vetettek véget, de legalább némi előnyöket biztosítottak a magyarságnak.

A szövetkezeti mozgalom fellendítése érdekében több vezetőember tevékenykedett ugyan, de az nem átütő erejű sikert, hanem csak biztató részleteredményeket tudott felmutatni. Pedig a gyöngyösiiek nem voltak érzéketlenek a gazdasági kérdések iránt: régen a görögök mellett ők is kereskedtek, ügyességük, kitartásuk és szívósságuk híres volt, mint ahogy híresek voltak az országszerte ismert gyöngyösi borkereskedők és a gyöngyösi vásárok is. A zsidóság beszivárgása az értékes magyar és görög elemeket kiszorította a kereskedelemből, az iparosokat pedig a céhrendszer felszámolása és a nagyiparnak a zsidók által történt kisajátítása nyomta vissza. A zsidó törzsi szervezettség, az országok feletti kapcsolatok, a sajátos üzleti és erkölcsi felfogás és az őket tápláló banktőke oly előnyt biztosítottak a zsidóknak,¹¹⁾ amellyel a keresztény erkölcs alapján álló gyöngyösi magyarok nem tudtak versenyezni. A zsidók boldogulását szolgálta az a szervezett propaganda is, hogy a magyarból hiányzik a mozgékony, az üzleti szellem, a rátermettség. A tömegbefolyásolás minden eszközével terjesztett tévhit lassanként azzá a meggyőződéssé vált, hogy a kereskedelem csak a zsidónak való, akinek küldetése, hogy a gazdasági életet a korszerű kapitalizmus eszközeivel megszervezze.¹²⁾ Elterjedt a nézet, hogy zsidók nélkül nincs kereskedelem,

hogy minden vállalkozást ők kezdeményeztek tehetségükkel és szervezőképességükkel. Vitán felül áll, hogy szereplésük első jele a kizárólagosság, ők csak a maguk javára foglalnak le minden üzleti teret,¹³⁾ de az is bizonyos, hogy a gyöngyösi vezetőemberek vajmi keveset tettek a népet függő viszonyba hajtó kizárólagosság megszüntetésére, sőt a minden gyöngyösit érintő borkereskedelem terén elő is mozdították azt, a zsidó vállalatokban való szereplésükkel.

Gyöngyösön az 1866-ban alakult Kereskedelmi Csarnok a zsidóság fellegvára, amely a klubélet keretein túlmenően érdek-képviselési tevékenységet fejt ki, kereskedelmi kérdésekben javaslatokat terjeszt elő az illetékes tényezőknél. Legrégibb tagozata a borszakosztály, ezzel párhuzamosan működik a textil-, a gabona- és terményszakosztály és az OMGE gyöngyösi csoportja. Tájékoztató irodát tart fenn, ez véleményt ad az adósok és a hitelgénylők viszonyairól. A Csarnok a napi kérdésekről a miskolci Kereskedelmi és Iparkamarának jelent és ennek útján országos kérdésekben is hallatja szavát.¹⁴⁾ Tagjaiból kerül ki a Nemzeti Bank gyöngyösi bírálóinak jelentékeny része is. Kezdve a szatócsüzletektől egészen a nagybankokig és vállalatokig, a gyöngyösiek mostanáig mindenütt a zsidók nyomasztó túlsúlyával találták szemben magukat és miután a kezdő nemzsidó kereskedelemnek a Baross Szövetség helyi fiókjának felállításáig külön érdekképviselési szerve nem volt, a Csarnok befolyása az egyeduralmat jelentette.

1919. után a fajvédők folyton sürgették egy pinceszövetkezet felállítását, a borkereskedelem megszervezését, szóvá tették a borértékesítés körül a gazdák kárára elkövetett visszaéléseket, a sok lelketlen műveletet, amelyekkel zsidó üzérek, kihasználva amazok szorult helyzetét, nekik károkat okoztak.¹⁵⁾ A fajvédő újságírók szembeszállottak a zsidó üzérektől terjesztett gazdasági rémhírekkel, nehogy „...az agyonrémített, edényekben szűkölködő, kistermelő kénytelen legyen a haszonleső dologtalan hadnak termését kiszolgáltatni...”¹⁶⁾ Évekig követelték, hogy alakuljon meg végre a pinceszövetkezet vagy más bor- és terményforgalmi szerv, amely elraktározással, előlegadással, a termés idejében való értékesítésével veszi fel a harcot a munka nélkül harácsolókkal; sürgették, hogy vezető embereink tegyék félre a személyi és politikai ellentéteket, a termelők bevonásával haladéktalanul csinálják meg a nélkülözött intézményeket,¹⁷⁾ mert „...bámészkodással, keresztényi türelemmel semmire sem megyünk ezzel a népességgel, itt csak a legradikálisabb fajvédelmi politika segít...” ne nézzük tehát őkbe tett kézzel a termelők kifosztását.¹⁸⁾

De semmi sem történt, sőt egyesek még örültek is a galíciai borkereskedők érkezésének, mert nem tudták, hogy éppen a termelők szervezetlensége folytán a nincstelen kaftánosok rövidesen vagyont harácsolnak össze, amilyent a gazda munkával egy életen át sem tud megszerezni. Azt sem látták meg, hogy az üzérek mint tették tönkre a gyöngyösi bor régi hírnevét. „...Olyan galiciáner talán még nem született a Földre, akinek Gyöngyösön iparendélyt ne adtak volna...” a tőke pedig rendelkezésükre áll, kettős forrásból. Az egyik forrás a zsidó üzéreknek hitelt biztosító bank, a másik az eladó gazda türelme: „...Jön a zsidó, megveszi a bort, fizet is valamit, nem is, de az árút elviszi; a fizetési határidő rég lejárt, még mindig nem teljesít, levonást eszközöl, hordót kifogásol, a malligand is kevés neki, a bor színe nem megfelelő, a végén, jó hosszú idő múlva - amikor

már ő a pénzt sokszor megforgatta - kiszúrja a szemét a magyarnak a tőke egy részével s a szegény buta magyar még örül is, csakhogy legalább kapott valamit...” Némelyik ügyvédhez megy, káromkodik, de a következő évben már ismét vígan parolázik a zsidóval, mert ostobaságának nincs határa.¹⁹⁾ A galíciai jövevények találó jellemzését adja az egyik gyöngyösi lap:²⁰⁾

„...Csodálatos város ez a Gyöngyös. Az embernek nagyon gyakran az az érzése támad, hogy nem is annyira város ez, mint egy roppant nagy szálloda, amelyben ki és bejárnak az emberek, ki poggyással, ki két zsebkendővel és három gallérral; leginkább ez a fajta fordul meg benne, aztán, ha pénztelenül jöttek ide, itt a legtöbbjük egykettőre megkeresi a szállodai költségekre valót és - unberufen - oly jól érzi magát, s annyira megtetszik neki itt minden, hogy aztán rövidesen itt ragad. Ha történetesen keresztény ember az ilyen, hát megpróbálja megkeresni a mindennapi kenyeret, szép csendben megül itt, ha azonban a választott nép kebeléből származik, úgy egykettőre vezető pozíciót verekszik ki magának. Csak tessék bárki-nek végigmenni az utcán, benézni az üzletekbe, és ami fő, végignézni a kávéházi publikumot, és még a legbenszülöttebb gyöngyösi is meglepődve fogja látni, hogy mennyi itt az eddig nem látott idegen alak, aki azonban rövidesen itthon van, és ugyancsak rövidesen mint „igazgató úr” szerepel...”

Vállvonogatva mosolyogták meg a sok hírlapi figyelmeztetést a gyöngyösiiek, azokat pedig, akik a vészharangot kongatták, összeférhetetlen, a vallást bántó felelőtlen békebontóknak nevezték. De amikor ezeknek lapja elhallgatott, a gyöngyösi zsidók nyugodtan írhatták a termelők nyakára telepedett bor-üzérekről a dicsőítő szavakat:²¹⁾

„...Tíz év alatt nagyot fordult a világ, az utált, üldözött galíciánerek az ország számos helyén ma szívesen látott, dédelgetett kedvencek, mert életet, vagyont hoznak e hazába. Van, akik még ma is a tíz év előtti aggyal gondolkoznak, nem törődve azzal, hogy kárt okoznak mentalitásukkal. Gyöngyös város termelő közönsége szeretettel öleli keblére a galíciánereket, mert léte függ tőlük. Nélkülük legfőbb termelési águnk, a szőlő nem jutna piachoz. Amióta a galíciánerek újból zavartalanul látogathatják a gyöngyösi piacot, hihetetlen módon felendült a szőlő értékesítése...” „...És értsék meg azok, akik még ma is az 1920-as szemüvegen szeretik nézni a világot, hogy a mások kárára monopolizálni nem lehet és ma, amikor a nagy megrázkódtatások után, az igazán felesleges konjunkturális kereskedelem már levált a gazdasági élet testéről súlyos veszedelmeket jelentene, ha az életképes, vagy legalábbis az életre jogosult tisztességes kereskedelmet, még ha azt galíciánerek is gyakorolják, hátba támadnák...”

Gyöngyösön 1929-ben konjunkturális kereskedelemnek mondták a magyarokét, tisztességesnek pedig a galíciai zsidókét, akik itt csak ruhát, ritkábban nevet cseréltek, de a legtöbb még azt sem, az őszintébbek.

Nemcsak az évente visszatérő értékesítési válság, a tőke- és hordóhiány jelentett veszélyt a rézgalic- és más kartelektől kihasznált bortermelő gazda számára, hanem a Gyöngyös vidékén gyors iramban telepítő, csaknem kizárólag zsidó szőlőnagybirtokosok tőkeerős, tehát többet termelő versenye is. Ezek a szőlőtelepítők és a szintén zsidó bornagykereskedő vállalatok, megfelelő pincék-

kel rendelkezvén, szüretkor a megszorult gazdák termését is olcsón szedték össze. A Gyöngyös székhellyel túlnyomórészt zsidók által alapított szőlőtelepekre ezek az adatok vetnek fényt:²²⁾

A Visontai Szőlőtelep Részvénytársaságnál volt

1929/30-ban	elnök		1 zsidó
	ügyvezető igazgató		1 zsidó
	helyettes igazgató		1 zsidó
	jogtanácsos		1 zsidó
	intéző		1 zsidó
	igazgatóság	2 magyar	6 zsidó
	felügyelő bizottság	1 magyar	2 zsidó
1937-ben	igazgatóság		5 zsidó
	felügyelő bizottság		3 zsidó
1940/41-ben	az árjásítás után elnök		1 zsidó
	igazgató		1 zsidó
	intéző		1 zsidó
	igazgatóság	2 magyar	
	felügyelő bizottság	2 magyar	

A Westphalen-Auersperg visontai szőlőuradalom Részvénytársaságnál volt

1929/30-ban	vezérigazgató		1 zsidó
	jogtanácsos		1 zsidó
	könyvelő		1 zsidó
	igazgatóság	6 magyar	6 zsidó
	felügyelő bizottság	2 magyar	2 zsidó
1937-ben	igazgatóság	3 magyar	5 zsidó
	felügyelő bizottság	1 magyar	3 zsidó
1940/41-ben	elnök		1 zsidó
	vezérigazgató		1 zsidó
	igazgatóság	5 magyar	3 zsidó
	felügyelő bizottság	1 magyar	2 zsidó

A Gyöngyöspatai Uradalmi Szőlőtelep Részvénytársaságnál volt

1929/30-ban	felszámoló	1 magyar	2 zsidó
-------------	------------	----------	---------

A Dóry-Uradalmi Szőlőgazdaság Részvénytársaságnál volt

1929/30-ban	igazgatóság	4 magyar	3 zsidó
	felügyelő bizottság	4 magyar	4 zsidó
	ügyész		1 zsidó

A Hevescsányi Uradalmi Szőlőtelep Részvénytársaságnál volt

1929/30-ban	igazgató		1 zsidó
	alelnök		1 zsidó
	főkönyvelő		1 zsidó
	igazgatóság		6 zsidó
	felügyelő bizottság		3 zsidó
1937-ben	ügyvezetőség		3 zsidó
	igazgatóság		7 zsidó
	felügyelő bizottság		3 zsidó

A Mátrahegyaljai Szőlőtelep Részvénytársaságnál volt

1929/30-ban	elnök		1 zsidó
	igazgató-ügyész		1 zsidó
	igazgatóság	2 magyar	4 zsidó
	felügyelő bizottság		4 zsidó
1937-ben	igazgatóság	1 magyar	4 zsidó
	felügyelő bizottság		3 zsidó

A Visontai-jóközi Szőlőtelep Részvénytársaságnál volt

1929/30-ban	elnök	1 magyar	
	igazgató	1 magyar	
	ügyész	1 magyar	
	igazgatóság	3 magyar	1 zsidó
	felügyelő bizottság	2 magyar	

Hevesugrai bér gazdaságnál Rt.-nél volt

1929/30-ban	igazgatóság	4 magyar	2 zsidó
-------------	-------------	----------	---------

A bor- és szeszáru-kereskedelmi részvénytársaságoknál a magyarok és zsidók számaránya ez volt:

Tévén Zsigmond és fia gyöngyösi szesz- és borkeresk. Részvénytársaság :

1929/30-ban	vezérigazgató		1 zsidó
-------------	---------------	--	---------

	jogtanácsos		1 zsidó
	üzemvezető		1 zsidó
	könyvelő		1 zsidó
	igazgatóság		5 zsidó

Visontai és Mátrahegyaljai Szőlőtelepek Borértékesítő Részvénytársaság :

1929/30-ban	elnökök		2 zsidó
	ügyvezető igazgató		1 zsidó
	jogtanácsos		1 zsidó
	igazgatóság	1 magyar	3 zsidó
	felügyelő bizottság		3 zsidó

Magyar Borértékesítő Részvénytársaság :

1929/30-ban	igazgatóság		2 zsidó
	felügyelő bizottság		2 zsidó

Gyöngyösi Szesz- és Borkereskedelmi Részvénytársaság :

1937-ben	igazgatóság		3 zsidó
----------	-------------	--	---------

¹⁾ Katolikus Szemle, 1938. évf., 333. ²⁾ V. ö. a szerzőnek a gyöngyösi zsidóság történetéről írt első könyvével. ³⁾ Gyöngyös és Vidéke, 1925. április 19. ⁴⁾ U. o. 1925. május 3. ⁵⁾ U. o., 1925. április 25. ⁶⁾ U. o., október 18. ⁷⁾ U. o., 1925. május 10. ⁸⁾ U. o., 1928. március 4. ⁹⁾ V. ö. A Cél 1935. évf. 3. lapjával. ¹⁰⁾ A Pénzügyi Kompassz adatai után. ¹¹⁾ Nagy Sándor értekezése, A Cél 1940. novemberi száma. ¹²⁾ U. o. ¹³⁾ Antiszemita: Zsidóvilág, 34. ¹⁴⁾ Gyöngyösi Lapok, 1929. február 12. ¹⁵⁾ Gyöngyösi Néplap, 1922. november 18. és más számok. ¹⁶⁾ U. o. 1922. október 28. ¹⁷⁾ U. o. ¹⁸⁾ U. o. október 7. ¹⁹⁾ U. o. 1924. december 28. ²⁰⁾ Gyöngyös és Vidéke, 1927. augusztus 6. ²¹⁾ Gyöngyösi Lapok, 1929. szeptember 7. ²²⁾ Pénzügyi Kompassz és a vállalatok mérlegei.

XI.

A kereskedelem elzsidósodása.- Zsidók az ipari és kereskedelmi nagyvállalatok élén. - Zsidók a kereskedelemben és kisiparban. - Földek és házak zsidókézen. - A gyöngyösi Mátra üdülőhelyeinek elzsidósodása.

A gyöngyösi kereskedelem elzsidósodásának folyamatán az 1919 után fellobbant antiszemita hangulat mitsem változtatott. Erről a folyamatról az önálló kereskedőre vonatkozó országos statisztika nem nyújt tiszta képet, mert nem készült összeírás, amely a kereskedelmi vállalatok nagysága, évi forgalma, alkalmazottainak száma szerint részletezi a tulajdonosok faji hovatartozandóságát. De bizonyos, hogy egészen a legújabb időkig a magyarság még a gyöngyösi kiskereskedelemben is szerény helyet foglalt el, a kereskedelmi nagyvállalatok és a nagyobb üzletek túlnyomórészt zsidókézen voltak, a magyar kereskedőknek leginkább csak a külvárosok szatócsboltjai jutottak. Egyéb okok mellett főleg a tőkehiány akadályozta a magyarokat abban, hogy üzleteket nyissanak és azokat fejlesszék, míg a besompolygott galíciaiak, gyakran iparigazolvány nélkül is,¹⁾ a szabad verseny elvénél fogva simán elhelyezkedtek a kereskedelemben. A helyi keresztény sajtó szőnyegen tartotta térfoglalásukat, szóvá tette, hogy egy-egy lengyelzsidó családnak néha több tagja, még a nők is külön üzleteket nyitottak. A jövevények az 1920-as években 2-3 üzlet kivételével már elfoglalták az egész Piacteret, a Főteret, megszállták boltjaikkal a főbb utcákat,²⁾ sőt még az elővárosokba is befészkeltek magukat:

„...Megáll az ember esze arra az elképesztő könnyelműségre, mellyel ezt az egészségtelen és veszedelmes inváziót a gyöngyösi hatóság nézi! Mit nézi? Valósággal elősegíti, hogy ez a piócahad, ha valahol szűk neki Macedónia, ide egész flegmával és bizalommal bejöhet, itt ugyan a kutya sem ugatja meg. Megáll az ember esze arra az ostobaságra, amellyel a város keresztény lakossága ezt az elzsidósodást nézi. Itt senkinek eszébe sem jut, hogy csak egy mondattal is tiltakozzon a galíciáner megszállás ellen, hogy felemelje szavát az új sáskajárás veszedelmét illetőleg...!

1920-ban a katolikus lap nehezményezte, hogy az egyik zsidó vállalat magyar tisztviselőit elbocsájtja és zsidókat alkalmaz.³⁾ 1922-ben a sajtó panaszkodott, hogy a zsidó részvénytársaságok nem vesznek fel B-listás közalkalmazottakat, hanem inkább a forradalmak alatt is szerepelt zsidókat.⁴⁾ Tiltakozott az ellen, hogy a galíciai boltosok karácsonykor nyitva tartják üzleteiket,⁵⁾ a zsidó borkereskedők munkásaikat ünnepeken, az istentisztelet idején nyilvánosan dolgoztatják.⁶⁾ Szóvá tette a zsidók adócsalási és egyéb visszaéléseit, amelyek már emberéletet is követeltek áldozatul.⁷⁾ Dr. Bakó Oszkár 1923-ban újságban szólított fel egy magasrangú pénzügyi tisztviselőt, ne tűrje tovább, hogy míg a magya-

rok pontosan adóznak, addig a pénz elértéktelenedése idején a zsidók halogassák az adófizetést és megkárosítják az államot.³⁾ Hiába szólalt fel és tiltakozott a sajtó, hogy amikor a magyar menekültek emberhez nem méltó vagonlakásokban sínylődnek, a beszivárgott galíciai kufárok minden jóban tobzódhatnak, mert azok az üdvös intézkedések, amelyeket a polgármester és a képviselő-testület a jövevények kitoloncolása érdekében hozott, megtörték az akkori sivár politikai viszonyokat hasznosítani tudó idegen elem konok akarásán és elnyúlhatatlan életerején. Jellemzők erre a korra a fajvédő helyi lapnak 1920-ban írt intelmei:⁹⁾ „...Ha hatóságaink nem nyúlnak hozzá szeges korbáccsal és vasököllel a galíciai kérdéshez s ha nem csapnak rá a legbrutálisabb módon arra a söpredékre, amely ide 1914 óta beszivárgott, akkor olyan bűnt követnek el a zsidó hínárban fulladozó magyar nemzet ellen, melyet megbocsátani sohasem lehet...” „...A förtelmes piócahad a könnyen összeárdragított milliókból megszámlálhatatlan ezresek mozgósít...” hogy kijátssza a kiutasítási rendeleteket.

Feltárták a gyöngyösi kereskedelem megdőbbentő elzsidósodását a fővárosi lapok is.¹⁰⁾ Míg az országos statisztika¹¹⁾ 1930-ban azt mutatta ki, hogy az ipari tisztviselők 33,4, az önállók 11, a segédszemélyzet 5,6, a kereskedelemben és iparban foglalkoztatottak tehát egyesítve 47,6, az önállók 46,5, a segédszemélyzet 29,1%-a zsidó, a kereskedelem és hitel csoportjában pedig 40%, addig Gyöngyösön ez a szám sokkal kedvezőtlenebb volt, sőt egyes szakmákban elérte a 100%-ot is. A zsidók részesedését az iparban és kereskedelemben a népszámlálási adatok csak a nagyobb városokra vonatkozóan részletezik: 1930-ban Miskolcon 66, Győrben 52, Budapesten 57% volt az önálló zsidó kereskedő; a gyöngyösi számok még kedvezőtlenebbek, azt pedig, hogy a nemzeti jövedelemből a zsidóság milyen arányban részesedik, statisztika hiányában csak felbecsülni lehetne, mert az adókönyvek sem szolgáltatnak erre vonatkozóan biztos adatokat.

Gyöngyös kereskedelmi és iparvállalatainak teljes elzsidósodását mutatja az azok vezetőségében helyet foglaló magyarok és zsidók száma:¹²⁾

Magyar Áruforgalmi Részvénytársaság :

1929/30-ban	vezérigazgató		1 zsidó
	igazgatóság	2 magyar	4 zsidó
	felügyelő bizottság		3 zsidó
1937-ben	felszámoló		1 zsidó
	felügyelő bizottság		3 zsidó

Deutsch Özvegye és Fia Részvénytársaság :

1937-ben	cégvezető		1 zsidó
	igazgatóság		2 zsidó
	felügyelő bizottság		3 zsidó

Budapest-gyöngyösvárosi Szénbánya Részvénytársaság :

1929/30-ban	vezérigazgató		1 zsidó
-------------	---------------	--	---------

	igazgatóság	9 magyar	1 zsidó
	felügyelő bizottság	5 magyar	1 zsidó

Az igazgatóság és felügyelő bizottság tagjai nagyrészt budapesti és gyöngyösi városi tisztviselők voltak.

Deutsch Salamon és Fia Részvénytársaság :

1929/30-ban	vezérigazgató		1 zsidó
	cégvezető		1 zsidó
	igazgatóság	2 magyar	6 zsidó
	felügyelő bizottság	3 magyar	1 zsidó

Magyar Kereskedelmi Részvénytársaság :

1929/30-ban	vezérigazgató		1 zsidó
	cégvezető		1 zsidó
	jogtanácsos		1 zsidó
	igazgatóság		5 zsidó
	felügyelő bizottság	2 magyar	2 zsidó

Nyerstermény- és árukereskedelmi Részvénytársaság :

1929/30-ban	ügyvezető igazgató		1 zsidó
	igazgatóság	2 magyar	4 zsidó

Stekker József Fakereskedelmi Részvénytársaság :

1929/30-ban	igazgatóság		6 zsidó
-------------	-------------	--	---------

Gyöngyösi Kőbánya Részvénytársaság :

1929/30-ban	cégvezető		1 zsidó
	igazgatóság		3 zsidó

Gyöngyösi Könyvnyomda és papírkereskedés Részvénytársaság :

1929/30-ban	igazgatóság		5 zsidó
-------------	-------------	--	---------

Solymosi és farkasmályi Kőbánya Részvénytársaság :

1929/30-ban	ügyvezető igazgató		1 zsidó
	igazgatóság		3 zsidó
	felügyelő bizottság		3 zsidó
1937-ben	igazgatóság		2 zsidó
	felügyelő bizottság		3 zsidó

Első gyöngyösi Gőztéglagyár Részvénytársaság :

1929/30-ban	igazgatóság	5 magyar	
	felügyelő bizottság	3 magyar	

Frank Henrik és Fia Részvénytársaság :

1929/30-ban	igazgatóság	1 magyar	6 zsidó
<i>Gyöngyösvidéki Gőzmalom Részvénytársaság :</i>			
1929/30-ban	elnök		1 zsidó
	alelnök		1 zsidó
	vezérigazgató		1 zsidó
	cégvezető		1 zsidó
	igazgatóság		9 zsidó
	felügyelő bizottság		7 zsidó
1937-ben	vezérigazgató		1 zsidó
	cégvezető		1 zsidó
	igazgatóság		8 zsidó
	felügyelő bizottság		5 zsidó
<i>Industria Szőlőtermelők Ipari Részvénytársaság :</i>			
1929/30-ban	elnökök		2 zsidó
	vezérigazgató		1 zsidó
	cégvezető		1 zsidó
	igazgatóság		11 zsidó
	felügyelő bizottság	3 magyar	3 zsidó
1937-ben	ügyvezetőség		2 zsidó
	igazgatóság		10 zsidó
	felügyelő bizottság	1 magyar	3 zsidó
<i>Hungária-nagyszálló Részvénytársaság :</i>			
1929/30-ban	igazgatóság		4 zsidó
1937-ben	igazgatóság		3 zsidó
<i>Téven-ház Részvénytársaság :</i>			
1929/30-ban	igazgatóság		4 zsidó
<i>Vízgyógyintézet Részvénytársaság :</i>			
1929/30-ban	igazgatóság	1 magyar	7 zsidó
<i>Mechanika vas-, fém- és faipari Részvénytársaság :</i>			
1929/30-ban	elnök		1 zsidó
	igazgatóság	3 magyar	5 zsidó
1937-ben	felszámoló		1 zsidó
	felügyelő bizottság	1 magyar	2 zsidó

Gyöngyösi Cementárúgyár és Építési vállalat Részvénytársaság :

1937-ben	igazgatóság		3 zsidó
	felügyelő bizottság	1 magyar	2 zsidó

Gőz- és Kádfürdő Részvénytársaság :

1937-ben	igazgatóság		6 zsidó
----------	-------------	--	---------

Deutsch Ház Részvénytársaság :

1937-ben	igazgatóság		3 zsidó
	felügyelő bizottság	1 magyar	2 zsidó
	jogtanácsos		1 zsidó

Gyöngyösvidéki Ruhaház Részvénytársaság :

1937-ben	Felszámolás alatt áll, vezetői magyarok voltak.		
----------	---	--	--

Az 1919-től 1937-ig a kereskedői és iparlajstromok ezeknek a kereseti ágaknak elzsidósodására vetnek fényt:¹³⁾

Év	Kiadott engedélyek	Megszűnt	Marad engedély	Ebből zsidó
1919	72	40	32	20
1920	192	98	94	39
1921	147	78	69	20
1922	137	76	61	26
1923	88	47	41	25
1924	136	66	70	39
1925	116	52	64	22
1926	90	30	60	24
1927	90	42	48	27
1928	75	27	48	26
1929	93	39	54	22
1930	76	32	44	21
1931	83	33	50	35
1932	97	28	69	32
1933	103	32	71	34
1934	90	20	70	35
1935	87	19	69	58

1936	76	14	62	36
1937	77	6	71	35

Hű képet a lajstromok nem nyújtanak, mert nem tartalmazzák a már megvont engedélyek számát és azokat, akik engedély nélkül üztek ipart vagy kereskedést.

A zsidó kereskedelmi és iparvállalatok térfoglalását közvetve a város is előmozdította azzal, hogy ingatlanokat adott nekik bérbe. 1920-ban Mairovitz Mór,¹⁴⁾ Bruckner Izidor, 1921-ben Silbermann József és a Barna Gábor Fiai Rt., 1922-ben Ruzs Lipót, Grüssner M. Salamon, a Gyöngyösi Szénbánya Társulat, 1923-ban Rosenfeld Emil, a Westphalen-szőlőtelep, Boxhorn Izidor, Fördös Gábor, a következő években más zsidó egyének és vállalatok béreltek ipari célokra a várostól ingatlanokat.¹⁵⁾ A Schmergel Testvérek érdekelttségéhez tartozó Barna Gábor Fiai Rt. gőzfűrészüzeme az egri érseki uradalom erdejéből kapta a gömbfát, a cég erdőüzeme Gyöngyös egész évi tűzifa-szükségletét fedezte. Az érsekség 750 katasztrális hold tölgyfaerdőt bocsátott a cég rendelkezésére, biztosítva ezzel a vállalat többévi gömb- és tűzifakészletét.¹⁶⁾ Részben mert rá volt utalva, részben pedig kényelemszeretetből, a magyar társadalom nem tett különbséget zsidó és magyar iparos között, 1921-ben még a plébánia is Czeizler Lipóttal dolgoztatott.¹⁷⁾ A zsidó kereskedők viszont semmi alkalmat sem mulasztottak el saját érdekeik védelmére: 1919-ben és 1920-ban éppen a legvagyonosabb zsidók kérték a képviselő-testületet, hogy a román megszállás által okozott káraikat a város térítse meg. A képviselő-testület több kérést teljesített is, és csak amikor a kérelmek túl gyakoriak lettek, utasította el őket.¹⁸⁾

A zsidóknak a kiskereskedelemben való térfoglalását a következő, az 1941. évi adólajstromban szereplő adatok csak megközelítik, mert általában a legforgalmasabb üzletek vannak zsidó tulajdonban:

	magyar	zsidó		magyar	zsidó
bazáros	6	6	papírkereskedő	1	1
borkereskedő	7	19	rövidárúkereskedő	1	12
bőrkereskedő		7	rőfős	3	23
cipőkereskedő	1	4	terménykereskedő	2	8
ecetkereskedő	1	1	vaskereskedő	2	4
épületfakereskedő		3	edénykereskedő	1	3
fa és szénkereskedő	3	5	üveges	2	
festékkereskedő	1	2	sorsjegyárus	1	4
fűszeres	26	17	drogista	2	4
szatócs	28	26	zsibáros	7	2
gyümölcskereskedő	13	15	kézimunkakereskedő	1	8
kerékpárkereskedő	1	1	ócskavas és bőrker.	3	3

ruhakereskedő		4	trafikos	18	1
kötöttárúkereskedő	1	1	marhakereskedő	2	5

Piaci árusítással zsidók alig foglalkoztak. 30 zöldségeskofa között egy zsidó sem akadt, a 22 gyümölcsáros és a 11 baromfiáros között pedig csak 1-1. A 104 egyéb piaci árus között 14 volt a zsidók száma.

Nehéz testi munkával járó ipart a zsidóság nem űzött. A 13 ács, 39 bordély- és fodrász, 14 cipőfelsőrészkesztő, 5 cukrász, 35 csizmadia, 4 disznóölő, 2 faesztergályos, 4 fazekas, 22 kádár, 4 kosárfonó, 3 kőfaragó, 11 kerékgyártó, 4 könyvkötő, 7 nyomdász, 4 kötélgyártó, 2 szítás, 2 vasöntő, 2 tímár, 7 bércséplő iparos között egyetlen zsidó sem akadt. A többi iparágban a zsidók és magyarok megoszlása 1941-ben ez volt:

	magyar	zsidó		magyar	zsidó
asztalos	38	2	kovács	17	1
autófuvarozó	22	3	kozmetikus		3
bádogos	6	6	köszörűs	3	1
cipész	122	2	lakatos	24	2
tetőfedő	3	1	mázsáló	1	6
fényképész	2	1	tejkimérő	4	5
fogtechnikus	1	2	kávémérő	4	6
fuvaros	78	11	molnár	2	1
hentes, mészáros	34	4	ócskás	7	1
hordár	1	4	órás	1	7
kalapos	8	2	pék	10	17
kárpitos	5	2	férfiszabó	46	2
kertész	4	1	nőiszabó	16	6
kifőző	6	4	más szabó	14	2
korcsmáros	32		varrónő	10	7
szíjgyártó	6	1	szűcs	2	1
szikvízgyártó		5	penziós	10	17
villanyszerelő	6	3	szülésznő	3	
szobafestő, mázoló	17	4	temetkezési vállalkozó	6	

Míg a nagy jövedelmet ígérő vállalatok vezetését, a nagykereskedelmet a zsidóság teljesen magának sajátította ki, a kiskereskedelemben pedig az orosz-lánrészt biztosította magának, a nehéz testi munkát igénylő és szerényebb megélhetést biztosító foglalkozások iránt nem mutatott érdeklődést, legfeljebb olyan ipari pályák (fuvaros, pék, penziótulajdonos, mázsáló) felé tájékozódott, ame-

lyek kevés testi munka mellett is hasznothajtóknak ígérkeznek. Jólétének beszédes bizonyítéka, hogy míg a 90%-nyi gyöngyösi magyarságból 1938-ban 230 család 255 cselédet, 1942-ben 264 család 282 cselédet addig 1938-ban 269 zsidó háztartás 345 cselédet, 1942-ben 241 háztartás 278 cselédet tartott. A zsidóknál szolgáló cselédek közül 1938-ban 340 a magyar és 5 zsidó, 1942-ben 272 magyar és 6 zsidó volt,¹⁹⁾ túlnyomórészt gyöngyösi és falusi fiatal leány.

Évtizedes küzdelmet folytattak a hatóságok egyes éjszakai zsidó kávéházak tulajdonosai ellen, akik iparendeléyeiket arra használták fel, hogy női alkalmazottaikat erkölcstelen életre kényszerítsék. Feljelentés hiányában a hatóság nem irthatta ki teljesen ezeket a bűntanyákat. 1928-ban az egyik a Nagytemplommal szemben működő zsidó szállodás és kávé botránya foglalkoztatta a sajtót,²⁰⁾ akinek üzemében titkos prostitúció folyt.

A bizonyítékok elégtelensége miatt az iparendeléjével visszaélő kerítőt nem érte utol az igazságszolgáltatás keze.

A zsidó földbirtokosok számára és az általuk bírt terület nagyságára vonatkozó statisztikai adatok bizonyítják, hogy míg a magyar birtokosok száma, a tulajdonukban lévő birtokok területének aránya a népességi viszonysszámmal összehasonlítva kedvezőtlen, addig a zsidó birtokosok mindkét szempontból szembeötlő előnyben vannak.²¹⁾ Hevesmegyében 1910-ben az 1000 holdnál nagyobb birtokok 29,9%-a volt zsidókézen, ugyanakkor az egész országban tulajdon és bérlet révén 2 és fél millió holdnál több volt a zsidók, mint az egyházak kezén. 1922-ben Hevesmegyében a 100 kat. holdon felüli birtokok összege 261,562 kat. hold, ebből zsidókézen volt 91,080, egyházi kézen 70,074 kat. hold. Egy valóságos kisajátítás, végeladás, egy új honfoglalás körvonalai bontakoztak ki a zsidóbirtokok számadataiból, mert a hevesmegyei földek tulajdonjogában és tulajdonosai személyében ilyen mélyreható változás a történelem folyamán nem fordult elő.

Mint a magyarországi zsidók általában, a gyöngyösiek is mohón vetették rá magukat a magyar földre. A város tulajdonát képező, 564 holdas Encs pusztát zsidó bérlő évtizedek óta. De 1926-ban mozgalom indult meg,²²⁾ hogy a város kisközség részére juttassa ezt a pusztát, ami mostanáig nem történt meg. Különben a nagyrészt kisközség által művelt gyöngyösi határban a zsidók nagyobb földbirtokhoz jutni nem tudtak. Annál jelentősebb volt a gyöngyösi zsidóság birtokfoglalása a megye többi községében és más megyék területén. 1928-ban a gyöngyösi járásban a gyöngyösi zsidók a következő, 100 kat. holdnál nagyobb területeket bírtak tulajdonjogon: Abasáron 268, Atkárón 343, Detken 117, Domoszlón 674, Gyöngyösoroszában 1694, Gyöngyöspatán 927, Gyöngyöstarjánban 298, Hevesugrán 176, Karácsondon 105, Markazon 1675, Vámosgyörkön 473, Visontán 657, Gyöngyösön 296, összesen 7603 kat. holdat. Béreltek Abasáron 2016, Atkárón 334, Detken 266, Gyöngyöshalászon 1300, Hevesugrán 190, Nagyrédén 100, Gyöngyösön 564, összesen 4770 holdat, azaz tulajdonjog és bérlet címén csak a gyöngyösi járásban 12.373 kat hold földön gazdálkodtak. Gyöngyösi zsidók bírtak Tiszaszállásön 1914, Szurdokpuszpökiben 448, Boconádon béreltek 395 kat. holdat; a Gyöngyösi Forgalmi Bank bérelte a gróf Almásy-család 3846 holdas tö-

rökszentmihályi birtokát, a Polgár Sándor Szőlőtelep Rt. Hevesen 504 holdon gazdálkodott. Míg a régi gyöngyösi nagybirtokos családok az egyetlen Borhy-család kivételével sorra tönkrementek, addig a városba koldusszegényen besompolygott zsidók ivadékai latifundiumokat szereztek.²³⁾ Ezek közül Grüssner M. Salamonné és gyermekei csak Gyöngyösön és környékén 3057, Ösztreicher Dezső és társa 1914, Téven Zsigmond 2016, Téven Zoltán örökösei 3241, Rosenfeld Emil és Samu, akik gyöngyösoroszi munkásaikkal oly méltatlanul jártak el, hogy az a képviselőházban is szóba került,²⁴⁾ 1928-ban 1952 hold magyar földet bírtak. A két Rosenfeld különben úgy rendelkezett, hogy vagyonuk egy része zsidó rokonságukra jut, másik része pedig a gyöngyösi zsidó hitközségnek azzal a kikötéssel, hogy a birtokon gazdasági iskola létesüljön kizárólag zsidók számára, a magyarok kizárásával.²⁵⁾ A 100 holdnál kisebb zsidó birtokokról és bérletekről, valamint azokról, amelyek távolabbi vidékeken vannak egyes gyöngyösi zsidók birtokában, adatok nincsenek, de miután nem csekély azoknak a zsidóknak a száma, akik Gyöngyös határában és környékén 100 holdnál kisebb, főleg szőlővel beültetett birtokot szereztek, a gyöngyösi zsidók birtokában lévő földek a fentebb kimutatott 12373 kat. holdat jóval meghaladják.

1930-ban a magyarországi házvagyon ügy oszlott meg, hogy míg a népesség 64.9%-át kitevő katolikusok a házak 60%-át bírták, addig az 5.1%-os zsidóság 8.1%-át.²⁶⁾

A háztulajdon terjedelmét megvilágító adatok szerint a magyarok általában és főleg a kis, falusi típusú házak tulajdonosai, míg a zsidók házai a legjobbak, legkorszerűbbek, legtágasabbak. A zsidóság bírja az országban az összes lakószobák 10.3%-át, azaz kétszer annyit, mint országos arányszáma. 1930-ban megyei városokban a katolikusok kezén lévő háztulajdonban 100 lakóháza 159, míg a zsidók házaiban 253 lakás jutott. A megyei városokban 1000 katolikus lakosra 137 ház és szoba, míg 1000 zsidó lakosra 137 ház és 625 szoba jutott.²⁷⁾

A házak, de főleg a lakószobák 10.3%-os arányszáma a gyöngyösi viszonyoknak nem felel meg, itt a zsidóság által bírt lakószobák, az összes lakószobák 30%-ára becsülhető. A zsidó háztulajdonosok száma sem fejezi ki a valóságban megfelelő részesedésüket a házvagyonból. Gyöngyösön a háztulajdon terén kiváltságos helyzetben van a zsidóság: a könyv szerzője által a járásbírósi telekkönyvi adatok alapján megrajzolt, az 1942. évi állapotot feltüntető térkép azt a döbbenetes, de köztudomású tényét mutatja, hogy a zsidóság céltudatos tervszerűséggel szállotta meg a város főterét, piacterét és főbb utcáit, felvásárolta a legjobb házakat, az 1917-es nagy tűzvész után a városrendezés során nyitott új utcákban házakat épített. A főtéren és a piactéren alig akad magyar háztulajdonos, közvetlenül a városháza mellett kezdődik a gettó, a főtemplom körül zsidók palotái sorakoznak, a város szívéből kiinduló Jókai-, Kossuth-, Petőfi- és Vahot-utcában, a Német-utcában, a nemrég nyitott Kállay- és Borhy Sándor-utcában a tulajdonosok nagy többsége zsidó. A magyar őslakosság fokozatosan a város külső részeibe szorult ki s míg a jövevények, köztük alig beszivárgott galíciai zsidók a legkorszerűbb, legjobb anyagból készült épületeket szállották meg, addig a magyarság zöme, a kisebb és régi házakban, a közökben, a Kukoricaváros, az

Akaszka, a Duránda, a hóstyák sikátoraiban összezsúfolt szerény házikókban, viskókban és putrikban lakik. Míg a város belső részeiben egész tömbök vannak zsidókézen, addig a központtól távolodva fokozatosan csökken a zsidók házáinak száma, a külvárosokban pedig csak a zsidó szatócsok telepedtek a szegény nép közé. Gyöngyösön eddig még nem készült statisztika arról, hogy az egy-, két- és többszobás lakások hogyan oszlanak meg a zsidók és az őslakosság között, milyen a lakások sűrűsége, kiknek a lakásaiban van fürdőszoba, cselédszoba és más mellékhelyiségek; hivatalos számszerű adatok nem igazolják azt a közismert tényt, hogy mily nagy a különbség az őslakosság és a bevándoroltak kényelmi és lakásigényei és viszonyai között.

A Baromálláson most épülő új kertvárosban a zsidók oly mohón vásárolták fel a telkeket, hogy a képviselő-testület elhatározta, nem tűri ott tovább a zsidók térfoglalását. A határozat értelmében a város itt zsidónak ezután nem ad el telket, a kertvárosban tehát újabb gettó nem keletkezhetik.

Gyöngyös régi földesúri családjainak palotái nagyrészt zsidókézzre kerültek. Nehogy ugyanerre a sorsra jusson, 1938-ban a történelmi nevezetességű Orczy-kastélyt a város vette meg. Az utolsó tulajdonos, a báró Wildburg-család műkincseit, amelyeket jobb időkben gondos műízléssel halmoztak fel az empire-ízlésű régi palotában az Orczy bárók, Auersperg hercegek, Wespahlen grófok és Wildburg bárók, főleg fővárosi vagy a gyöngyösi Mátrában nyaraló, kisebb részben gyöngyösi zsidók vásárolták fel. Zsidók kezére került a nagyértékű könyvtár javarésze is, az antik bútorokból, műkincsekből és könyvekből a gyöngyösi magyarok alig vásároltak valamit. „...Van ebben az eladásban valami végtelenül szomorú és lehangoló”, írta a kiárulásról a gyöngyösi keresztény lap,²⁸⁾ „Hosszú-hosszú évtizedek, évszázadok sok munkája, fáradsága, reménysége, öröme és boldogsága szóródik most szerte-széjjel, ki tudja megmondani milyen kezekbe, kinek az otthonába...”

Gyöngyös életében nagy értéket jelentett az a tevékenység, amelyet idegenforgalmi, turisztikai és sportfejlesztési célok érdekében a Mátra fanatikusa, dr. Puky Árpád polgármester a város fejlődése és a lakosság boldogulása érdekében kifejtett. A Mátra üdülőhelyeinek fejlődését az is előmozdította, hogy a Mátrának, a trianoni ország legmagasabb hegységének nagy kincseket jelentő tényezői köztudomásúvá váltak.²⁹⁾ A felső Mátra magaslati üdülőtelepei, amelyek dr. Puky polgármestersége alatt. létesültek, elsősorban arra voltak hivatva, hogy üdülést és gyógyulást biztosítsanak az arra szoruló magyarságnak. Ehelyett az történt, hogy Mátraházát, a Kékest ellepték a szórakozni vágyó vagyonos zsidók, „...a mindent lefoglalók, a pénzrombolók. A hegyek, a havasok, fenyvesek paradicsomai, a tavak partjai, a magános villák, a diéták, utó- és előkúrák, szénsavas fürdők, főúri lakok kerti úszómedencékkal, árnyas pázsitok, mind őket hívják. És a többi: a bárók, a grillek, a Galya, a Kékes... mind őket csalogatják...”

³⁰⁾ Az egyetlen tisztai üdülő kivételével, Mátraháza üdülőtelepeit túlnyomórészt zsidók szállották meg, a Kékesen pedig 95-99%-ra dagadt a zsidó vendégek száma, sőt nemritkán elérte a 100%-ot is. Nagy ünnepeken magyar embernek a Kékesen nem is jutott szoba, mert olyan numerus clausus uralkodott ott, mint nyá-

ron Siófokon, ahol csak a szolgaszemélyzet magyar. ³¹⁾ A Kékest látogató könnyen költekező, nagyban kártyázó fényűző zsidósággal a magyarság fel sem veheti a versenyt, ezért az országnak ezt az egyik legszebb üdülőhelyét nem is látogathatja, a gyöngyösi szerény igényű értelmiség pedig a legkevésbé.

A szintén Gyöngyös határában fekvő Mátrafüred fejlesztésének gondolata, amelyet Dr. Puky polgármester erőteljesen támogatott, a magyar társadalomból Budapestről indult el útjára. Miután Gyöngyös várost az 1917-es nagy tűzvész utáni nehéz gazdasági helyzet a mátrafüredi üdülőtelep megvalósításában akadályozta, dr. Melich János egyetemi tanár és a gyöngyösi származású dr. Bártfai Szabó László nemzeti múzeumi osztályigazgató, kormányfőtanácsos és még többben, a polgármester támogatásával 1922-ben megindították az üdülőtelep fejlesztését, villák és nyaralók építésével megvetették Mátrafüred fellendülésének alapját. ³²⁾ A polgármester és a budapesti tudós kolónia akkor nem gondolt arra, hogy a mátrafüredi üdülőtelepet nemsokára a pesti kis-zsidók, sőt idegen, galíciai gyülelész zsidók fogják ellepni. Kóbor Tamás 1929-ben a Mátrát Budapest Semmeringjének nevezte és megjósolta a budapestiek tömeges látogatását. ³³⁾ A jóslat bevált, a gyöngyösi magyarok egyetlen kiránduló- és nyaralóhelyén zsidók építettek villákat, nyitottak penziókat és kóservendéglőket, zsidók szállották meg nyaranta a kies üdülőtelepet, kiszorítva onnan a gyöngyösi magyart, aki menekülni kénytelen „...a pöffeszkedés, hangoskodás, hányavetiség, meztelenség és dobutcai ízléstelenség eme otthonából, ahol a kóservendéglők, zsidókocsmák és falatozók labirintusában a pesti aszfalt közutálatnak örvendő, itt nagyszámban nyüzsgő típusairól nem is beszélve, szörnyű galíciai zsidók, befontpájeszű, gyuladásos szemű kaftánosok teszik ellenszenvenné, sőt legtöbbször számukra kibírhatatlaná ezt a hajdan idillikus helyet...” ³⁴⁾ ahol a rendőrökön, postásokon és a kiszolgáló személyzeten kívül csaknem mindenki zsidó. Erre a tényre hivatkozva már zsinagógát is akartak itt építeni, a 95%-os zsidó többség fölényes tudatában pedig a gyöngyösi rabbi arról értesülvén, hogy egy, a közelben táborozó főiskolás munkatábor a zsidóságnak nemtetsző dalt énekelt, azzal fenyegetőzött, hogy ha a zsidóság nem kap elégtételt, egy héten belül kiürítetteti a nyaralótelepet. ³⁵⁾ A gyöngyösi zsidó sajtó az őslakosságnak panaszára, amely a sajtóban tette szóvá a Mátrafüredet megszállva tartó zsidóság erkölcsi szempontból is kifogásolható viselkedését, kigúnyolta az őslakókat, akik szerinte azelőtt boroskancsókkal és zsíros papírosokkal járták a Mátrát. Ezek a régi gyöngyösiék - írta a keresztény helyi lap ³⁶⁾ „...nem jártak meztelenül és nem produkáltak az erdőben ocsmány lebujokra emlékeztető jeleneteket, mint többen Mátrafüred mostani látogatói közül...” a gyöngyösiék pedig keservesen megszolgálják a zsidó fürdővendégek által itthagytak pénzt annak a sok ízléstelenségnek néma eltűrésével, amely gyakran már az erkölcsi nihilizmus határán mozog. A régi gyöngyösiék „...minden boroskancsó és szalonna ellenére urak és sokkal inkább európaiak voltak, mint a mai kóserpenziók lakói és azok a párocskák, akik körüti erkölcsüket a hét végén a Mátrában tombolják ki...” ³⁷⁾ Ezen a helyzeten az 1942-ben felsőbb helyről elrendelt razziák már javítottak, egyelőre a gyülelész zsidóság a gyön-

gyösi Mátrától távoltage magát. A városi képviselő-testület pedig azt határozta el, hogy Mátrafüreden a városi villatelkekből zsidónak nem juttat többé.

¹⁾ Gyöngyös és Vidéke, 1924. augusztus 17. ²⁾ U. o. december 28. ³⁾ U. o. 1920. augusztus 31. ⁴⁾ Gyöngyösi Néplap, 1922. július 29. ⁵⁾ U. o. 1923. december 26. ⁶⁾ Gyöngyös és Vidéke, 1927. október 23. ⁷⁾ U. o. április 30. és május 11. ⁸⁾ U. o. 1923. április 5. és 1925. november 15. ⁹⁾ Gyöngyösi Néplap, 1920. július 24. ¹⁰⁾ Magyarország Útja 1941. augusztus 8, összetartás, stb. ¹¹⁾ A zsidótörvény indokolásából. ¹²⁾ A Pénzügyi Kompassz adatai. ¹³⁾ Városi irattár. ¹⁴⁾ Városi jk., 1920. évi 58/1. sz. ¹⁵⁾ Az 1920. és következő évek városi jegyzőkönyveiből. ¹⁶⁾ A Pesti Tőzsde 1928. évi egyik száma, Gyöngyös és Vidéke, 1928. március 4. ¹⁷⁾ Városi jk., 1921. é. 193/XX. sz. ¹⁸⁾ 1919. és 1920. évi városi jk., 57/VI., 33/11. és más számok. ¹⁹⁾ Az OTI adatai. ²⁰⁾ Gyöngyös és Vidéke, 1928. november 4. ²¹⁾ Magyar Statisztikai Szemle, 1930. évi 4. sz., 298. ²²⁾ Mátravidéki Gazdák Lapja, 1926. évi 4. sz. ²³⁾ Dr. Szundy Károly: Magyarország földbirtokosai és földbérlői. ²⁴⁾ Meizler Károly interpellációja az országgyűlés 1938. évi 337. ülésén. ²⁵⁾ Gyöngyösi Újvilág, 1938. július 10. és 17. ²⁶⁾ Magyar Statisztikai Szemle, 1936. évi 3. sz. ²⁷⁾ U. o. ²⁸⁾ Hevesmegyei Lapok, 1938. március 6. ²⁹⁾ Hevesmegyei Lapok, 1934. április 21. ³⁰⁾ Egyedül Vagyunk, 1942. június 5. ³¹⁾ Virradat, 1941. december 29. ³²⁾ Gyöngyös és Vidéke, 1925. szeptember 6. ³³⁾ Gyöngyösi Lapok, 1929. október 5. ³⁴⁾ Hevesmegyei Lapok, 1938. július 31. ³⁵⁾ U. o. ³⁶⁾ U. o. ³⁷⁾ U. o.

XII.

Zsidók túltengése a városi és megyei közgyűléseken. - Fajvédő városi főtitkárviselők. - A Puky-Gondos per. - A fajvédők harca a képviselői mandátumért. - Házkutatás a fajvédők vezetőinél - Az 1939. évi képviselőválasztás.

A proletárdiktatúra bukása után a zsidó városi képviselő-testületi tagok 1923-ig nem látogatták a közgyűléseket. 1923-ban a zsidó sajtó szóvátette, hogy a közgyűlésekről éppen azok hiányoznak, akik emelik a gyűlések színvonalát és nagyobb tudásukkal segítségére lehetnének a polgármesternek. Voltak zsidók, akik sürgették a régi állapotokhoz való visszatérést, a küzdelmet a fajvédők aknamunkája ellen és akadt közéleti férfi is, aki „megtalálta az utat ezekhez a sebzett szívekhez, amelyek minden aljas rágalom dacára is szeretett hazánk és városunk felvirágoztatásáért dobognak”.¹⁾ A zsidó városi képviselők lassanként mégis feljöttek a közgyűlésekre, ahol teljes számban jelentek meg akkor, ha városi tisztviselők választásáról volt szó. 1924-ben lapjuk már nyíltan fenyegetőzött, hogy nemsokára lesz annyi zsidó a képviselő-testületben, amennyi a szélsőséges tisztviselők kidobtatásához szükséges.²⁾ Öntudatukat növelte, hogy Hevesi Simon főrabbi numerus clausus-ellenes kultúrestélyén közéleti előkelőségek is megjelentek.³⁾ Nemsokára a képviselő-testületben a zsidók ismét nagy szerephez jutottak. Rohamos vagyonosodásuk következménye volt, hogy a zsidó virilisták száma, aránytalanul megnőtt:

1918-ban	18 magyar,	62 zsidó,	póttag:	14 magyar	16 zsidó
1923-ban	34	51		15	15
1924-ben	34	51		15	15
1926-ban	31	54		14	15
1927-ben	30	55		11	14
1928-ban	33	52		11	14
1932-ben	10	20		8	7
1938-ban	12	18		10	5

Választás útján a képviselő-testületbe sohasem kerülhetett volna be ennyi zsidó, mert a lakosság ellenszenvvel nézte a zsidóság tapintatlanul fitogtatott közéleti előretörését és befolyását. 1924-ben a nép hat zsidó képviselő-testületi tagot buktatott ki és csak egyet választott, 1929-ben pedig kettőt. A fajvédő lap már 1924-ben sürgette a keresztény városi párt megalakítását, hogy ellensúlyoz-

ni lehessen a zsidó hatalom túltengését a gyöngyösi városházán, amelynek az öntudatos cselekvésre még képtelen, aluszékony polgárság nem tulajdonított kellő jelentőséget,⁴⁾ de annál inkább a zsidók. 1924-ben 34, a város értelmiségének színe-javából kikerült városi virilistával szemben 51 zsidó virilista, nevezetesen 11 róffős, 5 ügyvéd, 4 terménykereskedő, 4 fűszeres, 3-3 fakereskedő, borkereskedő, mézárós, 2-2 bőrkereskedő, gyógyszerész, bankigazgató, szeszkereskedő, ruhakereskedő, 1-1 bérlő, vaskereskedő, szatócs, sörkereskedő, orvos, bankár, cipőkereskedő és bazáros képviselte a zsidó sajtó által emlegetett magasabb színvonalat. A zsidó virilisták között volt a felozlatott szabadkőműves-páholy nagymestere, helyettes nagymestere és még 3 szabadkőműves, volt köztük több alig beszivárgott galíciai és faluról bevándorolt gazdag zsidó, de akadt olyan is, aki a proletárdiktatúra alatt tevékenykedett. A 15 zsidó virilista póttag közül 2 orvos a kommunista uralom alatt szerepet vállalt, 1 ügyvéd a páholy titkára volt, de volt köztük nemrég bevándorolt galíciai is.

1922-ben Gyöngyös 34 zsidó és 11 magyar tagot küldött a vármegye törvényhatósági bizottságába. A 34 zsidó között több beszivárgott galíciai akadt, de olyan egy sem, aki a háború alatt arcvonalbeli szolgálatot teljesített.⁵⁾ „...Ha az ember végigolvassa ezt a névsort” - írta a fajvédők lapja - „azt hiheti, hogy ez nem a megyei képviselők, hanem az orthodox hitközség, vagy valamelyik zsidó szentegylet névsora, melybe csak tévedésből került bele egy-két vagyonosabb keresztény magyar polgártársunk neve...”

Azon a nemzeti szempontból aggályos, sőt veszedelmes állapoton, hogy a zsidóság döntő módon szól bele a városvezetés ügyeibe, némileg enyhített az 1938-ban kiadott kormányintézkedés, amely a virilisták számát 30-ra szállította le. A zsidóság döntő szerepe különösen a városi tisztviselő-választásoknál nyilvánult meg, amikor a jelölteknek, ha nem élvezték a magyar képviselő-testületi tagok túlnyomó többségének bizalmát, nagyszámú zsidó virilista, meggazdagodott szatócok, borügynökök, besurrant galíciaiak, szabadkőművesek támogatásáért kellett megalázkodnia. A fajvédők szívós munkával mégis meg tudták választani, főleg az antiszemita városatyák szavazataival, városi tanácsnoknak dr. Makrányi Gyulát és később dr. Bakó Oszkárt, a fajvédő mozgalmak két előharcosát. Előbbinek a zsidó sajtó vádaskodásai miatt meg kellett válnia a fajvédő lap szerkesztői tisztétől, nehogy ferde helyzetbe kerüljön feletteseivel szemben.⁶⁾

A proletárdiktatúra alatt sokat hányódott dr. Puky polgármester helyzete nem volt könnyű. Kezdetben nemcsak hogy nem idegenkedett az erőteljes keresztény irányzattól, hanem az ébredő magyarok mozgalmába bekapcsolódott, de mégis azt tartotta helyesnek, hogy számoljon a kormányzat fokozatos balratolódásával és a városházán túltengő zsidó, liberális és aranyközéputas elemek nagy befolyásával. A fajvédő jobboldal el akarta felejtetni az ellenforradalmár dr. Puky szabadkőműves múltját, a keresztényszocialisták is díszelnökké választották, felvonultak lakása előtt és díszjelvénnel tüntették ki.⁷⁾ De a zsidóság, bár sajtója eleinte hevesen támadta, nem akart róla lemondani. A zsidó sajtó, amely a Bethlen-kormány nemzetmentő politikájának dicsőítésére alig talált szavakat és 1927-ben már azt állapította meg, hogy „...a gyöngyösi polgárság zö-

mét a rombolás, a gyűlölet politikájának megnyerni nem lehet, mert ez a polgárság egyhangúan Bethlen politikai hívének vallja magát...,”⁸⁾ három évvel később így dicsérte⁹⁾ dr. Puky Árpádot: „...Le kell szögeznünk, hogy városunk jelentőségében súlyos felekezeti mozgalmat, felekezeti gyűlölködést nem ismer, egyesek kilengései nem általánosíthatók és ezeket a szórványos eseteket is erős kézzel nyomta el városunk egyetértésre, békés munkára törekvő polgármestere dr. Puky Árpád...” Ugyanakkor dr. Somogyi István keresztény lapja szemére lobbantotta a polgármesternek, akit 1919-ben a keresztény és nemzeti irányzat állított a város élére, hogy néhány évig ennek jegyében működött, fajvédő szölamokat hangoztatott, de utóbb eltért elveitől, idejét nagyrészt zsidók társaságában tölti és azzal a képviselő-testületi csoporttal tart, amely a legmerevebben áll szemben a keresztény csoport kívánalmaival; ideje tehát, hogy a polgármester vagy mondjon le, vagy pedig nyilvánosan szögezze le, melyik irányzat mellé áll, mert túlságosan kényelmes az a szölam, hogy ő az összesség polgármestere.¹⁰⁾

1930 körül már úgy látszott, hogy a fajvédelmi gondolat a politikában végleg megbukott és hívei a katakombákba szorultak le. A zsidó sajtó örömrivalgása közben a fajvédelmet mint értékét vesztett, elhanyagolható politikai tényezőt kezelték és az aranyközépútra tért volt fajvédők sem bízván többé feltámadásában, sírjára gördítették elaltatott lelkiismeretük köveit.¹¹⁾ Gyöngyösön sem lévén többé sajtója a fajvédő antiszemitizmusnak, a kormánytámogató zsidóság ellentmondás nélkül tömjénezhetette a nyugtalan szélsőségeket letörő Bethlen rendszert, amely szerinte csodálatos önuralommal, tapintattal szerelte le a szélsőségek fanatikussait és erőt mutatott a gonosztevőkkel szemben, biztosítva a jogrendet, a felekezeti és társadalmi békét. „...Az aranyközépút politikájának fenntartását kell kívánnunk minden szélsőséges és hangos jelszóval szemben, súlyos bajaink közül egyedül ez vezetheti rá a nemzetet a feltámadás útjára...” írta a gyöngyösi zsidók magyarkodó szószólója.¹²⁾

Ebben a számukra kedvezőtlen politikai légkörben a gyöngyösi fajvédők háttérbe szorultak ugyan, de minden adódó alkalmat felhasználtak a zsidók anyagi és szellemi térfoglalásának meggátolására. 1935-ben dr. Puky polgármester mint a kórházbizottság elnöke kifogásolta azt, hogy a kórház belgyógyász főorvosi állására dr. Gondos Miklós zsidó orvost jelöljék, mert Gondos a proletárdiktatúra alatt tevékeny szerepet játszott, tehát nemzeti szempontból megbízhatatlan.¹³⁾ Gondos a polgármestert ezért a kijelentéséért a vádlottak padjára ültette. A sokáig húzódó per hónapokon keresztül foglalkoztatta nemcsak a gyöngyösi, hanem a fővárosi sajtót is. A gyöngyösi keresztény magyar társadalom, különösen pedig a fajvédők, osztatlanul a polgármester oldalán állottak és amikor a per Gondos kudarcával és a polgármester erkölcsi győzelmével végződött, az egész jobboldali Gyöngyös a keresztény társadalmi egyesületek felhívására zárt sorokban vonult fel, hogy ünnepelje a zsidó orvos által meghurcolt dr. Puky Árpádot. 1936. december 18-án ezrekre menő tömeg vonult a polgármester lakása elé, akit a prépost-plébános kíséretében négylovas díszhintón vittek át, a lelkes tömeg éljenzése közben, a városházán tiszteletére tartott díszközgyűlésre. Itt Magnin Adorján prépost-plébános beszédet intézett a polgármesterhez, mint a

keresztény és nemzeti gondolat tántoríthatatlan harcosához, kifejtve azt, hogy csak a keresztény és nemzeti gondolatban egyesült magyar társadalom képes ellenállni a bolsevizmus istentagadó, nemzetes családellenes veszedelmének. A prépost az ünneplők nevében megígérte, hogy a keresztény társadalom a jövőben is a polgármester mellett fog állni, akinek ebben a táborban a helye. Válaszbeszédében a polgármester hangsúlyozta, meg kellett egyszer már mutatni, hogy Gyöngyösön a keresztény nemzeti gondolat az úr, mert ismerjük az erőket, amelyek perének folyamán megmozdultak és tudjuk azt is, hogy ebben a perben két világnézet ütközött össze.¹⁴⁾ A keresztény magyarság ünnepéből kizárt zsidóság 5 vezetőembere, köztük 3 szabadkőműves, hírlapi nyilatkozatot tett közzé, amelyben tiltakozott a kísérlet ellen, amely a polgármester személyének felhasználásával a társadalom megbontására és a zsidóvallású polgárság mellőzésére irányul és annak hangsúlyozása mellett, hogy a zsidósági is teljes szívvel támogatja a polgármestert, elítélte azt a kísérletet, amely „a polgármester úr személyének megbecsülését társadalmi egyesületek, illetve Gyöngyös polgárságának vallások által determinált csoportjai részére kívánja kisajátítani.” A polgármesternek levélben megküldött nyilatkozat nem tévesztette el hatását: dr. Puky polgármester a díszközgyűlés után tiszteletére rendezett közvacsoráról idejében távozott el, hogy zsidó tisztelői körében is mutatkozzék, ami azután ellene fordította az ünneplők jórészének, különösen a fajvédőknek hangulatát.

*

Abban a hitben, hogy a Bethlen-féle egységes párt tiszta fajvédő alapon áll, az antiszemita fajvédők kormánysegítséggel akarták megvalósítani az értelmiség javarésze és a kisemberek tömegei által követelt programot: a liberális korszak mulasztásai folytán háttérbeszorított magyarság hegemoniáját és a zsidók hatalmának megszüntetését. Miután dr. Bozsik Pál nemzetgyűlési képviselőt nem tartották radikális antiszemitának, az egységes párthoz csatlakozott gyöngyösi fajvédők 1922-ben Bozsikkal szemben ellenjelöltet állítottak. A kereszténypárt, amelyhez dr. Bozsik tartozott, szintén hitt a minden irányban ígéretes kormánynak és ettől remélve érvényesülései meg-bocsátotta neki Budaörsöt, a trónfosztást és bízott abban, hogy ez az út vezet majd a reális legitizmus felé.¹⁵⁾ A kormány támogatására Bozsikot az a körülmény is készítette, hogy választási ellenjelöltje, ennek a könyvnek szerzője, különösen a választókerület községeiben igen népszerű volt. Ekkor még a keresztény párt sem tudta, hogy mint a fajvédőket, a kormány őt is csak eszköznek szánja uralma megtámasztására.

Miután 1922-ben még nem tudott liberális jelöltet állítani, a zsidóság a fajvédő jelölttel szemben dr. Bozsikot támogatta, akinek programbeszédét a zsidó sajtó kielégítőnek találta, csak azon csodálkozott, hogy miért használja Bozsik ezt a hangot éppen a választások előtt.¹⁶⁾ Míg a falvak szavazóinak nagy része az antiszemita jelöltre szavazott, addig az értelmiség nagy része ellene fordult. A katolikus lap által is pártolt dr. Bozsik mérsékelt keresztény politikáját inkább a

gyöngyösi szavazók, köztük a zsidók támogatták. Dr. Bozsikot mégis csak csekély szótöbbséggel választották meg a kerület országgyűlési képviselőjévé.

A választások után hamarosan kitűnt, hogy a Bethlen-féle többség - egyelőre az antiszemitizmus álarcában - a régi munkapárti többséget jelentette, ugyanazt, amely mulasztásaival a zsidókérdést kitenyészttette. Ezzel a többséggel szemben az igazi fajvédők törpe kisebbséggé, jelentéktelen töredékké olvadtak le, amely nem tudott érvényesülni. Ez a töredék a Bethlen-kormánynak csak arra volt jó, hogy sötét háttérnek használja fel és vele fenyegetse a zsidó és liberális ellenzéket. A Bethlen-rendszer egy zászló alá tudta toborozni a legitimistákat a szabadválasztókkal, a nagybirtokost a kisgazdával, az antiszemitát a zsidóval, úgyhogy a kormánypártban is alig hittek az irányzat által hirdetett program őszinteségében,¹⁷⁾ legkevésbé az antiszemiták. A Bethlen-rendszer lényegét a gyöngyösi fajvédők is csakhamar felismerték és elfordultak tőle; lapjuk 1923-tól kezdve élesen szállott szembe azzal a kormánypolitikával, amely nem a nemzetrontó, a magyarság elszegényedését és az idegenek térfoglalását előmozdító törekvések, hanem a fajvédők ellen küzd.¹⁸⁾ A gyöngyösi fajvédő sajtó 1923-ban erkölcsstelennek bélyegezte a zsidó nagybankok, a földbirtokreformot elodázni akaró néhány főúr, főpap és érdektársaik által támogatott kormány politikáját és a rendszer távozását követelte.¹⁹⁾

Ugyanakkor a zsidó sajtó magasztalta a kormányt, mert nem állott többé a fajvédelem uralkodó nyomása alatt és kényszerítette az antiszemitákat, hogy letegyék a politikai ólmosbotot. A fajvédelem mint romboló politika, írta a zsidó sajtó,²⁰⁾ a kormány oldalán végzetes képtelenség, mert törvényhozó és végrehajtó hatalmat bocsátott a rombolás rendelkezésére, ha azonban ettől a hatalomtól megfosztják, a fajvédelem nem lehet többé veszedelmes. Az álarcát levett zsidó sajtónak ez a gunyoros támadása a magyarság önvédelmi harca ellen, arra ösztökölte a gyöngyösi fajvédőket, hogy még élesebb hangon támadják a zsidóságot és a vele szembeszállni késlekedő magyarokat, mert „...nemcsak künn van nemzetünk ellensége, de itt, közöttünk van a legnagyobb: a fájdalomunkon, megkötözött voltunkon kacagó zsidó és az áruló keresztény magyarok, akik a zsidóságnak segítenek a magyar faj védelmi harcletiprásában.”²¹⁾ Magukra hagyatva elkeseredetten folytatták a harcot a rendszerrel, amely az antiszemitizmus segítségével jutott uralomra, hogy azután szembe forduljon vele, elalkudjon minden nagy célt és elporlasszon minden elvi meggyőződést.²²⁾ „Csak a legnagyobb morális önérzet teljes anyagi függetlenséggel párosulva” - írta erről a korszakról egyik politikus-közírónk²³⁾ - „tudott ellenállni annak a csábításnak, mely mindenkit bevont és bekapcsolt a kéz kezét mos egyetemes kölcsönösségébe, hogy minden komoly erkölcsi és elvi kritikára vagy ellenállásra képtelenné tegye.” Sem a fajvédő, sem a legitimista keresztény irányzat nem juthatott ebben a korban erőteljes parlamenti képviselőhöz, mert hiányzottak mögöttük a független társadalmi rétegek, úgy a közületek, mint az egyének csak felülről vártak valamit, a függő társadalmat a kormány ellenére megszervezni nem lehetett. Sok jó magyar fel is adta a szélmalom-harcnak tartott küzdelmet, vagy csatlakozott az aranyközéput politikájához.

1923. október 21-én a Katolikus Népszövetség gyöngyösi gyűlésén dr. Bozsik képviselő a Bethlen-kormány védelmében támadta a gyöngyösi fajvédőket, mert lapjuk szerinte forradalmi hangot ütött meg. Az ebből támadt sajtóvitában dr. Somogyi István a fajvédők oldalára állott, szemére lobbantotta Bozsiknak azt az ingadozó magatartást, amelyet politikai szereplése alatt tanúsított,²⁴⁾ valamint azt is, hogy dr. Bozsik és elvbarátai, hasonlóan a helyi zsidó sajtóhoz, a fajvédelmi gondolat országos és helyi vezéreit lejáratni igyekeznek.²⁵⁾ A fajvédők be is jelentették, hogy a legközelebbi választáskor mindent el fognak követni dr. Bozsik politikájának megbuktatására.²⁶⁾ Erre nem került a sor, az 1926-i képviselőválasztáskor Lenkei Lehel budapesti középiskolai tanár, a fajvédők jelöltje nem Bozsikkal, hanem dr. Vass József miniszterrel került szembe, akit a zsidók is támogattak. A miniszter, miután nagy győzelmet aratott, más javára lemondott gyöngyösi mandátumáról. Ebben az évben dr. Bozsik indítványára a városi képviselő-testület bizalmat szavazott gróf Bethlen Istvánnak és díszpolgárnak választotta meg. Belefáradva a meddő harcba, a gyöngyösi fajvédők beszüntették lapjukat és a küzdelmet egyelőre csak társadalmi téren folytatták. 1935-ben ismét felmerült dr. Bozsik képviselő jelöltségének gondolata, de ezzel egyházi főhatósága nem értett egyet.²⁷⁾ Dr. Bozsik Pál nemsokára eltávozott Gyöngyösről és azóta szülővárosa nélkülözi egyik legjobb fiának, a bolsevizmus elleni harc bátor harcosának közéleti szereplését.

A proletárdiktatúra után a gyöngyösi szociáldemokrata pártszervezet zsidó irányítói visszavonultak és csak titokban folytak bele a vezetésbe. A szervezkedés különben tovább folyt, 1920 elején Kenyeres János a MOVE elnöke kiáltványban közölte, hogy függetlenül a nemzetgyűlés és a hatóságok intézkedéseitől, megindítja a harcot a szociáldemokrata szervezkedés ellen.²⁸⁾ Ez indokolt is volt, mert 1920-ban a vörösök már arra vetemedtek, hogy egy zsidófiú vezetése alatt a Szentséget vivő papot az utcán gúnydalokkal és trágár szavakkal illeték.²⁹⁾ 1925-ben a fajvédő lap rámutatott a vörös szervezkedés vezetőire, egy zsidó ügyvédre és a proletárdiktatúra gyöngyösi szócsövének, a Vörös Mátravidéknek zsidó szerkesztőjére, s kérte a rendőrséget, tartsa szemmel őket annál is inkább, mert fővárosi agitátorok keresik fel a várost, a judeo-marxizmus gyöngyösi fészkeiben tartott megbeszéléseik aggályos volta pedig nyilvánvaló. 1929-ben a szociáldemokraták már népes gyűlést tarthattak Gyöngyösön s ezért a keresztény sajtó az egykori elszántság ellanyhulását, a polgárság pipogya viselkedését és a kormány lagymatagságát tette felelőssé: „...ez a korszak halott, tehetetlen és gyatra, ennek ki kell pusztulnia, hogy kipattanjon a magyar televényből ismét az élet, a nagy akarás csírája...”^{29a)} 1930 szeptemberében a szociáldemokraták már tüntető felvonulást rendeztek, amelyet karhatalom oszlatott fel, novemberben pedig széleskörű kommunista szervezkedésnek jöttek nyomára.³⁰⁾ 1930-ban a zsidó magántisztviselők egyesülete falragaszokon hirdette előadásait, amelyekre fővárosi szélsőbaloldali előadókat, köztük Vámbéry Ruzstemet hívta meg.³¹⁾ A gyöngyösi magyarság, amely 1923-ban megérte azt, hogy a Katolikus Legényegylet nagytermében egy vándorszíntársulat előadásai alatt a falról levették a keresztet,³²⁾ csak a sajtóban tiltakozott a Marx és Engels tanai iránt érdeklődést ta-

núsító zsidók nyilvános előadásai ellen,³³⁾ noha jól tudta, hogy egy évvel előbb a Társadalombiztosító Intézet gyöngyösi fiókjánál megtartott választásoknál a zsidóság volt az, aki a Nemzeti Blokk jelöltjeit elgáncsolni igyekezett.³⁴⁾ A társadalom gerincesebb része hiába várta el azt is, hogy a vörös uralom egy-két nemzsidó eltévelyedettje a közszerepléstől visszavonuljon. Hiába bélyegezte meg a bíróság és pellengérezte ki távozását követelve a fajvédő lap a proletárdiktatúra alatt szerepet vállalt elemi iskolaigazgatót; akadtak, akiket csak a fajvédők cikkei térítettek el attól a szándéktól, hogy fáklyásmenettel ünnepeljék a kommunisták kiszolgálóját.³⁵⁾ De évek múlva egy társadalmi egyesület, amelynek az időközben Gyöngyösről elköltözött tanférfitú egykor igazgatója volt, abban a kivételes megbecsülésben részesítette őt, hogy arcképét megfestetve és őt magát zászlók alatt felvonulva kísérte a templomból az egyesületi székházban tartott leleplezési ünnepélyre. A túlzásba vitt keresztényi megbocsátásnak ez a példája nem találkozott a keresztény lakosság osztatlan tetszésével.

A zsidóság zöme, amelyet az ébredő és fajvédő mozgalmak nyugtalanítottak, a kormány politikáját támogatta és egészen a zsidótörvények megjelenéséig, különösen a Bethlen-kormány alatt, a kormánypárti mozgalmakban részt is vett. A Nyilaskeresztes Párt szervezkedésén kívül számottevő ellenzéki mozgalom Gyöngyösön nem volt, az Egyesült Keresztény Párt szervezkedése az 1938. elején gróf Sigray Antal és gróf Széchenyi György jelenlétében tartott alakuló gyűlésnél nem is jutott tovább. Ezen a gyöngyösi királyhűségét dr. Somogyi István hangoztatta, gróf Sigray pedig, miután a nemzeti szocialistákat fehér bolsevistáknak nevezte, az osztrák függetlenség mellett és a német hatalmi nyomás ellen foglalt állást. Gróf Széchenyi arra hívta fel a közönséget, álljon sorompóba az új pogányság ellen, mert ha Schuschnigg megvédi Ausztria függetlenségét, mi is megvédjük a magunkét. A megalakult párt helyi szervezete Kanyó Imre ny. pénzügyőri főbiztost választotta elnökévé.³⁶⁾ Az ellenzéki megmozdulás elaludt, egyik résztvevője dr. Somogyi utóbb a kormánypárt gyöngyösi szervezetének vezetője lett.

Szálasi Ferenc Magyar Nemzeti Szocialista Pártjának Gyöngyösön is volt szervezete. 1938. elején a kormány, államellenesnek találván ennek a pártnak működését, azt betiltotta, szervezeteit feloszlatta. A gyöngyösi rendőrség a párt-szervezet felgöngyölítése alkalmával szükségesnek vélte azt is, hogy a szélsőjobb-oldali fajvédő gondolat több előharcosánál házkutatást rendeljen el. Február 22-én éjjel közegei házkutatást tartottak dr. Jesztrebényi Lajos ügyvéd, dr. Bakó Oszkár városi tanácsnok, rendőri büntetőbíró és dr. Szalmásy Gyula városi orvos lakásán. Dr. Jesztrebényi a sajtóban közzétett, Széli József belügyminiszterhez intézett levelében tiltakozott személyének meghurcolása ellen, kijelentvén, hogy ő, aki a proletárdiktatúra alatt is sietett megvédeni a törvényes rendet, 20 év óta szolgálja tiszta eszközökkel a fajvédő elveket, aligha sorolható a gyanús elemek közé, ámbár a házkutatás a nyilvánosság előtt ezt a látszatot kelti.³⁷⁾ Hatósági nyilatkozat hiányában a városi tanácsnok, a városi orvos és az ügyvéd szerepét a közvélemény előtt csak a sajtó útján lehetett tisztázni. A házkutatásokkal kapcsolatban egy képviselő interpellálni készült, mire Tahy László

belügyi államtitkár először vele, majd dr. Jesztrebényi ügyvéddel folytatott megbeszélést, aki kijelentette, hogy Szálas Ferencet abból az időből, amikor az mint fiatal tiszt Gyöngyösön állomásozott, ismeri ugyan, de sem ő, sem pedig házkutatást szenvedett barátai Szálas pártjának tagjai nem voltak és abban szerepet nem tölthettek be. Dr. Jesztrebényi nyomatékosan mutatott rá arra is, hogy Gyöngyösön veszélyes szervezkedésre valló tünetek alig voltak észlelhetők. Tahy államtitkár sajnálkozását fejezte ki dr. Jesztrebényinek az elszenvedett sérelmek miatt és kijelentvén, hogy a kormány is jobboldali politikát folytat, biztosította őt, hogy nem lehet bántódása azoknak, akik törvényes eszközökkel fajvédő elveket követnek, ami pedig a sérelmeket illeti, azok jóvátételére megvan a mód, hiszen ő, az államtitkár, dr. Jesztrebényivel mint kifogástalan hazafival tárgyal, amit aligha tenne meg, ha nem volna meggyőződve előadásának igaz voltáról. Tahy államtitkár felhatalmazásával ezt a nyilatkozatot a gyöngyösi sajtó is közölte³⁸⁾ és ismertette a házkutatásoknál lefoglalt tárgyak jegyzékét³⁹⁾ is, amelyben a Nemzeti Figyelő két száma, a magyar politikai pártokat és az olasz fascizmust ismertető 2 könyv szerepelt. A további fejleményekről a sajtó nem emlékezett meg s azok még nem is tartoznak a nyilvánosság elé.

A nemzetiszocialisták feloszlatott pártjának hívei később a Nyilaskeresztes Pártban tömörültek. Gyöngyösi szervezetük vezetésével Cserján Imre és Polóny Zoltán gyógyszerészek, majd dr. Markovich László orvos kísérleteztek, de látván, hogy a nagyrészt törpegazdákból és földmunkásokból álló helyi csoport bizalmatlanul nézi az értelmiségi elemek vezetését, rövidesen megváltak tisztségüktől. A nyilaskeresztesek csak az 1939. évi országgyűlési képviselőválasztásoknál jutottak nagyobb szerephez, amikor a gyöngyösi fajvédők vitéz Taby Árpád nyugalmazott őrnagyban vélték megtalálni az elveik parlamenti képviselésére alkalmasnak látszó férfiút és őt kormánypárti programmal jelölték. Vitéz Taby, aki szélsőjobboldali jelszavakat hangoztatva mutatkozott a kerület nagyrészt nyilaspárti választói előtt, ezek szavazatával és a kormány sajtó támogatásával mandátumhoz jutott. A magyarországi választások történetében csak most fordult elő, hogy a kormánypárt jelöltjét ellenzéki szavazók választották meg. Ezek a lajstromos választásnál dr. Kerekes Bélára a Nyilaskeresztes Párt jelöltjére adták le szavazataikat és ennek győzelme után, a két új képviselő, a kormánypárti Taby és az ellenzéki dr. Kerekes párthívei a gyöngyösi Szigethy-féle vendéglőben közös vacsorán ünnepelték meg a választási diadalt. De a gyöngyösi fajvédők reménye, hogy képviselőjük az ő elveik országgyűlési szószólója lesz, nem vált be; vitéz Taby, a harctereket járt kitűnő katona nem bizonyult parlamenti harcosnak, sem a zsidókérdésben, sem másban nem hallatta szavát. Miután pedig kilépett a kormánypártból és az Imrédy-féle pártszövetséghez csatlakozott, népszerűsége úgy kormánypárti, mint nyilaskeresztes választói körében erősen csökkent.

¹⁾ Hevesmegyei Lapok, 1923. XI. 28. ²⁾ U. o. 1924. VI. 11. ³⁾ U. o. 1924. II. 20. ⁴⁾ Gyöngyösi Néplap, 1924. január 26. ⁵⁾ U. o. 1922. március 15. ⁶⁾ Gyöngyös és Vidéke, 1925. október 11. ⁷⁾ U. o. márc. 1. ⁸⁾ Gyöngyösi Lapok, 1927. február 5. ⁹⁾ U. o. 1930. szeptember 16. ¹⁰⁾ Gyöngyös és Vidéke, 1930. január. 12. ¹¹⁾ V. ö. A Cél 1935. évf. 137. lapjával. ¹²⁾ Gyöngyösi Lapok. 1931. április 18. ¹³⁾ V. ö. a szerzőnek a gyöngyösi forradalmakról írt könyvével. Hevesmegyei Lapok 1936. január 19. ¹⁴⁾ U. o. 1936. december 25. ¹⁵⁾ Milotay István: A függetlenség árnyékában, 63. ¹⁶⁾ Hevesmegyei Lapok, 1922. május 17. ¹⁷⁾ Milotay id. mű 12. ¹⁸⁾ Gyöngyösi Néplap, 1923. szeptember 29. ¹⁹⁾ U. o. október 23. ²⁰⁾ Az Újság, 1923. október 17. ²¹⁾ Gyöngyösi Néplap, 1923. november 3. ²²⁾ Milotay, id. mű 13. ²³⁾ U. o. 12. ²⁴⁾ és ²⁵⁾ A Gyöngyös és Vidéke a Gyöngyösi Néplap egykorú számai. ²⁶⁾ U. o. ²⁷⁾ Gyöngyösi Lapok. 1935. március 16. ²⁸⁾ Gyöngyös és Vidéke, 1920. február 29. ²⁹⁾ Gyöngyösi Néplap, 1920. október 9. ^{29a)} Gyöngyös és Vidéke, 1925. június 14. és 30., 1929. október 27. ³⁰⁾ Gyöngyösi Népújság, 1927. november 27. ³¹⁾ Gyöngyös és Vidéke, 1930. május 4. ³²⁾ U. o. 1924. november 2. ³³⁾ U. o. 1930. május 4. ³⁴⁾ U. o. 1929. május 19. ³⁵⁾ U. o. 1924. augusztus 3., Gyöngyösi Néplap 1924. április 5., 1923. október 27. és november 24. ³⁶⁾ Hevesmegyei Lapok, 1938. március 6. ³⁷⁾ U. o. 1938. március 13. ³⁸⁾ U. o. márc. 6. ³⁹⁾ U. o.

XIII.

A zsidótörvények hatása. - Zsidóbújtatók. - Új keresztény pénzüzetek. - Árjásítás a zsidó vállalatoknál. - A borkereskedelem átállítása. - A magyar textilkereskedelem úttörői. - A zsidó földvagyonszökkenése. - Beszüntetett zsidó újságok. - Az egyházi intézmények szerepe a keresztény nemzeti gondolat erősítésénél.

1919 után Magyarország hosszú ideig nem tett komoly kísérletet a magyar nemzettestbe beékelődött fajidegen zsidóság hatalmi túlsúlyának letörésére. Az I. zsidótörvénynek nevezett egyensúlytörvény a zsidóság hatalmi állását nem veszélyeztette, mert egyéb fogyatékoságai mellett, a zsidóságnak országos arányszámánál ötször nagyobb részesedést biztosított az ország gazdasági és szellemi életének vezetésében. Miután ez a törvény a kérdés gyökeréig nem hatolt le, annak csak elvi jelentősége volt,¹⁾ hatásait Gyöngyösön meg sem érezték. A II. törvény a megkeresztelt fajzsidók tízezreit emeli ki a zsidó népi és vérközösségből és - a földbirtok kivételével - nem érinti a zsidóság vagyónállományát.

A zsidótörvény kényszerítette a vállalatokat, hogy hajtsák végre a napjainkban sokat emlegetett gazdasági őrsegváltást, azaz árjásítsák magukat. A védkező zsidóság módot keresett arra, hogy átbújjék a törvény résein és a magyar akaratot zsidó érdekvédelemmé változtassa át. A hatóságokat állandóan foglalkoztató törvényszegések bizonyítják, hogy azok elkövetői maguk szemelték ki az árjásításra alkalmas elemet, amely a zsidókérdésben hallgatással szolgálja meg a pénzt és tűri, hogy a gazdasági életben megmaradjon a zsidó szellem és tovább érvényesüljön a zsidó érdek. Az érdekeit körömszakadtáig védő zsidó szövetkezik a magyar élősdivel, ezzel a romlott ösztönű, silány emberanyaggal; a kemény munkát sohasem ismert, tehetséget kezdeményezést és bátorságot, üzleti szellemet nélkülöző zsidóbújtatók, akik zsidó feleségeik vagy zsidó kapcsolataik révén erre a feladatra alkalmasaknak látszanak, kisebb- nagyobb munkanélküli jövedelemért segítenek fenntartani a régi állapotnál is hitványabb zsidó érdekszolgálatot, csak hogy fitogtathassák a külvilág felé az őket többé meg nem illető úri életformák maradékát. A hatályban lévő zsidótörvény alapján nem tekintendő zsidónak az a vállalat, amelynek vezetőségében 51% keresztény magyar foglal helyet, tekintet nélkül arra, hogy az árjásított vezetőség mellett a részvény többség felett zsidók rendelkeznek-e vagy sem. Közgazdasági szakemberek komoly tanulmányai szerint az árjásítás során legtöbbször csak névcseré történt,²⁾ a gazdasági őrsegváltásra gyakran teljesen tájékozatlanok és gazdaságilag felkészületlenek vállalkoztak, akik a régi érdekcsoportok leplezésére- szolgálnak, a vállalatok ügyvitelébe nem folynak bele, még kevésbé jelentenek azoknál tőkecserét,³⁾ tehát a vállalatok igazgatóságába bekerült új emberek szereplése nem jelenti azt,

hogy ezek a vállalatok nem tartoznak többé a zsidóság érdekkörébe.

Tudván azt, hogy a zsidótörvények kijátszása miatt indított eljárások során a hatóságok szigorúan csapnak le a zsidóbújtatókra, a közvéleményt és a helyi viszonyokat ismerő gyöngyösiek közül többen beadványban kérték az illetékes kormány szervet,³⁾ vizsgálja ki a kisebb-nagyobb vállalatokban szereplő, azok vezetéséhez alig, vagy egyáltalán nem értő egyének működését és kapcsolatait, hogy a gazdasági élet mentesüljön a zsidó profitszellem élődijektől és a nemzeti munkajövedelem nagy része ne herék, kijárok és zsidóbújtatók, hanem a valóban dolgozni, a zsidókat méltó módon pótolni akarók számára szabaduljon fel. Felsorolta ez a beadvány a törvény kijátszásával alaposan gyanúsítható árja egyéneket, a sörszakértő borbélymestert, a szeszüzletben tevékenykedő kalapost, a zsidókat bújtató háziszolgát, csizmadiát, nyugalmazott tisztviselőt, akiknek szereplése alkalmas a törvény betartását kívánó keresztény magyarság nyugtalanítására. A beadvány sorsa eddig ismeretlen.

Alig megindult és még hullámban lévő folyamatnak, a gyöngyösi gazdasági élet átállításának történetét lelkiismeretes krónikás ma még nem írhatja meg; csak azoknak a nyomoknak, tüneteknek megvilágítására vállalkozhatik, amelyek útmutatásul szolgálhatnak a jövő történetkutatója számára.

A világháború előtt, alatt és után elszaporodott zsidó pénzüzetek az általános gazdasági élet kiegyensúlyozásával párhuzamosan tűntek el a gyöngyösi pénzpiacról, úgyhogy az 1930- as években már csak 6 pénzüzet maradt. A város korlátozott hiteléletében ennyire sincs szükség, hat pénzüzet fenntartása, miután működési körüket kitölteni alig tudják, földrajzilag és hitelpolitikailag kevésbé indokolt.

Gyöngyösön az 1919-ben már működő Iparosok és Gazdák Hitelszövetkezete egy ideig egyedül képviselte a pénzpiacon a keresztény tőkét. 1921. szeptember 21-én megalakult az Egyházmegyei Takarékpénztár fiókja, majd később a Nemzeti Hitelintézet állított fel fiókot. A rendelkezésre álló tájékoztató adatok szerint 1942-ben a gyöngyösi pénzüzetek kihelyezései és betétállománya így oszlott meg:

Egyházmegyei Takarékpénztár	1,500,000	1,000,000
I. Nemzeti Hitelintézet fiókja	3,000,000	1,300,000
Iparosok és Gazdák Hitelszöv.	1,500,000	1,000,000
Belvárosi Takarékpénztár fiókja	1,200,000	800,000
Gyöngyösi Bank Rt.	4,000,000	1,200,000
Gyöngyösi Takarékpénztár Egyesület	4,000,000	1,400,000

a pénzüzetek tehát 15 millió pengő kölcsönállományt és 6 és fél millió betétállományt kezelnek. A kettőnek egészségtelen aránya nem befolyásolja kedvezően

Gyöngyös hiteléletét, annál kevésbé, mert a három magyar pénzüzet a kihelyezési állományból 6, a betétállományból alig 3 és fél millió pengőt tart kezelésében, tehát a zsidó érdekeltségű pénzüzetek, amelyek az árjásítást folyamatosan keresztülvitték, még mindig túlsúlyban vannak. Előbbieknek gyors előretérése, Hunyady-Buzás Károly, Dudás Ernő és Pajkos Lajos igazgatók és a magyar bankhivatalnoki kar rátermettsége eddig is bebizonyította azt, hogy a város és környéke hiteligenyeit a magyar bankok egyedül is ki tudják elégíteni, a zsidóság közbejöttére tehát nincsen szükség. Gyöngyös gazdasági élete további fejlődésének keretei adva vannak: szabályozó szerve a szőlőtermelés és a borkereskedelem, amely az eddigi jelek szerint megfelelően felkészült magyar kereskedők kezére kerül. A gyöngyösi pénzüzetek feladata ezeknek a borkereskedőknek pénzügyi alátámasztása, ennek a feladatnak pedig, az öntudatra ébredő keresztény magyar társadalom kellő támogatásával, magyar pénzüzeteink egyedül is eleget tehetnek.

1939-ben a Belvárosi Takarékpénztár gyöngyösi fiókjának főnöke fajzsidó, cégvezetője magyar volt. A Gyöngyösi Takarékpénztár Egyesület igazgatója fajzsidó volt, ügyvezetőségében 5 zsidó és 1 magyar, felügyelő bizottságában 6 zsidó és 5 magyar foglalt helyet. Az igazgatóság összetétele azután módosult akként, hogy magyarokat is felvettek, köztük Gyöngyösön ismeretlen egyéneket. A részvénytársaságok árjásítását ezek az 1940/41. évi adatok⁴⁾ világítják meg: a Gyöngyösvidéki Gőzmalom Rt. vezérigazgatója és cégvezetője zsidó, 7 igazgatósági tagja közül 1 zsidó, a többi 6 közül 5 nem gyöngyösi lakos, a felügyelő bizottsági tag közül 2 zsidó, 2 pedig Gyöngyösön ismeretlen magyar. A Hungária Szálló Rt. igazgatóságában 2 zsidó és 3 magyar, köztük 1 nyugalmazott banktisztviselő és 1 ismeretlen, felügyelő bizottságában 1 zsidó, 1 zsidófeleséges magyar és 1 ismeretlen foglalt helyet. Az Industria Szőlőtermelők Ipari Rt. 9 igazgatósági tagja közül 4 zsidó, 1-nek a felesége zsidó, 1 nyugalmazott jegyző, 1 nyugdíjas magántisztviselő; a cégvezető zsidó, a 4 tagú felügyelő bizottság 1 zsidóból és 3 magyarból állott, akik közül 2 egy zsidó bank tényleges tisztviselője, 1 pedig nyugalmazott középiskolai tanár volt. A Gyöngyös-Sárhegyi Kőbánya Kft. vezetői 1 magyar és 1 zsidó, felügyelői 1 magyar és 2 zsidó, a Solymosi és Farkasmályi Kőbánya Rt. igazgatósága a Gyöngyösön ismeretlen Van den Eynde Hektor, vitéz Guillaume Árpád és dr. Koleszár Jenő, felügyelő bizottsága Parragh Gyula, dr. rabensteini Gally Tibor, sárospataki Czegléd Endre, ügyvezetője vitéz Tövisváry Brúnó, akik Gyöngyös gazdasági életében különben ismeretlenek. A Gyöngyösi Parkettgyár Kft. ügyvezetői Bruckner Hermann, 3 zsidó és 2 magyar, cégvezetői 1 magyar és 1 zsidó. A Deutsch Özvegye és Fia Rt. régi zsidó cég igazgatóságában a zsidó Hajdú Dezső és két magyar: a zsidófeleséges Puky Kálmán és Panker Kálmán nyugalmazott jegyző, felügyelő bizottságában 3 magyar, köztük 1-1 tényleges és nyugalmazott banktisztviselő szerepelt, a cégvezető zsidó volt. A Gyöngyösi Szesz- és Borkereskedelmi Rt. igazgatósága 2 zsidóból és 3 magyarból, felügyelőbizottsága 1 zsidóból és 2 magyarból állott, akik közül az egyik nyugalmazott

tisztviselő, a másik egyszerű iparos. A Deutsch Ház Rt. egész vezetősége zsidó, a Mátrahegyaljai Szőlőtelep Rt. elnöke, igazgatója zsidó, 6 igazgatósági tagja közül 1 zsidó és 4 magyar. A nagyobb vállalatok közül csupán az Első Gyöngyösi Gőztéglagyár és a Földműves Gazdakör Szövetkezete élén állottak fajtiszta magyarok. A kisebb vállalatokról részletes adatokat gyűjteni szerzőnek eddig nem állott módjában.

A gazdasági őrsváltás során a gyöngyösiek számára egyik legjelentősebb esemény volt a zsidók kizárása a borkereskedelemről. 1942. július 1-től a zsidó nem lehet bornagykereskedő és köteles felszerelési tárgyait, hordóit átadásra készen zár alatt tartani. A borkereskedői iparigazolvány egyszerű elvétele nem távolította el a zsidókat a borüzletektől, mert a törvény módot adott nekik arra, hogy szüretkor termést vegyenek és azt haszonnal eladják. Élve ezzel a lehetőséggel, a gyöngyösi zsidók azt ki is használták, sőt olyan is akadt közöttük, aki a hatóságnak kevesebbet jelentett be, mint amennyit vásárolt és amikor erre rájöttek, az ezrekre menő bírságot könnyedén fizette be.⁵⁾

Annak ellenére, hogy a gyöngyösiek tapasztalhették, a zsidóság bekapcsolódása folytán a borkereskedelem mennyire nem állott azon az erkölcsi magaslaton, amelyet borgazdaságunk szociális és külkereskedelmi szempontból megkívánt volna, a zsidóság kikapcsolására irányuló kormányintézkedés fontosságát nem mindnyájan értették meg. 1942 elején előkelő birtokosok és tehetős szőlősgazdák beadványban kérték a polgármestert, hasson oda, hogy amennyiben a kormány a zsidók borkereskedelmi tevékenységét megszüntetné, Héber Jenő borkereskedő és Héber József borügynök kivételes elbánásban részesüljenek.⁶⁾ A polgármester a beadványra nem válaszolt, mert az a kormányintézkedések szellemével és a szőlősgazdák érdekével szöges ellentétben állott.

A borkereskedelem átállítása során fontos feladat hárult a Földműves Gazdakör Szövetkezetére, Ez a borértékesítés legnehezebb idejében, 1931-ben Oswald Géza ny. felsőmezőgazdasági iskolai igazgató vezetése alatt, szerény keretek között alakult, de tíz év alatt, minden állami támogatás nélkül, a zsidóság nyomasztó versenyével szemben az ország egyik első borértékesítő vállalatává küzdötte fel magát és 1938-ban már 20.000 hektoliter évi borforgalmat bonyolított le. A csak földműves gazdákból álló alakulat, miután kiállotta a zsidóság kemény versenyét, nemcsak a gyöngyös-visontai termelők borainak értékesítésére szorítkozik, hanem kiterjesztette működését mindazokra a területekre, amelyek a mező- és szőlőgazdaság terményeinek értékesítésével és a mezőgazdasági üzemek anyagellátásával kapcsolatosak. Megvásárolta a Forgalmi Bank szüretelőtelepét, hogy kitölthesse azt az űrt, amelyet a zsidó borkereskedők kiesésével támad. A rézgalic- és raffiapiacon keményen versenyez az eddig egyedűrséget gyakorló Zsidó kereskedelemmel és felkészült arra, hogy a kikapcsolandó terménykereskedők helyét is pótolja.⁷⁾ Ez a szövetkezet, amelynek felállítását a fajvédő sajtó már 1920-ban sürgette, valamint a fiatal és tevékeny gyöngyösi magyar borkereskedői kar, már eddig is elhódította a zsidóságtól a borkereskedelmi forgalomnak

több mint felét, saját erejéből bizonyítván be azt, hogy Gyöngyös a zsidó borke-
reskedőket és galíciai ügynököket bízvást nélkülözheti.

A felfelé törő gyöngyösi kereskedő-nemzedék által erősen ostromolt zsidó
fellegvárak egyike a textil-kereskedelem, mely 1938-ig 90%-ban zsidókézen volt.
Ennek az egyeduralomnak megdöntésére az első lépés az ellenforradalom lázas
napjaiban, 1919-ben történt, amikor a Gyöngyösvidéki Ruhaárúház Rt. megalakult.
Miután ez 1922-ben felszámolt, Szloboda Jenő üzletvezető saját üzletet nyitott és
kezdeményező tehetségével, élelmességével és szívósságával csakhamar olyan rést
tudott ütni a zsidó textil-kereskedelem megtámadhatatlannak tartott arcvonala-
n, hogy ezen a résen tanítványai benyomulhattak és segíthettek kiépíteni a
gyöngyösi magyar textilkereskedelmet, amelynek úttörője a külföldet járt és
sokat tapasztalt Szloboda Jenő volt. Tanítványai közül Tóth József küzdötte fel
magát tényezővé a gyöngyösi textil-piacon, aki az önállósulási Alap támogatásával
1939-ben nyitotta meg üzletét és 1941-ben, mint Szloboda Jenő is, nagykeres-
kedői engedélyt kapott. Szloboda és Tóth, akik országos viszonylatban is megál-
lották helyüket, Gyöngyös és vidéke százakra menő kisiparosát és kiskereskedő-
jét látják el népszükségleti textil árúkkal, sőt működési területüket távolabbi vi-
dékekre is kiterjesztik. Más négy, kisebb magyar textilkereskedővel együtt, 1940-
ig a város textil- és rövidárúkereskedelmének 40 %-át, 1942-ig pedig a felét hódí-
tották el a zsidóságtól. Magyar kereskedők életrevalósága javulást idézett elő a
vaskereskedelemben és más szakmákban is, de a gyöngyösi kereskedelem még tá-
vol áll attól, hogy a zsidó nyomás alól teljesen felszabaduljon. A zsidótörvények
általános rendelkezéseinek érvényt szerző hatóságok részéről csak annyiban tör-
tént kezdeményező lépés, hogy a megye alispánja a zsidó árúsokat a búcsúkról,
vásárokról kitiltotta.⁸⁾ Társadalmi téren fontos lépés történt 1938-ban, amikor a
fajvédő vezetőemberek kezdeményezésére megalakult a keresztény magyar ke-
reskedők érdekképviseleti szerve, a Baross Szövetség gyöngyösi fiókjá, amely
amellett, hogy a kereskedőket egy táborban fogja össze, a társadalmat is buzdítja
azok támogatására.

Az 1939. évi IV. törvénycikk értelmében zsidó nem szerezhethet többé mező-
gazdasági ingatlant, a zsidókézen lévő ingatlanok pedig, a gyárak, bányák, ipar-
és fürdőtelepek tulajdonában levők kivételével átengedésre vannak kötelezve. Az
1938. évi állapot szerint⁹⁾ a gyöngyösi járás községeiben és a gyöngyösi határban
közel 8000 katasztrális hold volt gyöngyösi -zsidók tulajdonában, ebből Gyön-
gyösorosziban 1648, Markazon 1511, Szúcsiben 1100, Visontán 818, Domszlón
674, Atkáron 251, Karácsondon 209 kat hold, nem számítva a zsidó bérleteket.
Miután Gyöngyösorosziban és Atkáron a Rosenfeld-féle birtokok és más kisebb
birtokok adásvétel útján kisemberek kezébe kerültek, 1942. június 1-én Gyön-
gyösön 151 katasztrális hold és 270 négyszögöl,¹⁰⁾ a gyöngyösi járásban 4813 kat.
hold és 127 négyszögöl, összesen 4813 kat. hold és 397 négyszögöl mezőgazdasági
ingatlan - szántóföldek, szőlők, rétek, kertek, stb. - volt a gyöngyösi zsidóság tu-
lajdonában. Ebből átadási eljárás alatt állott 2666 kat. hold és 1383 négyszög-

öl.¹¹⁾ A megye területén 1942. januárjáig összesen 19179 kat. hold területű 100 holdnál nagyobb zsidóbirtokra jegyezték fel az átengedési kötelezettséget.¹²⁾ A sok jogi természetű akadály ellenére fokozott ütemben folynak a munkálatok az átadások meggyorsítására.

A sajtó nemzeti és keresztény szellemű működésének szükséges voltáról szóló, 1938. évi kormányjavaslat kimondotta, hogy a magyar szellemiségnek nem lehetnek aggálytalan kifejezői a magyar talajba mélyebb gyökeret nem eresztett zsidó elemek, tehát csak olyan sajtót lehet tűrni, amely az egyéni és közületi élet minden vonatkozását átható nemzeti eszme és a keresztény erkölcsi felfogás követelményeinek megfelel. Felismerve a sok kárt, amelyet a zsidó sajtó túltengése a köznek okozott, 1938. végén a kormány erélyes rendszabályokat hozott, úgyhogy 1939. január elsején Gyöngyösön sem jelentek már meg zsidó lapok. Ezzel megszűnt a 6 évtized óta tartó állapot, hogy jobbára sekélyes műveltségű, fogytékos erkölcsi felfogású és csak a faji érdekeket szem előtt tartó egyének irányíták a közvéleményt. Ez a kormányintézkedés igazolta a gyöngyösi antiszemita újságírók hosszú küzdelmét a zsidó sajtó ellen. A felelős helyről elhangzott, a romboló irányú sajtó felesleges voltára vonatkozó megállapítások és a kormány sajtó javaslata alig engedtek arra következtetni, hogy a felsőbbbség hazafias irányú nemzsidó lapokat is feleslegeseknek minősít. Abban a hetilapban, amelyet 1935-ben Polóny Zoltán zsidótól vásárolt meg, több évi hallgatás után ismét megszólalt a fajvédelem hangja, a lap gyakran tette szóvá a túltengő zsidóság visszaéléseit, a galíciai bevándorlást és programjához híven harcolt a „keresztény erkölcs uralmáért és egy szociálisabb alapokra felépített, gazdaságilag szilárdan megalapozott, magyarabb Magyarországért”. A zsidóság és a magyar értelmiség egy része nem fogadta tetszéssel a pártpolitikával egyáltalán nem foglalkozó hetilapot és 1938. november 6-án a szerkesztő közölte olvasóival, hogy a lap elnémítására mozgalom indult meg. Miután kijelentette, hogy a lap sem a zsidóság és szabadkőművesség, sem mások előtt meghátrálni nem fog, felszólította azokat, akik lapjában valaha is egyetlen, a haza, a nemzet, a magyar faj és társadalom, a vallás, a keresztény erkölcs vagy akár a kormány ellen irányuló sort olvastak, hogy kifogásaikkal álljanak elő. A lap érdekében, amelynek a gyöngyösi értelmiség színejava, katolikus és protestáns papok, tisztek, tanárok, történetírók, városi tisztviselők voltak munkatársai,¹³⁾ memorandumot terjesztettek a felsőbbbség elé, de eredményt nem értek el, 1939. január elsején Gyöngyösön már csak 1 kormánypárti és 1 kiscgazdapárti lap jelenhetett meg. Ez a kettő a zsidóság túlkapásaival sem országos, sem gyöngyösi viszonylatban nem foglalkozott.

A gyöngyösi írók közül csak dr. Somogyi István és ennek a könyvnek szerzője foglalkozott a zsidóság szellemi és anyagi térfoglalásával. Somogyi „A szabadkőművesség igazi arca” 1929-ben megjelent kétkötetes munkájával, a szerző pedig „A zsidóság térfoglalása Gyöngyösön 1919-ig”, „A zsidó és Antiszemita Kalendarium” c. munkáival járult hozzá a zsidókérdés irodalmának bővítéséhez.

Az 1914-ben megszűnt és 1936-1938-ban ismét megjelent Gyöngyösi Kalen-

dárium, amelynek fő célja a város történeti emlékeinek, nagy fiai életrajzának ismertetése, olyan zsidók élettörténetét, sőt önéletrajzát is közölte, akiknek azon kívül, hogy ott születtek, Gyöngyöshöz alig van közük. A kalendáriumban ismertett zsidó értékek között több III. fokú szabadkőműves is akad.

Állandó színház hiányában a gyöngyösiek a filmszínházakra voltak utalva, amelyek felhasználása, ha nemzeti érdekeket szolgálnak, nagy lehetőségeket kínál a nemzetnevelés és a keresztény kultúra terén. De Gyöngyösön a filmszínházak kevésbé számoltak azzal, hogy a film nemcsak szórakozás, hanem nemzetnevelő eszköz is. A közönség panasa eljutott nemcsak a helyi,¹³⁾ hanem a fővárosi sajtóba is¹⁴⁾ de alig ért el hatást. 1942. május 30-án a keresztény helyi sajtó követelte, hogy a filmszínházak ne a zsidó szereplők és rendezők által terjesztett idegen szellem terjesztői legyenek, hanem ismertessék meg a magyarságot a magyar kérdésekkel, feladatokkal és tennivalókkal, miután pedig ezt a kötelező kultúrhivatást a Mátra-filmszínház alig teljesítette, át kell adnia helyét egy különb, az új idők kívánalmainak jobban megfelelni tudó intézménynek.¹⁵⁾ Hiába követelte a gyöngyösi magyar közönség a történeti tárgyú Jud Süss film előadását is, a kívánság elől a filmszínházak elzárkóztak, úgyhogy a gyöngyösiek kénytelenek voltak a filmet vagy a fővárosban, vagy pedig a közeli községekben, Vámosgyörkön és Jászárokszálláson megtekinteni. A filmszínház programjában csak legújabbban mutatkozott némi változás, de még megközelítően sem érte el azt a fokot, ami kijárna a magyarság igényeinek.¹⁶⁾

A háborúban meglazult valláserkölcsei érzék újjáteremtéséből a gyöngyösi papság hivatásszerűen vette ki a maga részét. Az Emericana gyöngyösi csoportját P. Oslay Oszvald a későbbi ferences tartományfőnök közreműködésével a budapesti Thicia Corporatio szervezte meg 1923. június 29-én. Az első prior Stiller Kálmán gimnáziumi tanár lett, aki ma is vezeti az egyesületet. Az Emericana havonta rendezett magas színvonalú előadásaival terjeszti a keresztény és nemzeti gondolatot és rászoruló katolikus egyetemi hallgatókat anyagi támogatásban részesít. A felső plébánia lelkészi kara, dr. Bozsik Pál és Monostory Adorján prépost-plébánosok vezetésével, buzgón ápolta az 1647. óta Gyöngyösön alakult vallásos társulatok hagyományait és a mai idők követelményeinek megfelelően új katolikus egyesületeket alapított. A KALOT agrárifjúsági egyesületet 1938-ban Péro Sándor káplán alakította meg, a 82 tagot most Darvas Zénó káplán vezeti. 1936-ban alakult a Dolgozó Lányok Egyesületének Szent Korona és Boldog Margit csoportja, amelynek: célja az, hogy a dolgozó lányokat vallásos magyar hitvesekké és anyákká nevelje. A 80 tagú csoportot most Orosz Árpád hittanár, Kolár Erzsébet tornatanárnő és Fekete Matild egyházközségi nővér vezetik a Szociális Missziós nővérek és lelkes tanítónők közreműködésével. Az országos hírnű, kormányzó-díjas Katolikus Énekkar Pátzay János főegyházi karnagy vezetése alatt áll.

Az alsóvárosi plébánián 1922-ben megalakult Urak Máriakongregációja egyike volt azoknak az intézményeknek, amelyek a liberális főiskolákon és szelle-

mi áramlatban nevelkedett értelmiség életében hatalmas fordulót jelentenek. A havonta egybegyűlő férfiak a lelki találkozókön vallási meggyőződésükben és keresztény világnézetükben nyertek megerősítést. Az 1934-ben alakult Kapisztrán Jánosról elnevezett 798. sz. cserkészcsapat az iparos- és munkásifjak katolikus és hazafias szellemének fejlesztését tűzte ki céljául. Ennek a csapatnak az élén a megalakulás óta dr. P. Horváth Zsigmond főiskolai tanár, a gyöngyösi cserkészkerület vezetője áll. A keresztény eszmék terjesztésében része volt a P. Hermann Hermenegild tartományfőnök kezdeményezésére 1934-ben elkészült Katolikus Kultúrháznak is. 1940-ben a ferencesek legnagyobb sajtóüzeme és szerkesztősége telepedett meg a gyöngyösi zárdában és a Magyar Barát - előbb Ferences Közölny - kiadásán kívül a kiadványok egész sora indul hódító útjára Gyöngyösről. «A lelki élet ferences mesterei» sorozat 8 kötetben ismerteti a ferences szellem gyöngyeit, az «Editiones Scholae Franciscanae Gyöngyösiensis» könyvsorozat pedig a tudomány nyelvén szólaltatja meg. a keresztény világnézetet és a ferences gondolatot. A népi vallásosság ápolásának szellemes megoldása a kultuszfüzeteknek az:, a sora, amely alig egy év alatt több mint 200,000 példányban végezte lelket nemesítő és Istenhez emelő küldetését. A Magyar Barát szerkesztője P. dr. Dám Ince főiskolai tanár, aki a: könyvsorozat kiadását is irányítja. A gyöngyösi zárda egyben a rendtartományi főiskolának is székhelye, tehát a gyöngyösi ferences tanárok munkája, miután innen viszi magával a kezdet lángját és lelkesedését minden magyar barát, országos jelentőségű.¹⁷⁾

A romboló szellem elleni küzdelemből és a keresztény, nemzeti szellem terjesztéséből a főgimnáziumban, a Baross Szövetségben és más egyesületekben tartott felolvasások, előadások is kivették részüket.

Míg a magyar közvélemény széles rétegei megütközéssel tapasztalták, hogy egyes egyházi férfiak cikkekkel vagy nyilatkozatokkal a vallásos életet szerintük kikezdő fajvédelmi mozgalmakat elítélték és nem ismerték el a külön faji lelkületet,¹⁸⁾ Gyöngyösön az ilyen hangok a közelmúltban mindinkább elhalkultak. A háború alatt a zsidósággal szerzett tapasztalatok megmutatták, hogy a zsidó hatalom és szellemiség ellen folytatott harc nem ellenkezik a katolicizmus szellemével, sőt abból egyenesen következik és annak legsajátosabb érdeke is.¹⁹⁾

1) Bosnyák Zoltán:: Szembe Judeával, 198-199. 2) V. ö. Hegedűs István: Őrségváltás c. könyvével. 3) Az Egyedül Vagyunk 1942. jún. 5. száma. 4) Városi irattár és Pénzügyi Kompassz adatai. 5) Városi irattár. 6) U. o., 1643/1942 sz. 7) Oswald Géza úr adatai után. 8) 18.495/a. 1940 sz. alispáni határozat. 9) A járás községeinek jelentése a fősztolgabírói hivatalhoz. 10) Városi irattár. 11) A gyöngyösi gazdasági felügyelő irattára. 12) Hevesvármegye, 1942. január 10. 13) Hevesmegyei Lapok, 1938 nov. 6. 14) Hevesvármegye, 1942. nov. és dec. 13. 14) Uj Magyarország, 1941. okt 4. 15) Gyöngyösi Katolikus Tudósító, 1942 júniusi sz. és Hevesvármegye, 1942. május 30. 16) U. o. 17) A ferences zárda adatai. 18) V. ö. A Cél 1935. évf. 175. 19) Lendvai István: Katolicizmus és zsidókérdés.

XIV.

A zsidóság szembehelyezkedése a nemzeti célokkal. - Rémhírterjesztők, fenyegetőzők és lelki szabotőrök. - Hatósági intézkedések ellenük- - Zsidó árdrágítók, fajgyalázók és egyéb bűnözők. - Kilengetések a zsidóság ellen. - A zsidóság figyelése, zsidókérdést kutató szerv alakulása. - Fajvédő irányzat a gyöngyösi városházán.

A második világháború kitörésekor a fölényes és elbizakodott magyar közvélemény általában kevésbé ismerte fel, hogy ez a háború nemcsak Anglia és szövetségesei, hanem a világzsidóság háborúja is egyszermind a nemzetiszocialista Németország ellen. A több oldalról befolyásolt gyöngyösi értelmiség többsége, kevésbé törődve a zsidóság részéről fenyegető veszéllyel, a német veszedelmet helyezte előtérbe és még volt antiszemita újságírók sem igyekeztek leplezni rokonszenvüket a lengyelek, franciák és angolok iránt. Hasonlóan a magyar társadalom egy részéhez, a gyöngyösi vezető értelmiség jórésze abban a tévhitben ringatta magát, hogy bármi történjék is, Anglia és Északamerika sohasem túrnék el, hogy Európa a bolsevizmus zsákmánya legyen. Még hazánk hadbalépése után is akadtak, akik azt hangoztatták, hogy ha a Szovjetunió győzne is, nem volna elég ereje Európa bolsevizálásához, sőt olyanok is voltak, akik elhitték, hogy hazánk minden kommunista veszéllyel szemben immunis. Az a veszedelmes nézet is visszhangra talált, amely szerint az oroszországi bolsevizmus célkitűzéseiben és eszközeiben megváltozott és csaknem elfogadható uralmi rendszerré vált,¹⁾ amely csak azokkal szemben lenne könyörtelen, akik életre-halálra a németekkel kötik össze sorsukat. Vajmi kevesen voltak, akik kezdettől fogva szembeszállottak a tunyaságból, a háború értelmének fel nem ismeréséből, a kül- és belföldi zsidó propagandából táplálkozó, bomlasztó hatású közfelfogással, amely csak lassanként szorított háttérbe annak a felismerése, hogy sorsforduló előtt álló országunk számára csak egy járható út van, a végsőig való kitartás szövetségeseink oldalán.

Felelős államférfiak és a hazafias sajtó megnyilatkozásain kívül, maga a zsidóság is gondoskodott arról hogy ez a felismerés a köztudatba menjen át. Annak tudatában, hogy az ellenség győzelme a zsidóság diadalát is jelentené egyúttal, a társadalmi, gazdasági és szellemi téren elfoglalt helyzetének korlátozásáról szóló törvények ellenére háborítatlanul élő zsidóság vagy konok hallgatással, a bosszú gondolatát alig leplező, látszólagos közömbösséggel, vagy pedig nyílt gyűlölettel szállott szembe a nemzet erőfeszítéseivel, nyíltan kimutatva azt, hogy külön népréteg, feloldhatatlan mag a nemzet testében, amelynek külön érdekei és céljai vannak. A zsidóság bizonyult mindenütt az ellenséges angolszász világ legodaadóbb támogatójának, előmozdította céljait, terjesztette híreit, igyekezett fi-

zikai és lelki eszközeinek sokaságával elvégezni a bomlasztás munkáját, ahol erre alkalom és mód kínálkozott.²⁾ Alig múlt el nap a háború kitörése óta, hogy a gyöngyösiak ne hallották, vagy olvasták volna, mint fenyegetőznek minden rendű és rangú zsidók az ellenség győzelmével, mint ígérgetik a válogatott kínzásokat a magyaroknak, mint álmodnak a Palesztináig vezető utak keresztény fejekkel való kikövezéséről. Megdöbbenve értesült Gyöngyös népe a visszacsatolt részek zsidóságának magyarelles magatartásáról, a zsidók által szervezett és szított szabotázs-cselekményekről és felülkerekedett a meggyőződés, hogyha egyszer a zsidóknak alkalom kínálkoznék megvalósítani nyíltan vagy alattomban hangoztatott fenyegetéseiket, az egész keresztény magyarságon bosszút állának vélt sérelmeikért. Egyesek Gyöngyösön is fenyegetőztek, hogy az ellenség biztos győzelme után csak annyi magyart hagynak életben, amennyi elegendő a zsidóság kiszolgálására.²³⁾

Sajnálatos módon kevesen voltak, akik a fenyegetőző vagy rémhírterjesztő zsidókat a hatóságoknak feljelentették, mert a zsidók rendszerint nem tanúk előtt, hanem négy szemközti beszélgetések alkalmával terjesztették az ellenség ügyét szolgáló híreiket vagy fenyegetőzéseiket. Amikor pedig a zsidó többek előtt nyilatkozott, vagy nem akadt feljelentő, vagy ha akadt is, a tanúk ingadozó vallomásai folytán bűnösségét kétséget kizáró módon nem mindig lehetett bebizonyítani. Míg dr. Tóth József zsidó orvost a bíróság rémhírterjesztésért jogerősen pénzbüntetésre ítélte,⁴⁾ addig a hasonló cselekményért elsőfokon elítélt dr. Gondos Miklós orvost a tanúk ellentmondó vallomásai folytán a kir. Ítéltábla felmentette.⁵⁾ A zsidók ellen megindult, de még befejezetlen ügyekről ez a könyv nem emlékezhethet meg.

Hatóságaink nem hoztak egyöntetű intézkedéseket a zsidó hírpropaganda ellen. Míg a gyöngyösi főszolgabírói hivatal a gyöngyösi járás községeiben a rádiókészülékeket és fegyvereket minden zsidótól beszedette, addig a gyöngyösi rendőrkapitányság a rádiókat csak 10-20 zsidótól kobozta el. A gyöngyösi zsidók közül a hatóság legelőször azokat küldötte internálótáborba, akik a proletárdiktatúra alatt vezetőszerpet vittek. Ilyen volt Kardos Imre fakereskedő, volt kommunista újságíró és dr. Waldner Fülöp ügyvéd, aki azonban a táborból rövidesen kiszabadult. A proletárdiktatúra alatt szerpet játszott dr. Gondos Miklós orvost először munkatáborba, majd az internálótáborba hívták be, de mint beteget őt is csakhamar elbocsátották. A mögöttes országrész erkölcsi erejének aláaknázása vagy a honvédelem érdekeinek veszélyeztetése miatt Gyöngyösről mindössze 7-8 zsidót internáltak.

Bár a zsidóság ellenséges álláspontja a zsidók minden életmegnyilvánulásából ragályként áradt ki, Gyöngyösön a sajtó nem tette szóvá, hogy ezek a jövevények, semmibe sem véve a nagy magyar érdekeket, a közvéleménybe saját vágyálmaikat igyekeztek beleoltani. 1941-ben már a fővárosi kormánylapok is keveselték a fogházat és az internálótábort a fenyegetőző és rémhírterjesztő zsidókkal szemben és felvetették a kérdést, nem kellene-e eltávolítani a magyar földről az

örök forradalmárokat, akik „...egy zsidó Szent Bertalanéjszaka üszkös, véres ál-
mait már nemcsak melengetik magukban, de nyíltan is beszélnek róla...”⁶⁾
„...Egyik így, másik úgy, de valamennyi azonos célért harcol. A zsidóság nem
akarja felismerni, hogy ilyen vétket a világtörténelem kezdete óta nem vett magá-
ra egy nép sem...”⁷⁾ Volt kormánylap, amely 1942-ben megírta a gyöngyösi
fajvédőktől régóta hirdetett tételt: „...Az egykori házi zsidóból házi ellenség
lett...,” aki „...megmámorosodott lélekkel hallgatja mindazt a gyalázkodást,
amit az idegen rádiók szórnak Magyarországra” és „hitetlenséget suttog a keresz-
tények fülébe.” Jósolgatja, mikor vonulnak be hazánkba a szovjetcsapatok, ezt
csinálja az egész zsidóság, ez a házi ellenség, amely „...úgy él itt, mint egy külön
tömb, egy elkülönült, egységes, zárt világ, mellyel szemben egy ugyanilyen külön
világ áll, az ugyanilyen egységes magyarság...”⁸⁾

1942 tavaszán a belügyminiszter figyelmeztette az országot, hogy a most fo-
lyó háború kimenetelétől a nemzetnek nem csupán kisebb vagy nagyobb érdeke,
hanem egész léte függ, a vereség tehát a megsemmisülést jelentené. Ezt állandóan
hangoztatni kell, mert úgy látszik, a magyar társadalom még mindig nincs tisztá-
ban a helyzet komolyságával és nem tudja, hogy a magyarság minden anyagi, er-
kölcsei és szellemi erejét a háború céljainak szolgálatába kell állítsa.⁹⁾ De már
előbb, 1941 nyarán Milotay István az ország első közírója figyelmeztette a ma-
gyar közvéleményt, hogy a zsidóság tüntetni akar minden eszközzel és minden
áron a magyarságéval százszázalékosan ellentétes érdekek mellett s amit mi ha-
lálnak, szégyennek, országunk és nemzetünk vesztenek tudunk, azt a zsidók
megváltásnak vallják, mint olyant várják és „mintha néma szövetséget kötöttek
volna egymással, tüntetnek a hatósági, rendőri, katonai, honvédelmi érdekek és
rendszabályok ellen, szándékosan eltökélt ártani akarással, azzal az arroganciá-
val, amelyet semmiféle méltányosság ki nem irthat belőlük, fittyet hánynak ezek-
nek a tilalmaknak, ezeknek az érdekeknek...”¹⁰⁾

Annak felismerése, hogy a magyarság nem engedheti meg boldogulása, bé-
kéje és jövője őrzőjének a honvédségnek megfertőzését azzal a szellemmel,
amelyet a tapasztalat szerint a zsidóság a múltban mindenütt árasztott magából
és hogy a nemzetnek nincs oka nagy értéket tulajdonítani a zsidóságnak és saj-
nálni a zsidók kizárását a nemzeti életből,¹¹⁾ végre üdvös intézkedésre vezetett, a
zsidóság kizárására a fegyveres honvédelmi szolgálatból. És mégis, amikor a zsi-
dó leventeköteles ifjak 1941 októberében sárga karszalaggal, ásóval-kapával vo-
nultak végig a gyöngyösi utcán, voltak olyanok, akik sajnálták őket és nem értet-
ték meg, hogy miért szorítkozik ezeknek a zsidófiúknak kiképzése csupán kiségi-
tő szolgálatra; nem érték fel ésszel, hogy ha valahol, éppen a fegyveres erő egyéni
és testületi életének minden vonatkozásában a magyar nemzeti eszme és a keresz-
tény ethika követelményeinek zavartalanul kell érvényesülnie. Csak amikor lát-
ták, hogy a katonai behívásoknak a magyarság minden rétege pontosan tesz ele-
get, a munkatáborokba behívott korszámú zsidók pedig orvosi bizonyítványokért
ostromolják a hatósági és magánorvosokat, szanatóriumokba vonulnak, ismeret-

len helyre távoznak a behívók elől és más furfanggal igyekeznek szabadulni az életveszéllyel sem járó munkaszolgálat alól, a még tétovázó magyarok is ráeszméltek arra, hogy a magyarság és a zsidóság között a szakadék áthidalhatatlan. A zsidósággal szemben túlságosan türelmes gyöngyösi nép megdöbbenve vette tudomásul, hogy egy zsidólány ellen eljárást kellett indítani, mert a magyar katonasággal szemben nemtetszését nyilvánította,¹²⁾ hogy a gyöngyösi Mátra üdülőhelyein a munka- és internálótáborok elől bújkáló zsidók tanyáznak, egész gépkozsikaravánok szállítják a zsidókat a Kékestetőre. „Örömmel állapítjuk meg,” - írta a helyi sajtó - „hogy a Mátra dőzsölő zsidóival a fővárosi lapok is foglalkoznak, de annak meginkább örülünk, hogy a hatóságok is belenyúlnak ebbe a darazsfészekbe és legalább azokat a darazsakat fogdossák ki onnan, akik a munka- és internálótáborok, az idegeneket és a nemkívánatos külföldieket ellenőrző közegek elől keresnek menedéket a mi gyönyörű gyöngyösi Mátránkban, ahová ennek a népségnek hányaveti hangoskodása, ízléstelen handabandázása miatt a jobbízlésű gyöngyösi bennszülöttek be sem tudják tenni a lábukat...”¹³⁾

A magyar honvédelmi miniszternek a zsidók bomlasztó törekvéseinek megakadályozásáról szóló, 1942 júliusában mondott felsőházi beszéde Gyöngyösön általános megértésre talált. A miniszter megkérdezte azokat, akik a felsőházban a zsidók érdekében emeltek szót, vajon lehetségesnek tartják-e, hogy a zsidók vérrük hullásával fogják védeni a magyar rögöt, amelyhez úgyszólván semmi közük. A háború közepén nem lehetünk eléggé óvatosak a honvédség integritásának megvédése tekintetében és hibáznánk, ha meghagynánk a honvédségben olyanokat, akik a zsidótörvények miatt most már százszoros intenzitással, a honvédség megbomlasztására törekszenek; ezért a felelősséget nem lehet vállalni különösen most, amikor a honvédség zsidó politikai vezetők által hajszolt ellenséggel áll szemben. A miniszteri beszéd visszhangjaként a gyöngyösi sajtóban az a követelés jelentkezett, hogy úgy a frontharcosok, mint a hadirokkantak egyesületének vezetőségéből végre ki kell zárni minden zsidófajút, különben sem a zsidó népbiztosok és politikai megbízottak által vezetett orosz hordák ellen harcoló katonáink, sem pedig sokan a régi frontharcosok és rokkantak közül, a két egyesület életében résztvenni nem lesznek hajlandók.¹⁴⁾

Mint az országban mindenütt, a zsidóság ellen táplált elkeseredést a háború alatt Gyöngyösön is csak növelte a zsidó bűnözők elszaporodása. Amikor az Istenben hívő kultúrnépek hadat viselnek az ellen a világnézet ellen, amelynek célja - a kommunista alapelvek uralomra juttatásával, egy barbár világforradalom révén - az értelmiséget, a tudomány és istenhit képviselőit kiirtani, amikor Magyarország fiainak legjava a határokon túl harcol az otthonok biztonságáért és nyugalmaért, itthon az árulrejtőkkel együtt felbukkantak mindenütt a zűgforgalom hiénái, akik méltánytalan árakat szabnak a közszükségleti cikkekért és a polgári hasznot sokszorosán meghaladó nyereséggel uzsorázzák ki a kishitű és megtévesztett vásárlóközönséget.¹⁵⁾ A gyöngyösi háziasszonyok gyakran hiába kerestek árut a hatóságoktól megszabott árakon, az árucikkek egymás után tűntek

el a piacról, mert a falusi nép egy része kapzsiságból, cinkosává szegődött annak a zsidónak, aki tejért, baromfiért és más élelmiszerért, csakhogy házához hozzák, minden árat kész volt megfizetni. Hiába portyázta végig a rendőrség akár naponta is a gyöngyösi piacot és hiába indított eljárást igen tekintélyes számú árdrágító ellen, a drágasággal nem bírt, mert a vásárlóközönség attól tartva, hogy élelmiszer nélkül marad, az árdrágítókat nem merte feljelenteni.¹⁶⁾ Minden razia és büntetés ellenére számos magyar család hétszámra nem látott tejet és vaját, de az a népréteg, amelynek kitűnő, az átlagos jólétet messze meghaladó ellátottságát a katonai kutató különítmények látogatásai során napvilágra került élelmiszermennyiségek és egyéb közszükségleti cikkek igazolták,¹⁷⁾ nemcsak jólétben élt, hanem egyes tagjai amellet, hogy a piacokról mindent igyekeztek eltüntetni, a közhangulat rontásával, az üzletek előtt sorban álló vásárlók izgatásával iparkodtak szítani az elégedetlenséget, a gyűlöletet az úriosztály és az ellenszenvet az ország szövetségesei ellen¹⁸⁾ A közre ártalmas egyének sokaságára a hatóság minden egyes esetben le sem csaphatott, mert a gyáva közönség félve, hogy dugva sem kap majd árut, nem sietett leleplezni a piacok hiénáit. Most is tovább folyik a tudatos, földalatti munka, hogy felkeltse a népben a bizonytalanság érzését, s míg a társadalom erejét megfeszítve veszi ki részét az ország létéért folyó háború hátrányaiból, a fajidegen elemek suttogva terjesztik a bizalmatlanság, a kétség bacillusait és igyekeznek elhitetni, hogy csak éhség lehet a sorsunk, mert minden terményt kivisznek az országból. A mátraaljai Kánaán fővárosában Gyöngyösön, amelynek határában - a Kékesen, Mátraházán, Mátrafüred gombamódra elszaporodott kóservendéglőiben - az idegen zsidók ezrei találják meg a lehetőségeket megszokott életmódjuk folytatására, a hatóságok előrelátó gondossága mellett is alig-alig sikerül, hogy a keresztény magyar őslakosság lépést tudjon tartani a gazdaságilag fölényben lévő, minden árat megfizetni tudó zsidóság nyomasztó versenyével. Ezt kívánta enyhíteni a falragaszokon 1942 júliusában kihirdetett alispáni rendelet, amely megtiltotta a zsidóknak, hogy reggel 9 óráig a piacon és az üzletekben élelmiszereket vásároljanak.

Gyöngyös népe egészen 1942 július elejéig csak a fővárosi sajtóból vagy hallomásból értesült a zsidóság társadalomellenes visszaéléseiről, mert a gyöngyösi sajtó a világháború alatt azokkal nem foglalkozott. 1942 júliusában e könyv szerzőjének kezdeményezésére mozgalom indult meg, hogy az egyik helyi lap szerkesztésénél olyan változás álljon be, amely a zsidók visszaéléseinek közlését is lehetővé teszi. Amikor Oroszországból hazatérő szabadságos katonáink saját tapasztalataik alapján ecsetelték azt a sátáni világot, amely minden organikus fejlődés kiirtása után a racionalista zsidó intellektust tette meg az élet zsarnokává és a reménytelen nyomorban élő lakosságot annyira elaljasította, hogy már fel sem tudja mérni saját nyomorúságát, a gyöngyösi sajtó fel sem említette a Magyarországon élő zsidóknak a fővárosi sajtóban naponta szóvatett visszaéléseit. A gyöngyösi újságolvasó csak a fővárosi lapokból tudhatta meg, hogy „bizonyos elvetemült kezek azért vásároltak fel gálád módon elsőrendű közszükségleti

cikkeket, hogy azokat a forgalomtól elvonják és ezáltal zavarokat idézzenek elő,”¹⁹⁾ áruhiány híresztelésével erőszakolják ki az árak emelkedését; a helyi lapokban nem olvashatta, hogy egy vidéki városban a zsidók egy hónap alatt a nemzetgyalázástól az orgazdaságig a büntetőtörvénykönyv majdnem minden paragrafusával összeütközésbe kerültek, Budapesten pedig egy hét alatt 21 zsidót ítéltek el a zsidótörvény megszegéséért, számtalan esetben pedig hatósági közegek megvesztegetéséért, kommunista propagandáért, valutavisszaélésért, aranycsempészésért, árdragításért, a magyar nemzet megbecsülése, az állam és a társadalom törvényes rendje, a katonaság intézménye ellen való lázításért és más, nemzet- és társadalomellenes bűncselekményekért.²⁰⁾ A gyöngyösi közvélemény szócsövei nem találták szükségesnek megemlíteni azt, hogy egy budapesti zsinagógában arany- és valutacsempészetre szövetkeztek, egy másik zsinagógában, a kávéházakban és a vonatokon a beszivárgott zsidók részére tízezerszámra gyártott, két magáról megfélemezett keresztény pap segítségével hamisított keresztleveleket árucikké aljasítottak le és egyéb hamis okmányokat is forgalomba hoztak a magyar törvények kijátszására,²¹⁾ hogy a Gyöngyössel szomszédos Karácsond községben egy zsidó sorozatos fajgyalázást követett el. Azt sem írták meg a gyöngyösi lapok, hogy 1941 októberében egy zsidólegényekből álló perverz társaság Gyöngyösön egy bérelt szobában „olyan gyalázatos dolgokat művelt a megtévedt magyar lányokkal, amilyeneket ép idegzetű és erkölcsű emberek elképzelni sem tudnak”,²²⁾ elhallgatta a gyöngyösi sajtó, hogy egy, a proletárdiktatúra alatt is szerepelt gyöngyösi zsidót országosan köröznék, mert 7-10 éves serdületlen magyar lánykákhoz aljas szándékkal közeledett;²³⁾ nem tiltakozott a szemérmetlen merészség ellen, amellyel egyes zsidók hozzáférkőznek úgy a felnőttnél, mint a serdületlen lányokhoz, de az ellen sem emelte fel szavát, hogy akadt olyan gyöngyösi magyar nő, aki izraelita hitre tért át, csak hogy zsidóhoz mehessen férjhez.

Ez a történeti vázlat, amelynek egyik fő célja az, hogy útmutatással szolgáljon a jövő történetírója számára, nem térhet ki a gyöngyösi hatóságok által zsidók ellen indított összes kihágási és bűnügyekre és nem lehet a gyöngyösi hatóságok által zsidók ellen hozott ítéletek példatára, de vétene a történeti igazság ellen, ha nem utalna arra, hogy a hadban álló nemzet és a társadalom ellen elkövetett bűncselekmények legaljasabbjait nagyrészt zsidók követték el. Zsidók hoztak forgalomba 50%-ig felvizezett tejet, ők szállítottak másféle tejet a zsidónak, mint a magyarnak, közülük került ki a romlott hús szállítója, a gyümölcskereskedő, aki magyar cselédjével hamis mérlegen adatta el almatermését, hogy erre hárítsa a felelősséget; zsidó volt a borkereskedő, aki munkásait és fuvarosait hamis hídmérlegen történt mázsálás alapján fizette és így lopta meg a neki dolgozó magyarokat, zsidó volt az a mátrafüredi vendéglős, aki magyar cselédlányát csupasz sodronyon, takaró és párna nélkül hálatta, zsidó volt a vállalkozó, aki iparengedély nélkül, lopva egész gyárat állított fel és félévig ipart gyakorolt anélkül, hogy adót fizetett volna, zsidók voltak a munkaadók, akik magyar munkásaikkal szemben a betegségi vagy balesetbiztosításra vonatkozó kötelezettségüknek nem

tettek eleget.²⁴⁾ Való igaz, voltak nemzsidó bűnözők is, de ezek sem számban, sem gátlástalanságban nem tudták utolérni tanítómestereiket, akik féktelen meggazdagodási vágya olyan légkört termelt ki, amely kedvező volt a fennmaradásáért küzdő nemzet érdekei ellen vétők, különösen a nemrég bevándorolt vagy besompolygott keleti zsidók visszaélései számára.

A gyöngyösi magyarság minden rétege általában fegyelmezetten viselkedett a zsidósággal szemben, az utolsó 10-15 esztendőben kilengések alig fordultak elő. A zsidóságnak a háború alatt tanúsított magatartása következtében állandóan növekvő zsidóellenes hangulat csak 1942 nyarán jelentkezett olyan módon, amely hatósági közbelépést tett szükségessé. Júniusban az egyik zsinagóga homlokzatáról ismeretlen tettesek eltávolították a „Hősök Temploma” feliratot, de ezt a hitközség csakhamar visszarakatta. Ugyanebben az időben ismeretlen nyilaskeresztesek a zsidótemető bejárata felett lévő „Feltámadunk” felirat alá feltűnő betűkkel odaírták: „Mi agyonverünk!” Különben azon kívül, hogy néhány galíciai zsidót tettelesen bántalmaztak, a zsidóságot semmiféle sérelem nem érte, a helyi sajtó pedig elítélte minden olyan tüntetést, amely a zsidó hitközségi intézmények kibebiztosítására irányul.²⁵⁾

Miután ez a történeti vázlat nem lép fel azzal az igénnyel, hogy olyan műnek tartsák, amely 1919-től napjainkig a zsidóság gyöngyösi térfoglalását minden részletre kiterjedően tárgyalja, szerzője gondoskodni kívánt arról, hogy úgy a már felkutatott, de közlésre ma még nem alkalmas, mint pedig a még felkutatandó anyag egy későbbi történetíró számára rendelkezésre álljon. A nagyszámban betelepedett zsidóság a város történetét, népének jellemét annyira irányítóan befolyásolta, hogy szükségesnek látszik mindazoknak a részletadatoknak felderítése, kikutatása és összegyűjtése, amelyek majdan élesebb fényt vethetnek a zsidóságnak ebben a könyvben már feldolgozott vagy csak érintett szerepére. Mostanáig a gyöngyösi zsidóság társadalmi, nemek és korcsoportok szerinti tagozódásáról sincsenek pontos adataink, de arról sem, hogy hányan vannak, honnan, mikor jöttek, vagyonuk még az adókönyvekből sem állapítható meg pontosan, mert azok nem terjednek ki a mobil tőkére; nem tudjuk, hogy a gyöngyösi zsidóságnak szerte az országban hol van vagyona, vállalata, üzlete, érdekeltisége, ingatlana, részvénye, betétje, értékpapírja, hol mennyi adót fizet és milyen vagyona van külföldön, pedig ezek nélkül az adatok nélkül vagyoni erejét és befolyását csak felbecsülni lehet.

Mivel a szerző úgy érezte, hogy ezzel és a gyöngyösi zsidóság történetét tárgyaló előző könyvével feladatát rajta kívül fekvő okokból nem végezte el teljesen és csak az úttörő szerepét töltötte be, gondoskodott arról, hogy megvesse alapját egy intézménynek, amely a gyöngyösi zsidóság múltjára, jelenére és a jövőben tanúsítandó magatartására, minden életmegnyilvánulására vonatkozó adatok összegyűjtésével foglalkozik és azokat a későbbi tudományos feldolgozás számára megőrzi. Értesülvén Bosnyák Zoltán kezdeményezéséről, amely a kezdeti nehézségek legyőzése után a Budapesten szerény keretek között már működő Zsidó-

kérdéskutató Intézet felállításához vezetett, ennek a könyvnek szerzője Gyöngyösön is megvetette alapjait egy azonos célú szellemi munkaközösségnek. Felkérésére a gyöngyösi fajvédő értelmiség köréből többen vállalkoztak arra, hogy a Bosnyák Zoltán által lefektetett²⁶⁾ és a gyöngyösi viszonyokhoz, szükségletekhez alkalmazott elvek szerint segédkeznek a gyöngyösi zsidóságra vonatkozó adatok felderítésében, illetve kiegészítésében. Ez a munkaközösség be kívánja vonni a társadalomnak erre alkalmas elemeit abba, hogy tervszerűen gyűjtsön adatokat a gyöngyösi zsidóság politikai, társadalmi, gazdasági, szellemi, erkölcsi befolyására, szerepére, helyzetére, a háború alatti magatartására vonatkozóan, figyelje a bevándorlást, illetve beszivárgást, a galíciai zsidók életét, a zsidóság szerepét különösen a gazdasági életben, kutassa fel a gyöngyösi zsidóság gazdasági és közéleti túlsúlyának kialakulására vonatkozó, eddig ismeretlen adatokat, segítsen feltárni a zsidó-magyar vérkeveredés vonatkozásait, valamint azoknak szerepét, akik a gazdasági életben nem mint a magyarság gazdasági harcának élén álló öntudatos küzdők, hanem mint a zsidó kapitalizmus támogatói és álcázói vállaltak szerepet, elősegítve a zsidótörvények kijátszását. Ez a munkaközösség azzal az egyedüli céllal, hogy a jövő krónikása számára tudományos módszerekkel, rendszeres munkával tárja fel a gyöngyösi zsidóság hatalmának fejlődését, okait és következményeit, nemrég meg is kezdte működését.

Fel akarván állítani a gyöngyösi zsidóság anyagi és szellemi térfoglalásának, illetve a zsidótörvények és a társadalomban rejlő erők segítségével történő visszaszorításának mérlegét, a krónikás nem térhet ki annak megállapítása elől, hogy ez az eredmény eddig ha biztató is, vérmes reményekre nem jogosít. A zsidótörvények, amelyek megszüntették a zsidókkal együttélés súrlódásmentes lehetőségét, csak hosszú tárgyalások után léptek életbe s így az érdekelteknek módjában volt azok hatálybalépése előtt bizonyos elhárító intézkedéseket megtenni, aminek az volt az eredménye, hogy a két zsidótörvény sem juttatta a zsidókérdést nyugvópontra.²⁷⁾ A végleges leszámolás elmaradt, ez a helyzet pedig csak a zsidóságnak kedvez, mert a közvélemény abban a hitben ringatja magát, hogy a zsidókérdés meg van oldva addig, amíg a zsidóság kitelepítésének ideje elérkezik.

Bár bizonyos, hogy Gyöngyösön sokan ráeszméltek a zsidóság gazdasági birtok- és érdekállományának 1919 óta folyó állandó gyarapodására, és széles rétegekben tudatossá vált az egyensúly megbomlása, a kereseti viszonyok szembevető eltolódása, a zsidóság és az őslakosság közötti felfogásbeli és érületbeli ellentét, mégis mindig nagy a rövidlátók, kényelmesek és a zsidóság javára elfogultak száma. Olyanok is vannak, akik a zsidó gazdasági hatalom szerves fölényének bővületében céltalannak tartják a magyarság önvédelmi harcát, de még többen vannak, akik a két zsidótörvényből folyó intézkedések után úgy vélik, kár a zsidókérdést tovább feszegetni, mert az megoldódik most már önmagától is. A gyöngyösi társadalom, nevezetesen az értelmiség, a széthullás átkával vajúdik, egy része félrevonul, az ifjúság alig mutat érdeklődést a fajpolitikai kérdések iránt, a zsidókérdést inkább csak állás- és kenyérgkérdésnek tekinti. Nemtörő-

dömség és meghasonlás, a felismerés hiánya, hogy az idegenek eltéphetetlennek látszó gyökérszálakkal kapaszkodnak a gyöngyösi talajba, ahonnan csak a lakosság egyértelmű akarata tudja csak kiirtani, pártoskodás és gyűlölködés, alantas anyagi érdekek bénítják meg a társadalom egy részének akarátát. Sokan nem tudják, vagy nem akarják tudni, hogy ez a kérdés immár elbírhatatlan tehertétel egész nemzeti életünkre, megoldásához az egész nemzeti társadalom szervezett erejének mozgósítása és a kezdeményezés egyedül termékeny gondolata szükséges, mert a kormány, minden jóakarata ellenére, pusztá rendeletekkel a nemzet sorsát eldöntő kérdésben célját alig érheti el, ha a nemzeti társadalom, csak a kormány mindenhatóságában bízva, nem tanúsít cselekvő magatartást.

A gyöngyösi zsidóság gazdasági hatalma, ha meg is nyirbálták a zsidótörvények, ma még nagyjában töretlen. A napjainkban őr ségváltásnak nevezett gazdasági átállítás sok esetben nem jelentette azt, hogy hozzáértő és faji szempontból megbízható szakemberek váltották fel a zsidókat, hanem inkább olyanok, akik tőke és szakismeret nélkül, csak a törvények betűi szerint, a régi szellem és tényleges vezetés csorbítása nélkül árjásították a vállalatokat. Azoknak egy része, akik ma biztosítják a vállalatok magyar és keresztény jellegét, nyugdíjasok, állásnélküliek és más elemek, a legritkább esetben szakemberek és ha szeretnének is, alig tudnak döntő befolyást gyakorolni, a vállalatok ügyeibe beleszólni.²⁸⁾ Önálló és szakképzett kereskedőink, akik saját erejükből, vagy az Önállósulási Alap segítségével rést törtek a zsidó gazdasági hatalom bástyáin, nem találkoztak a közönség egyértelmű támogatásával. Kicsinyesség, a faji öntudat hiánya, meg rögzített szokások tartják vissza a közönséget a versenyképesnek mutakozó magyar kereskedelem támogatásától; a gyöngyösiék egy része még mindig nincs áthatva a meggyőződéstől, hogy a nemzetgazdaság egészséges szellemének megte mentése nagyrészt a magyar nép szellemétől függ, hiába van tehát a törvény és a szándék, amely azt szülte, ha a magyar nép egyértelmű akarata nem képes változtatni a mostanáig kialakult, a zsidóságnak kedvező erőviszonyokon.

Erősen csökkent a gyöngyösi zsidóság közéleti és társadalmi súlya - bár a politikai és társadalmi befolyás mindig érvényesülhet addig, amíg a zsidóság vagyoni ereje nagyjából érintetlen, - amióta részben a visszaszorításukra hozott törvények, részben pedig a fajvédők kezdeményezésére maga a társadalom erői a zsidókat kiszorították a társadalmi és közszereplésből. A kormány intézkedése ugyan véget vetett annak a túrhetetlen állapotnak, hogy a támadószellemű, faji érdekeket előtérbe toló zsidó sajtó a gyöngyösiék minden ügyében döntőbírónak tolja fel magát, de a helyi zsidó sajtó helyére, részint a társadalom közömbössége és akarathiánya, részint pedig politikai okok miatt, sokáig nem lépett olyan keresztény és nacionalista sajtó, amely a magyarság összes sorskérdéseivel, köztük a zsidókérdéssel is foglalkozik. Legújabban a fajvédők kezdeményezésére az egyik helyi lap szerkesztőségében beállott a kívánt változás, a lapot néhány hét óta erőteljes nacionalista szellemben szerkesztik.

Erősen csökkent a gyöngyösi zsidóság befolyása azáltal, hogy felsőbb intéz-

kedésre 1942. január 28-án az alispán elnöklete alatt összeült igazoló választmány az utolsó két zsidót is eltávolította a városi képviselő-testületből. Az Akác a Mátra alján szabadkőműves-páholy feloszlatása és a társadalmi egyesületek zsidótlanítása megszüntette a zsidóság vezető szerepét a társadalmi életben. De ha elvétve is, még mindig akadnak értelmiségi elemek, akik zsidó kapcsolataikat nem bontották fel. A politikai pártokban a zsidók nem játszanak többé szerepet, közvetett befolyásuk csak a szociáldemokrata munkásság körében érezhető. A köznép különösen a kereskedelem révén állandó érintkezésben van a zsidósággal, zsidó ügyvédek és orvosok szolgálatait is számos gyöngyösi magyar veszi igénybe.

Szívós, tervszerű munkával és kitartással szerzett kiváltságos helyzetének megnyirbálása sértette a zsidóságot, amely részben nyíltan, részben pedig titokban dolgozik régi hatalmának visszaszerzéséért. A törvények és a közvélemény nyomása visszavonulásra kényszerítették ugyan, de a zsidók nem mutatják jelét annak, hogy végleg lemondjanak előbbi irányító szerepükről, amelyet egy nagyméretű történelmi terv folyamányának tekintenek. „...Az egyik simán, a másik ügyetlenebbül dolgozik, de minden ellenőrizhetetlen központ, szervezet elfoglalt pozíció és meghagyott hatalmi állás, minden megvásárolható ember és fizetett érdek szünettelenül a zsidótörvények ellen küzd, amíg a magyar nemzet ezt az aknamunkát megengedi...”²⁹⁾ Ez a lakosság többi részétől mindenben elütő népelem Gyöngyösön önként egyik megkapaszkodási pontját sem adta fel, annak pedig vajmi kevés jelét adja, hogy közösséget vállal a hadban álló nemzet vágyaival és törekvéseivel.

A Magyarországon élő zsidóság egy része őszintén hirdeti, hogy a zsidóság nemzet, mert azzá teszi számos egyéb tulajdonságán kívül a vérségi kötelék, a nemzeti, sőt nacionalista vallás és a minden zsidóban lappangó, országhatárokkal nem törődő faji együttérzés. Ezek az őszinte zsidók, akik magukénak számítanak minden megkeresztelt fajtestvért is, nem vitatják, hogy az emancipáció a magyar nemzet kegyelmi ténye, amely kétségtelenül vissza is vonható. Azt sem vitatják, hogy a zsidó magyarsága csak mimikri és az ösztönt nem lehet mimikrivel megtéveszteni, a zsidókérdés helyes felismeréséből pedig az következik, hogy a magyarországi zsidók maguk is tettersően járuljanak hozzá a magyar-zsidó együttélés felbontásához, aminek egyetlen gyökeres módja a kivándorlás.³⁰⁾ Ezek az őszinte zsidók nemesak az asszimiláns zsidókat, hanem azokat a magyarokat is elítélik, akik a beolvadás ügyét támogatják; előbbieket „kétszínű és arcátlan zsidók”-nak nevezik és a magyarkodás teljes megszüntetését kívánják, követelik a zsidó kivándorlás tervszerű előkészítését, az egész zsidóság tömörítését egy nemzeti szervezetbe, amelyből egyetlen zsidó sem maradhat ki.³¹⁾ Elismerik, hogy közvetve a zsidótörvények is szolgálhatják a zsidó nemzet fennmaradását, hirdetik, hogy a zsidóság, amely szerintük is csaknem 100 százalékot megközelítő arányban helyezkedett el éppen a legelőnyösebb kereseti ágakban, történelmi, gazdasági, élettani és mélylélektani okokból nem is olvadhatott be a magyarság-

ba, a zsidóság zöme erre még akkor sem hajlandó, ha a zsidók egy része fennhangon hirdeti is az asszimilálódás szándékát. Miután pedig a magyarországi zsidóság 99%-a vallásához ragaszkodik, „ipso facto megtagadja az asszimilálódást”. Elismerik ezek az őszinte zsidók azt is, hogy a zsidók kiküszöböltetése elkerülhetetlen s hogy a magyarság nyilvánvaló érdeke a zsidóság kitelepítése.³²⁾

Kevés jel mutat arra, hogy ezeket a zsidó részről hirdetett igazságokat a gyöngyösi zsidóságnak akár egy töredéke is magáévá tette. Egyes értelmiségi zsidóknak kivándorlása és elhelyezkedése a világ különböző városaiban nem tekinthető olyan tünetnek, amely a zsidóság elvándorlási szándékára vall, hanem inkább azt bizonyítja, hogy nemzetközi összeköttetései segítségével a zsidó bárhol a földön könnyen elhelyezkedik. Az egyik fiatal gyöngyösi zsidó orvos Bombay-ben telepedett le, a másik Manilában, de hazatért és itt halt meg, a harmadik Londonban folytat gyakorlatot, egy zsidó fiatalember a Népszövetség tisztviselője volt, a másik 1941-ben Szibérián és Japánon keresztül utazott le Sidney-be, ahol mint mérnök helyezkedett el. A gyöngyösi cionista mozgalomról azon a pusztán tényen kívül, hogy létezik, semmi megbízható adat nem szivárgott ki, de az ismertes, hogy alig akadt zsidó, aki Gyöngyöst a Mátraalja Eldorádóját a palesztinai ígéret földjével cserélte fel. A magyar királyi miniszterelnöknek 1942. április 20-án tett kijelentése, amely szerint a végleges megoldás, a zsidóság teljes kitelepítése a háború után bekövetkezik, a gyöngyösi társadalomban megnyugvást keltett ugyan, de azért számosan vannak, akik a kormányelnök kijelentéseinek szellemében állandóan sürgetik a mindent a kormányhatalomtól váró társadalmat, hogy addig is segítsen kiemelni a zsidóságot minden társadalmi és a nemzeti munka szempontjából fontos pozícióból, míg a végleges megoldás ideje elérkezik.

*

Nehezen jóvátehető károkat okoztak a keresztény nemzeti gondolatnak a Gyöngyösön lezajlott országgyűlési képviselői választások és városi tisztújítások. Ezeknél rendszeren a fajvédő irányzat és a mérsékelt, inkább katolikus színezetű tábor ütközött össze, amely utóbbi, hogy az antiszemita érvényesülését megakadályozzák vagy meglássítsák, a liberális, szabadkőműves és zsidó elemek nem meggyőződésből ugyan, de mégis támogattak. A két pártra szakadt keresztény magyar értelmiség közötti elvi és személyi ellentétek ilyenkor egymás elleni irtóháborúvá fajultak, az egymás kisebbitése és gyanúsítása közös nagy érdekeket semmisített meg és nemcsak a mindenkori jelöltek, hanem az egész keresztény magyar értelmiség tekintélyét is megtépázta, aláásta a nagy tömegek előtt.

Tévedések, hibák, amelyek alkalmasak voltak a szenvedélyek felajzására, történtek mindkét oldalon. Abból a tényből, hogy az egyik képviselőjelölt katolikus pap volt, tévesen azt következtették, hogy a pap politikai ellenfelei a vallás ellenségei, felforgatók, s mint ilyenek, nem támogathatók. A fajvédők oldalán is

akadtak, akik a Magyarországon 1867. óta szokásos választási tatárjárások szólamaival élve,³³⁾ nyíltan hirdették, hogy nem látják szívesen egyes papok politikai szereplését. Miután a papság általában a mérsékeltbb irányzat híve volt, csaknem minden képviselőválasztásnál, vagy városi tisztújításnál az egyik oldalon az antiszemita fajvédők, a másik oldalon a papsághoz közelebb álló, másoktól is támogatott mérsékelt irányzat hívei csaptak össze. Az összeütközések sebei a választások után sem hegedtek be, mert egyik irányzat sem mondott le az érvényesülésről; a harc állandó maradt, sőt átsiklott politikai térről a társadalmira is, meggyengítve ezzel sok olyan törekvést, amely voltaképpen közös érdekek, közös célok érvényesítésére irányult. Amit az egyik oldal kezdeményezett, azt a másik hol fagyos hallgatással vette tudomásul, hol pedig tevőlegesen lépett fel ellene. Úgy a fajvédők, mint pedig a klérus és munkatársai által kezdeményezett vallásos és társadalmi megmozdulások hatóerejét is csökkentette a választási ellenfelek lagymatag támogatása vagy távolmaradása.

Bármely irányzat pártfogoltjai kerekedtek is felül, ezek a választások még akkor is, amikor kisebb városi állások betöltéséről volt szó, a késhegyig menő harc minden szenvedélyével folytak le és tekintet nélkül az eredményre, azzal a következménnyel jártak, hogy megrontották a társadalmi békét, megmérgezték a közszellemet, meggyengítették a vezető rétegek tekintélyét, a különféle keresztény egyesületek munkájának eredményeit és erősítették a zsidóságot, amely kéretlenül is azok felé hajlott, akik a vele való radikális leszámolás híveinek ellenfelei voltak. Azon felül, hogy a zsidóságnak ez az önkéntes támogatása nemritkán alaptalan gyanúsításokra adott alkalmat, ártottak ezek a választások a tisztviselői tekintélynek és annak az összhangnak is, amely az egymásra utalt városi tisztviselők eredményes munkájánál elengedhetetlen.

A zsidókérdés kiéleződése folytán országszerte megnyilvánuló türelmetlenség a tömegeket - nemcsak munkásokat és földműves szegényeket, hanem a tisztviselői kart és más polgári elemeket is - az erőteljesebb jobboldali mozgalmak felé terelte és az lett a jelszó, hogy a keresztény irányzat elvizenyősítése tűrhetetlen.³⁴⁾ Ez a türelmetlenség ösztökélte a gyöngyösi fajvédőket 1939 végén arra, hogy az újból választás alá kerülő, a polgármesteri tisztet 1919 óta betöltő dr. Puky Árpáddal szemben a fajvédő dr. Makrányi Gyula városi tanácsnok, helyettes polgármestert léptessék fel és ne várják be azt, amíg az idős, az 1917-ben leégett város újjáépítésénél és fejlesztésénél és más téren vitathatatlan érdemeket szerzett dr. Puky polgármester szolgálati ideje leteltével nyugalomba vonul. Az 1939. december 28-án megtartott polgármester-választást a város történetében páratlan heveségű előkészületek előzték meg, mert mind a két párt meg volt győződve arról, hogy a két irányzat között folyó évtizedes küzdelmet ennek a választásnak eredménye fogja eldönteni. Miután a leadott szavazatok aránya 35:35 volt, a polgármesteri szék sorsát sorshúzás döntötte el, ez pedig dr. Puky Árpádnak kedvezett.

A polgármester ellenfeleit egy, a választásnál történt szabálytalanság arra

indította, hogy fellebbezést nyújtsanak be a vármegyei hatósághoz. A megye kisgyűlése a szabálytalanságot meg is állapította és új választást rendelt el. Erre újból megindult az adózó választási harc és annyira elfajult, hogy hosszú időre megmérgezte a közéletet és állandó nyugtalanságban tartotta a társadalmat. Mindkét oldalon történtek kilengések és ezek hatásai még most is érezhetőek. Az új választást 1940. január 25-ére tűzték ki, de közlekedési akadályok miatt nem tartották meg, a választási propaganda változatlan heveséggel folyt tovább. De annak ellenére, hogy az első választásnál történt szabálytalanságot a Közigazgatási Bíróság is megállapította, a polgármesteri szék betöltését nem szavazás döntötte el. Új választásra nem került sor, mert dr. Puky polgármester, akit az ellenfelét támogató gyöngyösi kormánylap hónapokon keresztül hevesen támadott, bejelentette azt a szándékát, hogy nyugalomba vonul és hosszabb szabadságra ment. Miután dr. Puky Árpád hívei polgármesterjelöltet nem állítottak, a gyöngyösi képviselő-testület tisztújító közgyűlése 1942. március 31-én dr. Makrányi Gyulát egyhangúan a város megválasztott polgármesterévé nyilvánította. A polgármesteri székért harmadfél évig tartott küzdelem ezzel lezárult.

Az új polgármester bemutatkozó beszédében azt hangsúlyozta, hogy a város közigazgatását a krisztusi hit és erkölcs, valamint a magyar faj védelme jegyében fogja vezetni²⁵⁾ és ezzel álláspontját a zsidósághoz és a zsidókérdéshez határozottan körvonalazta. Az új polgármester mellé új főtisztviselők és olyan fiatal munkatársak is kerültek, akiknek beállítottsága lehetővé teszi az összes erők konstruktív összefogását a magyar faj érdekében, valamint mindazoknak a kiakapcsolását a városi vezetésből, akik nem tudnak szabadulni a liberális korszak terhes szellemi hagyatékától és hamis értékelésétől.

Válságokban, küzdelmekben és tanulságokban gazdag volt az út, amelyet a zsidóság gyöngyösi térfoglalása ellen indított küzdelem a második zsidótörvény kihirdetéséig és a gyöngyösi városháza zsidótalanításáig befutott. De ez a küzdelem nem zárult le, tovább folyik, mint országszerte, az idegen térhódítás és befolyás elleni, megalkuvást nem ismerő harc összes törvényes eszközeivel. Különösen Gyöngyösön sok még a tennivaló nemcsak gazdasági és szociális, hanem erkölcsi téren is, mert a gyöngyösi népet a számban elszaporodott, elhatalmasodott zsidósággal való hosszú együttélés folytán minden ideált nélkülöző, csak önmagára gondoló materialista szellem szállotta meg, amely amellet, hogy a zsidók szokásainak, életszemléletének átvételét gyökeresítette meg széles rétegek lelkében, az idők folyamán a zsidókérdéssel szemben tompa közönyt termelt ki. Gyöngyösön nem a zsidóság illeszkedett be a régi társadalmi és kulturális keretekbe, hanem az őslakosság hódolt be az idegen szellemiségnek, ennek erkölcsi túlsúlya nyomta rá bélyegét az élet minden megnyilvánulására. Miután az idegen szellemnek és erkölcsnek elsősorban a fajilag is heterogén összetételű, tehát kisebb ellenállóképességgel rendelkező, a zsidó térfoglalással szemben komoly és eredményes küzdelemre kevésbé képes értelmiségi rétegek hódoltak be, elkerülhetetlenek voltak az ebben a könyvben vázolt hibák, mulasztások és bűnök, a társadal-

mi és közéleti visszasságok; elkerülhetetlen volt, hogy a zsidókérdésben kellően fel nem világosított népet a zsidóságból kiáradó merkantil szellem, önzés, a magyar közösség tudatának hiánya irányítsa. Az anyagi jólét utáni vágy és különösen az értelmiség egy részénél jelentkezett törekvés, amely nem ismert más életcélt, mint a saját nyugodt, kényelmes életének biztosítását és a társadalmi, vagyoni előrehaladást az ezzel járó fokozottabb kötelességek vállalása nélkül, csak a proletárdiktatúra és a most folyó világháború tanulságai után kezd háttérbe szorulni és helyet adni annak a felismerésnek, hogy a zsidóság befolyásának megszüntetése élethalál-kérdés a magyar faj számára.

Bízató jelek arra mutatnak, hogy a gyöngyösiek is tisztán látják azt az alsóbbrendű helyzetet, amelybe a rájuk telepedett zsidóság térfoglalása folytán jutottak és amelyből a zsidótörvények sem szabadíthatják meg őket az egész gyöngyösi társadalom egyértelmű akarata és igyekezete nélkül. Ebből a Gyöngyösön sokat kendőzött zsidó hódoltságából csak akkor van szabadulás, ha a társadalom minden rétege összefog és erős akarattal, szívós, kitartó, lankadatlan munkával visszaszerzi mindazt, amit az idegen behatolás veszélyeit fel nem ismerő, azokkal szemben közönyös, és könnyelmű nemzedékek előttünk eltékozoltak.

¹⁾ Milotay István az Új Magyarság 1942. február 1. számában. ²⁾ U. o. 1942. január 29. ³⁾ Eredeti nyilatkozatok a szerző birtokában. ⁴⁾ Hevesvármegye, 1941. nov. ⁵⁾ Hevesmegyei Hírlap, 1942. március 28. ⁶⁾ Új Magyarság, 1941. szeptember 2. ⁷⁾ Függetlenség, 1942. február 26. ⁸⁾ U. o. április 23. ⁹⁾ Új Magyarság, 1942. március 3. ¹⁰⁾ U. o. 1941. július 6. ¹¹⁾ U. o. 1942. június 11. ¹²⁾ Hevesvármegye, 1942. július 8. ¹³⁾ U. o. július 10. ¹⁴⁾ U. o. július 18. ¹⁵⁾ A közellátási miniszter szavai. Magyarság, 1941. október 26. ¹⁶⁾ Hevesvármegye, 1941. október 8. ¹⁷⁾ Eredeti ügyiratok alapján. ¹⁸⁾ Hevesvármegye, 1942. július 18. ¹⁹⁾ Gyórfy-Bengyel közellátási miniszter nyilatkozata. ²⁰⁾ Virradat, 1941. október 13., Magyarság, 1941. október 18. és más, egykorú fővárosi lapok. ²¹⁾ V. ö. az összes egykorú fővárosi lapokkal. ²²⁾ Magyarság, 1941. október 10. ²³⁾ Hevesvármegye, 1942. július 10. ²⁴⁾ Gyöngyös rendőri büntetőbírájának ítéletei. ²⁵⁾ Hevesvármegye, 1942. július 10. ²⁶⁾ A Cél, 1942. február ²⁷⁾ U. o. 1939. évf., 214-215. ²⁸⁾ Hevesvármegye, 1942. augusztus. 1. ²⁹⁾ Magyar Futár, 1941. augusztus 28. ³⁰⁾ Zsidó Munkaközösség: Első zsidó Sárgakönyv. ³¹⁾ U. o. és Magyar Futár, 1941. augusztus 26. ³²⁾ Második zsidó Sárgakönyv. ³³⁾ Milotay: A függetlenség árnyékában. 48-49. ³⁴⁾ Katolikus Szemle, 1938. január ³⁵⁾ Hevesvármegye, 1942. április 1.

GYÖNGYÖS VÁROS MEGSZÁLLÁSA A ZSIDÓK ÁLTAL

A zsidók telkei feketével, az állami, városi, egyházközségi tulajdonban lévő területek rovátkákkal vannak jelölve

FORRÁSOK

A) Levéltári és irattári anyag:

Gyöngyös megyei város levéltára, irattára, születési és halálozási anyakönyvei, adókönyvei, rendőri büntetőbírói ítéletei, stb.

A gyöngyösi felső és alsó plébánia, a református egyház anyakönyvei.

A gyöngyösi főszolgabírói hivatal és gazdasági felügyelő irattára.

Különbféle miniszteri, alispáni, közigazgatási bizottsági rendeletek, képviselői interpellációk, katonai hatósági rendeletek.

Az Országos Társadalombiztosító Intézet gyöngyösi fiókjának irattára.

B) Könyvek és más kiadványok:

A gyöngyösi iskolák értesítői és évkönyvei.

Antiszemita: Zsidóvilág.

P. Bangha Béla: Magyarország újjáépítése és a kereszténység.

Bosnyák Zoltán: A zsidókérdés.

Bosnyák Zoltán: Harc a zsidó sajtó ellen.

Bosnyák Zoltán: Szembe Judeával.

Bosnyák Zoltán: Prohászka és a zsidókérdés.

Bosnyák Zoltán: Az idegen vér.

Farkas Gyula: Az asszimiláció kora a magyar irodalomban.

Gabányi János: Magyar Történet.

Gáspár János dr.: Fajismeret.

Gyöngyösi Kalendárium.

Hegedűs István: őrségváltás.

Helmeczi István dr.: A zsidókérdés.

Károlyi Imre gróf: A zsidókérdés Magyarországon.

Kempelen Béla: Magyarországi zsidó és zsidó eredetű családok.

Kovács Alajos dr.: A csonkamagyarországi zsidóság a statisztika tükrében.

Kovács Alajos dr.: A zsidóság térfoglalása Magyarországon.

Lendvai István: Katolicizmus és zsidókérdés.

Lépes Andor: Zsidók keresztény álarcban.

Makkai János: A háború utáni Magyarország.

Milotay István: A függetlenség árnyékában.

Milotay István: Tíz esztendő.
Palatinus József: A szabadkőművesség bűnei.
Pénzügyi Kompassz.
Schulek Tibor: A zsidókeresztényekről.
Szekfű Gyula: Három nemzedék s ami utána következik.
Szundy Károly dr.: Magyarország földbirtokosai és földbérlői.
Újvári Péter: Magyar Zsidó Lexikon.
Zsidó Munkaközösség: Első zsidó Sárgakönyv.
Zsidó Munkaközösség: Második zsidó Sárgakönyv.

C) Tudományos és egyéb folyóiratok:

A Cél.	Katolikus Szemle.
Egyedül Vagyunk.	Magyar Statisztikai Szemle.
Gyöngyösi Katolikus Tudósító.	Magyar Szemle.
Hazánk.	Zsidó Szemle.

D) Hírlapok:

A Reggel.	Hevesvármegye.
Az Újság.	Magyar Futár.
Esti Újság.	Magyarság.
Függetlenség.	Magyarság Útja.
Gyöngyös és Vidéke.	Nemzeti Újság.
Gyöngyösi Lapok.	Összetartás.
Gyöngyösi Néplap.	Pesti Tőzsde.
Gyöngyösi Népújság.	Pesti Újság.
Gyöngyösi Újvilág.	Új Magyarság.
Hevesmegyei Hírlap.	Új Nemzedék.
Hevesmegyei Lapok.	Virradat.

Tartalomjegyzék

Előszó. Dr. Horváth P. Zsigmond O.F.M., az Őszövetség és héber nyelv tanára	3
I. Ellentétes felfogások a zsidókérdés lényegének meghatározásánál. - Radikális és mérsékelt antiszemita. - A vezető értelmiségi rétegek tartózkodó magatartása. - A zsidóellenes szervezkedés első hibái. - A városi képviselő-testület állásfoglalása a zsidókérdésben.	5
II. Nyílt és titkos nemzeti mozgalmak, - A titkos antiszemita egyesülés összetétele, célja, eszközei, tehetetlensége. - A szervezet működése Gyöngyösön. - A zsidó sajtó állásfoglalása a titkos fajvédő társaságokkal szemben.	12
III. Gyöngyös keresztény sajtója a proletárdiktatúra bukása után. - Sajtóharc a keresztény lapok között. - A gyöngyösi nemzetgyűlési képviselő szembefordulása a fajvédő újságírókkal. - Az antiszemita lap megszűnésének okai. - Liberális keresztény újságírás a Bethlen-kormány idejében.	20
IV. Antiszemita társadalmi egyesületek. - Tüntetések a zsidóság ellen, a Kereskedelmi Csarnok tagjainak bántalmazása. - Az Ébredő Magyarok Egyesülete Gyöngyösön és vidékén. - Szmracsányi György, Eckhardt Tibor, Gömbös Gyula, dr. Kmoskó Mihály az ébredők népgyűlésein. - Dr. Bozsik Pál és dr. Puky Árpád bekapcsolódása az ébredő-mozgalomba.- A MOVE működése.	30
V. A városi képviselő-testület szembefordulása a szabadkőművességgel - A megyei törvényhatóság állásfoglalása. - A gyöngyösi Akác a Mátra alján szabadkőműves-páholy feloszlata. - Gyöngyösi fajvédők közbenjárása Gömbös Gyulánál a páholyok forradalmi szerepének tisztázása érdekében. - Rendőrségi rajtaütés az Akác páholy titkos gyűlésén.	41
VI. A zsidó lapok feltámadása a proletárdiktatúra után. - Zsidó sajtótámadások a városi vezetőség és a fajvédők ellen. - Zsidó fajvédelem a gyöngyösi sajtóban. - A Gyöngyösi Lapok jubileuma. - Kormánytámogató zsidó lapok.	47
VII. Lengyelzsidók beszivárgása 1919 után. - Meddő intézkedések a bevándorlás ellen. - A keresztény sajtó tiltakozása. - Faluról jött zsidók Gyöngyösön. - Átvonuló és elvándorló zsidók. - Adatok a gyöngyösi zsidóság számának csökkenéséről.	55
VIII. A megkeresztelt zsidók és a társadalom. - Zsidó-magyar vegyesházasságok. - Zsidó jótékonyosság. - Rituális fürdő és bócher-iskola. - Városi juttatások az izraelita hitközségnek. - Az új zsinagóga. - A Szent Bertalan-főtemplom megcsúfolása.	64
IX. A gyöngyösi képviselő-testület az egyetemi numerus claususért. - Az antiszemita sajtó harca a zsidóság szellemi túltengése ellen. - Zsidó tanulók az iskolákban. - A gyöngyösi zsidók túlsúlya a szabad értelmiségi foglalkozásoknál.	72
X. Zsidók túltengése a gyöngyösi pénzintézetekben, a magyarság kiszorítása azok vezetéséből. - A Gyöngyösi Kereskedelmi Csarnok.- A bankok és a zsidó borkereskedők.- A zsidó bankok szőlőtelepítései.	83
XI. A kereskedelem elzsidósodása.- Zsidók az ipari és kereskedelmi nagyvállalatok élén. - Zsidók a kereskedelemben és kisiparban. - Földek és házak zsidókézen. - A gyöngyösi Mátra üdülőhelyeinek elzsidósodása.	94
XII. Zsidók túltengése a városi és megyei közgyűléseken. - Fajvédő városi főtisztviselők. - A Puky-Gondos per. - A fajvédők harca a képviselői mandátumért. - Házkutatás a fajvédők vezetőinél - Az 1939. évi képviselőválasztás.	106
XIII. A zsidótörvények hatása. - Zsidóbújtatók. - Új keresztény pénzintézetek. - Árjásítás a zsidó vállalatoknál. - A borkereskedelem átállítása. - A magyar textilkereskedelem úttörői. - A zsidó földvagyron csökkenése. - Beszüntetett zsidó újságok. - Az egyházi intézmények szerepe a keresztény nemzeti gondolat erősítésénél.	115
XIV. A zsidóság szembehelyezkedése a nemzeti célokkal. - Rémhírterjesztők, fenyegetőzők és lelki szabotőrök. - Hatósági intézkedések ellenük. - Zsidó árdragítók, fajgyalázók és egyéb bűnözők. - Kilen gések a zsidóság ellen. - A zsidóság figyelése, zsidókérdést kutató szerv alakulása. - Fajvédő irányzat a gyöngyösi városházán.	123
Térkép a gyöngyösi háztulajdon zsidó megszállásáról.	137
FORRÁSOK	138

DEZSÉRI BACHÓ LÁSZLÓ MUNKÁI
Gyöngyös város történetéről.

MEGJELENTEK:

1. **Gyöngyös város Rákóczi idejében.** Gyöngyös, 1938. Kiadó: Polóny Zoltán.
2. **A Gyöngyösi Alapítványi Közkórház története (1838-1938).** Gyöngyös, 1938. Kiadó: a Gyöngyösi Alapítványi Közkórház.
3. **A Gyöngyösi Kaszinó Egyesület története (1836-1936).** Gyöngyös, 1938. Kiadó: a Gyöngyösi Kaszinó Egyesület.
4. **Gyöngyös város története 1848/49-ben.** Gyöngyös, 1939. Kiadó: Polóny Zoltán.
5. **Gyöngyös város 1918/19-ben a forradalmak alatt.** Gyöngyös, 1940. Kiadó: Polóny Zoltán.
6. **A Gyöngyösi önkéntes Tűzoltó- és Mentőegyesület története (1890—1940).** Gyöngyös, 1941. Kiadó: a Gyöngyösi Önkéntes Tűzoltó- és Mentőtestület.
7. **A zsidóság térfoglalása Gyöngyösön 1919-ig.** Gyöngyös, 1941. Kiadó: Polóny Zoltán.
8. **Gyöngyös város a török hódoltság idejében.** Gyöngyös, 1941. Kiadó: Gyöngyös megyei város.
9. **A zsidóság térfoglalása Gyöngyösön 1919-től napjainkig.** Gyöngyös, 1942. Kiadó: Polóny Zoltán.

KÉZIRATBAN KÉSZEN VANNAK:

10. **Gyöngyös város története 1301-ig.**
11. **Gyöngyös város története 1301-től 1526-ig.**
12. **Gyöngyös város a XVIII. században.**

SAJTÓ ALÁ RENDEZÉS ALATT:

13. **Gyöngyös város a XIX. században.**
14. **Gyöngyös város a XX. században.**
15. **Gyöngyösiék az irodalom terén.**
16. **A gyöngyösi keresztény templomok története.**
17. **A gyöngyösi Mátra üdülőhelyeinek története.**